T.C.
VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ANTROPOLOJİ ANA BİLİM DALI

GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİ ÇANAK ÇÖMLEKSİZ NEOLİTİK DÖNEMDE İNSAN VE BESİN İLİŞKİSİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN
METİN İŞ

DANIŞMAN
DR. ÖĞR. ÜYESİ ZEHRA ÖZBULUT

VAN-2021

KABUL VE ONAY SAYFASI

Metin İŞ tarafından hazırlanan **"Güneydoğu Anadolu Bölgesi Çanak Çömleksiz Neolitik Dönemde İnsan ve Besin İlişkisi"** adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından **OY BİRLİĞİ / OY ÇOKLUĞU** ile Yüzüncü Yıl Üniversitesi Antropoloji Anabilim Dalında **YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak kabul edilmiştir.	
Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Zehra ÖZBULUT Antropoloji Anabilim Dalı, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum	...……
Başkan: Dr. Öğr. Üyesi Mustafa KARAGEÇİ Tarih Anabilim Dalı, Kars Kafkas Üniversitesi Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum	……...
Üye: Dr. Öğr. Üyesi Sabahattin ERDOĞAN Arkeoloji Anabilim Dalı, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum	……...
Üye: Unvanı Adı SOYADI Anabilim Dalı, Üniversite Adı Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum	……...
Yedek Üye: Unvanı Adı SOYADI Anabilim Dalı, Üniversite Adı Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum	……...
Yedek Üye: Unvanı Adı SOYADI Anabilim Dalı, Üniversite Adı Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum	……...
Tez Savunma Tarihi:	22/11/2021
Jüri tarafından kabul edilen bu tezin Yüksek Lisans Tezi olması için gerekli şartları yerine getirdiğini ve imzaların sahiplerine ait olduğunu onaylıyorum. ……. Prof. Dr. Bekir KOÇLAR Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü	

ETİK BEYAN SAYFASI

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü **Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında;**

 Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,

 Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,

 Tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,

 Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,

 Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu

Bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim. (22.11.2021)

Metin İŞ

(Yüksek Lisans Tezi)

Metin İŞ

VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
(Kasım, 2021)

GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİ ÇANAK ÇÖMLEKSİZ NEOLİTİK DÖNEMDE İNSAN VE BESİN İLİŞKİSİ

ÖZET

Günümüz insanının beslenme anlayışı milyonlarca yıllık evrimsel süreçte edinilen alışkanlıklar, beceriler ve yaşam tarzıyla birlikte şekillenmiştir. Süreç boyunca beslenme anlayışı bitki ve hayvan türlerinin tüketimine dayanmıştır. Beslenmeye yönelik uğraşılar besin türlerini elde etmekle sınırlı kalmayıp elde edilen besinlerin tüketilmeye hazır hale getirilmesine kadarki süreç boyunca devam etmektedir. Beslenme anlayışı çevre koşulları, toplumların bilgi birikimi ve deneyimi, besin elde etmede ya da tüketilmeye hazır hale getirilmesinde kullanılan teknoloji bilgisi gibi unsurlara paralel olarak toplumdan toluma farklılık gösterebilmektedir. Antropolojik, arkeobotanik, zooarkeolojik ve arkeolojik verilerin derlenerek insan ve besin ilişkisini ortaya koymak çalışmanın temel amacını oluşturmaktadır. Bu bağlamda, arkeolojik kazısı yapılmış yerleşim yerlerinde elde edilen beslenme ile ilişkili veriler ele alınmıştır. Tezin çalışma yöntemi tümüyle literatür taramasından oluşmaktadır. Tez kapsamında ele alınan yerleşmeler Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yer almakta olup dönem olarak Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem ile sınırlandırılmıştır. Çalışmanın ilk aşamasında Neolitik Dönem hakkında genel bilgiler verilmiş, bölgenin coğrafi konumu ve iklimine değinilmiş, sonrasında insanların besin ekonomisinde kullandığı bitkilerin tarıma alınma, hayvanların evcilleştirme süreci açıklanmıştır. Yerleşim yerlerinin coğrafi konumu, araştırma tarihçesi ve diğer yerleşim yerleri ile ilişkileri ortaya konulmuş, ortaya çıkarılan besin ile ilişkili veriler değerlendirilerek çalışma sonlandırılmıştır. Çalışmada, bölgede avcılık ve toplayıcılığın yanında hayvansal ve tarımsal faaliyetlerin besin ekonomisinde yer almaya başladığı sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler **:** Antropoloji, Güneydoğu Anadolu Bölgesi, Akeramik Neolitik, Besin.

Sayfa Sayısı **:** xı+84

Tez Danışmanı **:** Dr. Öğr. Üyesi Zehra ÖZBULUT

(M.Sc)

Metin İş

VAN YUZUNCU YIL UNIVERSITY
INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCE
(November, 2021)

THE NUTRITION AND THE HUMAN RELATIONSHIP SOUTHEASTERN ANATOLIA REGION IN THE PRE-POTTERY NEOLITHIC PERIOD

ABSTRACT

The nutrition habits of todays human being, were taken shape with the lifestyle, the abilities and the habits that gained in millions of evolutionary process of hominid line. During the process, the nutrition model was based on consumption of the plant and animal species. The efforts for nutrition are not limited to obtaining nutrition types, but continue throuhout the process until the obtained nutrition are ready to be consumed. The understanding at nutrition may differ from society to society in parallel with factors such as enviromental conditions, knowledge and experience at society, tecnology knowledge used in obtaining nutrition or making it ready for consumption. The main purpose of the study is to reveal between the human and nutrition by compiling of the antropological, zooarchaelogical and archeological data. In this context, the data were discussed associated with nutrition that revealed in the settlements made archaeological excavation. The operation mode of the thesis completely comprise of literature review. The settlements discussed in scope of the thesis were located geographically in the Southeastern Anatolia Region and limited periodically with with the Pre-Pottery Neolithic period. In the first stage of the study were mentioned the geographical location and climate of the region, were given general information about the Neolithic period, immediately after were explained the process of culturing and domesticating of the animals and plants that using in the nutrition economy of people. The geographical location of the settlements, history of the research and their relations with the other settlements were revealed and the study was concluded by evaluating the ruins associated with the nutrition that revealed. In this study, was concluded that started to be located in the nutrition's economy of zoological and agricultural actions together with the hunting and foraging in the region.

Key Words **:** Anthropology, Southeastern Anatolia Region, Aceramik Neolithic, Nutrition.

Quantity of Page **:** xı+84

Supervisor **:** Asist. Prof. Zehra ÖZBULUT

İÇİNDEKİLER

ÖZET ..... **III**
ABSTRACT ..... **IV**
İÇİNDEKİLER ..... **V**
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ ..... **VIII**
ŞEKİLLER DİZİNİ ..... **IX**
TABLOLAR DİZİNİ ..... **X**
ÖNSÖZ ..... **XI**
GİRİŞ **1**
1. KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE **2**
1.1. Neolitik Dönem 2
1.2. Güneydoğu Anadolu Bölgesinin Coğrafi ve Fiziki Özellikleri 5
1.3. Besin Türleri ve Evcilleştirme 9
2. YÖNTEM **15**
2.1. Bitkisel Veriler 16
2.2. Hayvansal Veriler 16
2.3. Besin ile İlişkilendirilen Arkeolojik Veriler 17
2.4. Beslenme Açısından İnsan Kalıntılarının Antropolojik Verileri 17
3. GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİ ÇANAK ÇÖMLEKSİZ NEOLİTİK DÖNEM BESLENME İLE İLİŞKİLİ BULUNTULAR **18**
3.1. Akarçay Tepe (Şanlıurfa) 18
3.1.1. Bitkisel Veriler 20
3.1.2. Hayvansal Veriler 20
3.1.3. Besin ile İlişkilendirilen Arkeolojik Veriler 20
3.1.4. Değerlendirme 21
3.2. Biris Mezarlığı (Şanlıurfa) 22
3.2.1. Bitkisel Veriler 23
3.2.2. Besin ile İlişkilendirilen Arkeolojik Veriler 24
3.2.3. Değerlendirme 24
3.3. Boncuklu Tarla (Mardin) 24
3.3.1. Bitkisel Veriler 25
3.3.2. Hayvansal Veriler 25

3.3.3. Besin ile İlişkilendirilen Arkeolojik Veriler 26
3.3.4. Değerlendirme 27
3.4. Çayönü (Diyarbakır) 27
3.4.1. Bitkisel Veriler 29
3.4.2. Hayvansal Veriler 30
3.4.3. Besin ile İlişkilendirilen Arkeolojik Veriler 31
3.4.4. Beslenme Açısından İnsan Kalıntılarının Antropolojik Verileri 31
3.4.5. Değerlendirme 32
3.5. Demircitepe/Demirköy (Diyarbakır) 33
3.5.1. Bitkisel Veriler 34
3.5.2. Hayvansal Veriler 34
3.5.3. Besin ile İlişkilendirilen Arkeolojik Veriler 34
3.5.4. Değerlendirme 35
3.6. Göbekli Tepe (Şanlıurfa) 35
3.6.1. Bitkisel Veriler 36
3.6.2. Hayvansal Veriler 37
3.6.3. Besin ile İlişkilendirilen Arkeolojik Veriler 37
3.6.4. Beslenme Açısından İnsan Kalıntılarının Antropolojik Verileri 38
3.6.5. Değerlendirme 38
3.7. Gritille (Adıyaman) 38
3.7.1. Bitkisel Veriler 40
3.7.2. Hayvansal Veriler 40
3.7.3. Besin ile İlişkilendirilen Arkeolojik Veriler 40
3.7.4. Değerlendirme 41
3.8. Gürcütepe (Şanlıurfa) 41
3.8.1. Bitkisel Veriler 42
3.8.2. Hayvansal Veriler 42
3.8.3. Besin ile İlişkilendirilen Arkeolojik Veriler 42
3.8.4. Değerlendirme 43
3.9. Hallan Çemi (Batman) 43
3.9.1. Bitkisel Veriler 44
3.9.2. Hayvansal Kalıntılar 44
3.9.3. Besin ile İlişkilendirilen Arkeolojik Veriler 45
3.9.4. Değerlendirme 45

3.10. Hayaz Höyük (Adıyaman) 46
3.10.1. Bitkisel Veriler 46
3.10.2. Hayvansal Veriler 47
3.10.3. Besin ile İlişkilendirilen Arkeolojik Veriler 47
3.10.4. Değerlendirme 47
3.11. Körtik Tepe (Diyarbakır) 48
3.11.1. Hayvansal Veriler 49
3.11.2. Besin ile İlişkilendirilen Arkeolojik Veriler 49
3.11.3. Beslenme Açısından İnsan Kalıntılarının Antropolojik Verileri ... 50
3.11.4. Değerlendirme 51
3.12. Levzin Höyük (Adıyaman) 52
3.12.1. Hayvansal Veriler 52
3.12.2. Besin ile İlişkilendirilen Arkeolojik Veriler 53
3.12.3. Değerlendirme 53
3.13. Mezraa Teleilat (Şanlıurfa) 54
3.13.1. Bitkisel Veriler 55
3.13.2. Hayvansal Veriler 55
3.13.3. Besin ile İlişkilendirilen Arkeolojik Veriler 55
3.13.4. Değerlendirme 55
3.14. Nevali Çori (Şanlıurfa) 56
3.14.1. Bitkisel Veriler 57
3.14.2. Hayvansal Veriler 57
3.14.3. Besin ile İlişkilendirilen Arkeolojik Veriler 58
3.14.4. Beslenme Açısından İnsan Kalıntılarının Antropolojik Verileri ... 58
3.14.5. Değerlendirme 59
4. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ 60
KAYNAKÇA 72
ÖZGEÇMİŞ .....
ORİJİNALLİK RAPORU .....

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

Bu çalışmada kullanılmış kısaltmalar, açıklamaları ile birlikte aşağıda sunulmuştur.

Kısaltmalar	**Açıklamalar**
Bkz	Bakınız
Cm.	Santimetre
ÇÇNA.	Çanak Çömleksiz Neolitik A
ÇÇNB.	Çanak Çömleksiz Neolitik B
ÇÇNC.	Çanak Çömleksiz Neolitik C
Ed.	Yayına hazırlayan (Editör).
Eds.	Yayına hazırlayanlar (Editörler).
EN.	Erken Neolitik
GN.	Geç Neolitik
GÖ.	Günümüzden Önce
Km.	Kilometre
m.	Metre
MÖ.	Milattan Önce
ODTÜ	Orta Doğu Teknik Üniversitesi
PPNA.	Pre-Pottery Neolithic A
PPNB.	Pre-Pottery Neolithic B
PPNC.	Pre-Pottery Neolithic C
PPN	Pre- Pottery Neoltihic
PN.	Potter Neolithic
TAÇDAM	Tarihsel Çevre Değerlerini Araştırma Merkezi
TAY	Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri
yy.	Yüzyıl
vb.	ve benzeri

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil **Sayfa**

Şekil 1.1. Yukarı Mezopotamya PPN evresi Yerleşimlerin Dağılımı 5
Şekil 1.2. Mezopotamya Bölgesi 5
Şekil 1.3. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin Konumu 6
Şekil 1.4. Fırat ve Dicle'nin Genel Görünümü 7
Şekil 1.5. Besin Üretiminin İcat Edildiği 9 Neolitik Merkez 10
Şekil 3.1. Akarçay Tepe Yerleşim Lokalizasyonu..... 18
Şekil 3.2. Biris Mezarlığı Yerleşim Lokalizasyonu..... 23
Şekil 3.3. Boncuklu Tarla Yerleşim lokalizasyonu 25
Şekil 3.4. Çayönü Yerleşim Lokalizasyonu..... 528
Şekil 3.5. Demircitepe Yerleşim Lokalizasyonu 33
Şekil 3.6. Göbekli Tepe Yerleşim Lokalizasyonu 36
Şekil 3.7. Gritille Yerleşim Lokalizasyonu. 399
Şekil 3.8. Gürcütepe Yerleşim Lokalizasyonu. 42
Şekil 3.9. Hallan Çemi Yerleşim Lokalizasyonu..... 44
Şekil 3.10. Hayaz Höyük Yerleşim Lokalizasyonu. 46
Şekil 3.11. Körtik Tepe Yerleşim Lokalizasyonu..... 48
Şekil 3.12. Levzin Höyük Yerleşim Lokalizasyonu. 52
Şekil 3.13. Mezraa Teleilat Yerleşim Lokalizasyonu..... 54
Şekil 3.14. Nevali Çori Yerleşim Lokalizasyonu. 57
Şekil 1.1. Güneydoğu Anadolu PPN Dönem Yerleşmeleri (Bitkisel Veriler)... …...63
Şekil 2.2. Güneydoğu Anadolu PPN Dönem Yerleşmeleri (Hayvansal Veriler) …..64

TABLOLAR DİZİNİ

Tablo **Sayfa**

Tablo 1.1. Tarıma Alınan Bitkiler ve Yaklaşık İlk Evcilleştirilme Tarihleri. 11
Tablo 1.2. Türkiye'deki Eski Yerleşim Alanlarında Görülen Bazı Hayvan Kalıntıları…….....12
Tablo 2.1.Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri Projesinde Yer Alan Güneydoğu Anadolu Bölgesi PPN Dönem Yerleşmeleri 15
Tablo 3.1. Akarçay Tepe Tabakalanma Düzeni 19
Tablo 3.2. Çayönü Yerleşmesinin Neolitik Dönem Kronolojisi 29
Tablo 4.1. Yerleşmelerde Elde Edilen Kalıntılara Dair Bilgiler……..…….....65

ÖNSÖZ

Güneydoğu Anadolu Bölgesi Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem toplumlarının beslenme etkinlikleri çalışmanın temel konusunu oluşturmaktadır. Bu bağlamda PPN evresini barındıran 14 arkeolojik alanda elde edilen beslenme ile ilişkili veriler incelenmiştir.

Tez çalışmasının konusunun belirlenmesinde, araştırma aşamasında, yön tayininde ve tamamlanmasında ilgi ve desteğini esirgemeyen değerli hocam ve danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Zehra ÖZBULUT'a, çalışmam boyunca desteğini esirgemeyen Dr. Öğr. Üyesi Mustafa KARAGEÇİ, Dr. Öğr. Üyesi Seda KARAÖZ ARIHAN, Dr. Öğr. Üyesi Evrim TEKELİ ve Dr. Öğr. Üyesi Sabahattin ERDOĞAN'a teşekkürü borç bilirim. Tez hazırlama sürecinde desteğini esirgemeyen meslektaşım Kars Müze Müdür V. Arkeolog Yavuz ÇETİN'e ve Kars Müzesi Uzmanlarına ayrıca teşekkür ederim. Hayatımın her aşamasında ve çalışmam sırasında bana verdikleri destek için aileme şükranlarımı sunarım.

GİRİŞ

Kültürel, sosyal ve ekonomik gibi pek çok alanda önemli değişimlerin yaşandığı Neolitik Dönem günümüz uygarlığının temellerinin atıldığı süreçtir. Bu bakımından Neolitik kavramını belirli bir dönemi tanımlamak için kullanılan bir terim olarak görmek bu kavramı tam anlamıyla ifade edememektedir. Neolitik Dönem insan ve doğal çevre ilişkisini yeniden biçimlendirmiş insanlar bu dönemde ilk kez doğaya fiziki müdahalede bulunarak çevre koşullarının değişimine paralel bir şekilde yeni bir yaşam biçimi geliştirmiştir. Her ne kadar Neolitik yaşam biçiminin oluşumu binlerce yıllık gibi uzun bir zamana yayılmışsa da sonuçları beslenmeden toplumsal yaşama kadar her alanda önemli değişimlere yol açmıştır. Süreç boyunca yaşanan gelişmeler yalnızca arkeologların değil toplum ve doğa bilimcilerinin de dikkatini çekmiştir (Özdoğan, 2018: 12).

Paleolitik Dönem'de insanlar hayatlarını sürdürebilmek için doğanın kendilerine sunduğu olanaklara bağımlıydılar. Avcı ve toplayıcılıkla besin ihtiyacını karşılayan insanoğlu süreç içerisinde besin bulma ve besin hazırlama uğraşında yeni teknolojiler elde etmiştir. Beslenmeye yönelik uğraşılar bitki ve hayvan türlerini elde etmekle sınırlı kalmayıp, tüketilmeye hazır bir besin haline getirilmesine kadarki süreç boyunca devam etmektedir. Besin elde etme süreci çevre koşulları, toplumun bilgi birikimi ve deneyimi, besin elde etmede ya da tüketilmeye hazır hale getirilmesinde kullanılan teknoloji bilgisi gibi unsurlara paralel olarak toplumdan topluma farklılık gösterebilmektedir (Özdoğan, 2003: 323).

Antropolojik, arkeobotanik, zooarkeolojik ve arkeolojik verilerin derlenerek insan ve besin ilişkisini ortaya koymak çalışmanın temel amacını oluşturmaktadır. Güneydoğu Anadolu Bölgesi PPN Dönem toplumlarının ilişkili oldukları hayvanlar ve bitkiler hakkında bilgi verilerek insanların bu hayvanlar ve bitkilerden nasıl yararlandığı konusunda değerlendirmeler yapılmış, toplumların besin elde etme ve hazırlama sürecinde kullandıkları arkeolojik malzemeler ve beslenmeye yönelik insan iskelet kalıntıları verileriyle bu ilişki desteklenmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda, güncel veriler ile birlikte yerleşim alanlarının insan ve besin ilişkisi açısından son durumları tartışılmıştır.

1. KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Neolitik Dönem

1836 yılında Danimarkalı Christian Thomsen Kopenhag Müzesi'nde sergilenen "Kuzey Eskiçağ Koleksiyonu" üzerinde yaptığı çalışmalar sonucunda ortaya çıkan buluntuları üretildikleri malzemelere göre taş, tunç ve demir olarak gruplandırmıştır (Schmidt 2007'den aktaran Güngördü, 2017: 175). Thomsen'nin kronolojik olarak Taş Çağı, Tunç Çağı ve Demir Çağı kavramlarını kullanmasının ardından 1865 yılında İngiliz John Lubbock'un Taş Çağı kavramını kendi içinde Eski Taş Çağı (Paleolitik) ve Yeni Taş Çağı (Neolitik) olarak gruplandırması ile birlikte Neolitik kavramı ilk kez kullanılmıştır (Atakuman 2014'ten aktaran Güngördü, 2017: 175). Başlangıçta teknolojik değişmeyi vurgulamak için kullanılan Neolitik terimi 1915 yılında E. Smith'in tarım ve çiftçiliğin başlangıcıyla ilişkilendirilmesi gerektiğini ileri sürmesiyle birlikte beslenmeye yönelik bir kavram olarak anılmaya başlanmıştır (Özdoğan, 2018: 15).

Paleolitik Dönem'de insanlar 2 milyon yıldan fazla bir süre yaşamlarını avcı-toplayıcı ve göçebe olarak sürdürmüşlerdir. Toplumsal yapının yaşam tarzlarına göre şekillendiği dönem boyunca doğaya bağımlı bir şekilde yaşamlarına devam eden insanlar Genç Dryas ve özellikle Holosen Dönem'in getirmiş olduğu iklim koşulları ile beraber avcı-toplayıcı ve göçebe yaşam tarzından ilk aşamada yarı yerleşik ve yerleşik avcı-toplayıcı yaşam tarzına, daha sonraları ise bitki ve hayvanların evcilleştirilmesi ile beraber kalıcı yerleşik yaşama geçmişlerdir (Özdoğan, 2018: 12; Kodaş, 2020: 124).

Her ne kadar bazı araştırmacılar tarafından kabul görmese de (Sagona ve Zimansky, 2015: 34) Neolitik süreç içerisinde meydana gelen ve insanlık tarihini tüm yönleriyle etkileyen bu yenilikleri Arkeolog V.Gorden Childe 1934'te yayımladığı en eski doğu (New Light on the most Ancient East) adlı kitabında "devrim" olarak nitelendirmiştir (Çıvgın, 2019: 17; Özdoğan ve Karul, 2020: 2). Childe'nin Neolitik Devrim olarak nitelediği ve doğanın verdiklerini tüketen insanın vahşi hayvan ve bitkileri evcilleştirilerek yeni bir beslenme anlayışı kazandığı süreç (Çıvgın, 2016: 465) insan hayatında köklü bir değişimi beraberinde getirse de yenilikler ani bir

kırılma yerine sürece yayılarak gerçekleşmiştir (Özdoğan ve Karul, 2020: 2). Yeniliklerin sürece yayılarak gerçekleşmesi, bu yeniliklerin gerçek bir "devrim" den çok "sürekli evrim" sonucunda olgunlaştığı (Sevin, 2003: 18) ve besin toplayıcılığı ile besin üretimine dayalı yaşam tarzı arasında keskin bir geçişin yaşanmadığı (Sagona ve Zimansky, 2015: 34) fikrini öne çıkarmıştır.

Araştırmalar, Dünya'nın her yerinde aynı zamanda yaşanmayan Neolitik Dönem'in ilk izlerinin M.Ö. 11.bin yıllarında Kuzey Suriye ve Mezopotamya, Doğu Akdeniz, Güneydoğu Anadolu ve Anadolu'nun güney taraflarında görüldüğünü bildirmekle birlikte ayrıca bu dönemde yerleşik köy hayatına geçiş aşamasının ilk olarak Yakın Doğu'da Kuzey Levant Bölgesi'nde görüldüğünü bildirmektedir. (Şenel, 1982: 140; Akurgal, 2005: 3-5; Karageçi, 2015: 36).

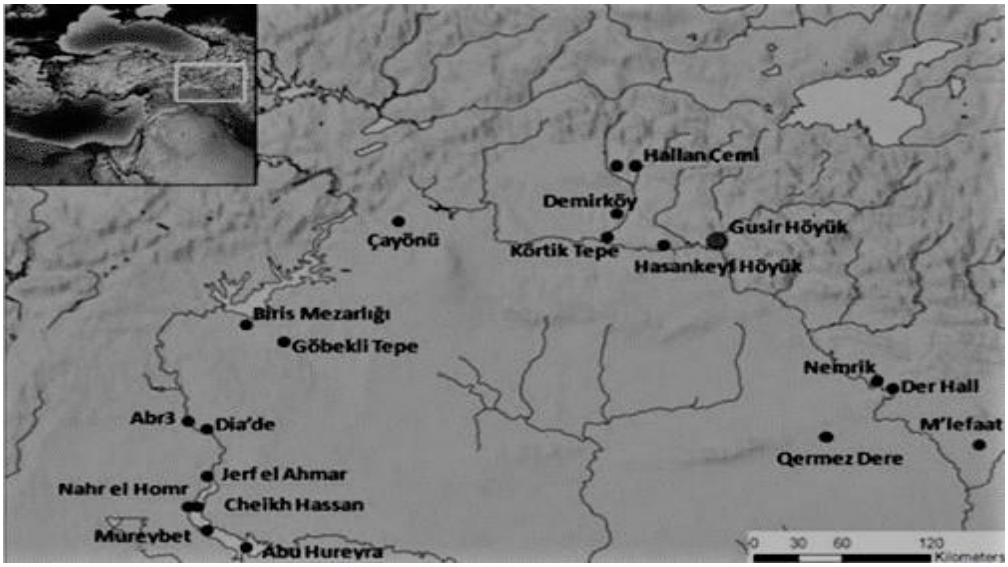
Anadolu ve Yakındoğu coğrafyasında Neolitik Dönem çanak çömlek teknolojisi çerçevesinde iki ana evreden incelenir. M.Ö. 9600'den M.Ö 7000'e kadar devam eden Anadolu'nun Çanak Çömleksiz Neolitik Dönemi tabakalanma ile buluntu topluluklarındaki değişim temel alınarak Çanak Çömleksiz Neolitik A (PPNA: Pre-Pottery Neolithic A), Çanak Çömleksiz Neolitik B (PPNB: Pre-Pottery Neolithic B) ve Çanak Çömleksiz Neolitik C (PPNC: Pre-Pottery Neolithic C) adlarıyla alt evrelere ayrılır. Çanak Çömleksiz Neolitik Dönemin ardılı olan Çanak Çömlekli Neolitik (Potter Neolitik-PN) ise ilk ve son evre olmak üzere iki evreye ayrılmıştır (Sagona ve Zimansky, 2015:35).

Neolitik Dönem başlangıcının ilk evresi PPN Dönem (Akeramik Neolitik Dönem) insanlık tarihinde önemli gelişmeler gösteren belirleyici süreçlerden biri olmuştur (Özdöl, 2011: 175). Yabani hayvan ve yabani bitkilerin idare tekniklerinin Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Suriye'de yaygınlaştığı, batı İran'da da tanınmaya başladığı ve belli ölçülerde Natufian kültürü ile paralellik ve süreklilik gösteren dönemde (Çıvgın, 2019: 52) insanlar orta büyüklükteki hayvanlar ile tahılların ve baklagillerin yaşam alanlarına müdahale ederek onlar üzerinde kontrol sağlamayı başarmıştır. PPNA boyunca Güney Levant, Anadolu-Suriye'de yenilikçi gelişmeler yaşanmış, Natufian yerleşimlerine kıyasla yerleşimler büyüyerek 150-300 kişiyi barındırabilecek genişliğe ulaşmıştır. Bereketli Hilal toplumları muhtemel takas ağlarının genişlemesine paralel olarak teknolojik ve kültürel anlamda yakınlaşmış,

kendilerinde bulunmayan doğal kaynakları başka toplumlardan almaya başlamışlardır (Çıvgın, 2019: 52).

Bereketli Hilal ikliminde PPNA dönemi sona ererken önemli değişmeler yaşanmaya başlanmıştır. Yakındoğu ısınmaya, Levant'ın bugün çölleşmiş kurak ve yarı kurak alanları yüksek yağışlar almaya başlamıştı. Yiyecek kaynakları bakımından zengin olan Akdeniz kıyılarında ormanlık alanlar ile bozkır bölgelerinin genişlemesi sulak alanlar ile ormanların/bozkırların genişlemesi av hayvanları ve yaban hayatında hasat edilebilen bitkilerin bollaşmasını sağlamıştır (Çıvgın, 2019: 94). PPNB döneminde iklimsel değişmenin etkisiyle bazı yerleşimlerde besicilik ve ekin faaliyetlerinin başladığına kanıt olabilecek tahıl ve hayvan kalıntılarına rastlanmıştır. PPNA döneminde görülen köyler PPNB döneminde daha büyük alanlara yayılarak 8-16 hektar genişliğinde yerleşim yerlerine dönüşmüştür. PPNB dönemi Erken (M.Ö.8800-8200), Orta (M.Ö. 8200-7500) ve Geç PPNB (M.Ö.7500-7000) olarak üç alt evreye ayrılarak incelenir (Çıvgın, 2019: 97-98).

Tarihin her döneminde pek çok kültüre ev sahipliği yapan Anadolu Neolitiğe geçiş aşamasında önemli bir rol oynamıştır. Güneydoğu Anadolu'nun Kuzey Levant Bölgesiyle beraber Neolitiğe geçiş araştırmaları kapsamında ele alınması bu bakımdan önemlidir. (Şenel, 1982: 140; Akurgal, 2005: 3-5; Karageçi, 2015: 36). Anadolu'da yürütülen sistematik arkeolojik kazılar sonucunda tespit edilen ve Çanak Çömleksiz Neolitik Dönemi temsil eden yerleşim yerlerine Hallan Çemi (Batman), Göbekli Tepe (Şanlıurfa), Körtik Tepe (Diyarbakır), Nevali Çori (Şanlıurfa), Akarçay Tepe (Şanlıurfa), Mezraa Teleilat (Şanlıurfa), Cafer Höyük (Malatya), Aşıklı Höyük (Aksaray), Musular (Aksaray), Pınarbaşı (Karaman), Suberde (Konya), Can Hasan III (Karaman) gibi merkezler (Şekil 1.1.) örnek olarak verilebilir (Öztan, 2009).

Şekil 3.1. Yukarı Mezopotamya PPN evresi Yerleşimlerin Dağılımı (Altınbilek-Algül, 2013: 35'ten aktaran Başoğlu, O ve Sevgin, M, 2019: 2746).

1.2. Güneydoğu Anadolu Bölgesinin Coğrafi ve Fiziki Özellikleri

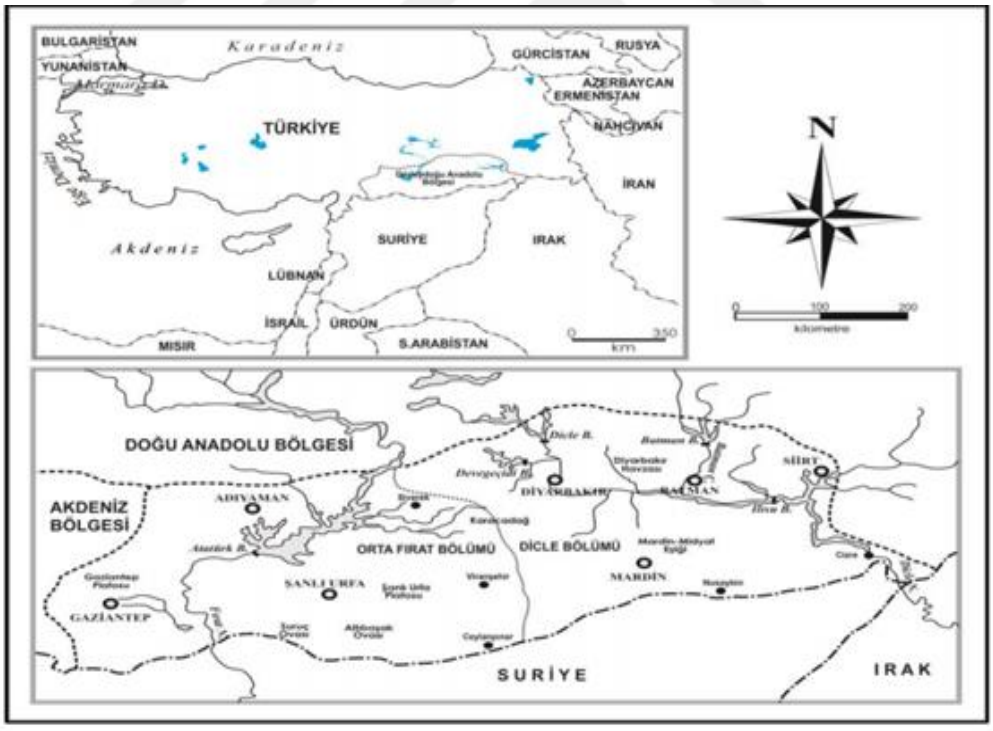
İklim değişikliğine bağlı ısınma sonucunda buzulların çekilmesi Dicle ve Fırat ırmaklarının yataklarının oluşmasına ve insanların yaşamasına uygun coğrafya alanları oluşmasına vesile olmuştur. Fırat ve Dicle arasında kalan ve tarih boyunca önemli bir yerleşim alanı olan bölge tarihte iki ırmak arasında kalan bölge anlamında kullanılan Mezopotamya olarak adlandırılmıştır. Verimli topraklara sahip bölgenin kuzeyini (Şekil 1.2.) günümüz Güneydoğu Anadolu Bölgesi oluşturmuştur (Akın ve Esgici, 2015:33; Konuk, 2013: 175).

Şekil 1.2. Mezopotamya Bölgesi (Akın ve Esgici, 2015: 33).

Güneyde Mezopotamya, doğuda İran, kuzeyde Doğu Anadolu ve Kafkasya, batıda Orta Anadolu bozkırları arasında yer alan bölge Türkiye coğrafyasının yaklaşık %8'lik alanını oluşturmaktadır. Hilal'i andıran, geniş bir alanı kapsayan doğal sınır ise bir yandan Filistin bir yandan da Zagros Dağı etekleri boyunca Basra Körfezine doğru devam etmektedir (Sönmez Okulmuş, 2016: 52).

Bölgede yer alan Karacadağ Volkan Konisi bölgeyi Orta Fırat ve Dicle olarak iki bölüme ayıran doğal sınırı oluşturmaktadır. Volkanik Karacadağ'ın doğusunda kalan kısım Dicle Bölümü, batısında kalan kısım ise Orta Fırat Bölümü (Şekil 1.3.) olarak I. Türk Coğrafya Kongresi tarafından belirlenmiştir (Arınç, 2015: 260). Orta Fırat Bölümü doğuda Karacadağ ile batıda Fırat ve Ceyhan havzalarının su bölümü arasında yer alırken Dicle Bölümü ise Güneyinde Türkiye-Irak-Suriye sınırları Kuzeyinde Torosların güney etekleri ile sınırlandırılmıştır (Bingöl, 2018: 5). Bölgede Adıyaman, Batman, Diyarbakır, Gaziantep, Kilis, Mardin, Siirt ve Şanlıurfa illeri yer almaktadır (Arınç, 2015: 260).

Şekil 1.3. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin konumu (Arınç, 2015: 260).

Birçok yönüyle zengin olan bölgede iki önemli akarsu olan Fırat ve Dicle bulunmaktadır. Hem Fırat hem de Dicle nehirleri Türkiye'nin doğusundaki dağlardan kaynağını almaktadır (Onüçyıldız, Abdulmohsın, Büyükkaraçığan, 2016: 122). Doğu

Anadolu Bölgesinden kaynağını alan Fırat bölge içinde Toroslardan gelen Kahta ile Karadağ'dan gelen küçük akarsularla beslenir. Dicle akarsuyu ise Güneydoğu Torosların güneye bakan yamaçlarında birçok kol halinde çıkar. Her iki akarsu da sularını Basra Körfez'ine boşaltmaktadır (Şekil 1.4.). Bölge içerisinde doğal göl bulunmamakta olup Fırat ve Dicle akarsuları üzerine kurulmuş baraj gölleri yer almaktadır (Millî Eğitim Bakanlığı [MEB], 2013:56).

Şekil 1.4. Fırat ve Dicle'nin genel görünümü (Onüçyıldız, Abdulmohsın, Büyükkaraçığan, 2016: 122).

Uzun yıllar boyunca geniş alanlarda meydana gelen meteorolojik parametrelerin (sıcaklık, yağış, nem vb.) ortalama durumu iklim olarak tanımlanmaktadır (Ekici ve Gürkan, 2018: 2; Demircan, 2019: 2). İklim elemanları bir bölgenin iklimini meydan getiren sıcaklık, güneşlenme, basınç, rüzgâr, yağış vb. atmosfer özellikleridir. Bu özellikler enlem, kara ve deniz, topoğrafya, deniz akıntıları, yükseklik rüzgâr hızı ve yönü, bitki örtüsü gibi etmenler ile etkilenirler (Ekici ve Gürkan, 2018: 2). Orta enlem iklim kuşağında yer alan Türkiye, topoğrafik çeşitlilik, üç tarafının denizlerle çevrili olması, önemli hava kütlesi merkezlerine yakın olması gibi nedenlerle kısa mesafelerde değişen iklim çeşitliliğine sahiptir (Aydın, Şimşek, Çetinkaya ve Öztürk, 2019: 753).

Güneydoğu Anadolu bölgesi özelindeki iklim üzerinde de yer şekillerinin etkisi oldukça fazla olmuştur. Bölge içerisinde karasal iklim görülmekle birlikte belirli yerlerde Akdeniz İklimin etkisi hissedilmektedir (Karadoğan ve Özgen, 2006: 223). 500 m altında yükselti seviyesinde yer alan plato ve ovalar Türkiye'nin en sıcak yerlerini oluşturmakta bölgede yer yer sıcaklık değeri +40° üzerine çıkan yaz ayları yaşanmaktadır. Kış aylarında ise yükselti değeri az olan ovalarda +5° yükselti değeri fazla olan dağlık kesimlerde ise 0° altını görmektedir. Karasal iklimin etkisini hissettirdiği bölgede yağış miktarı 400-1200 mm arasında değişmektedir. Bölgede yer alan Ceylanpınar'ın güneydeki düzlüklerden Torosların eteklerine doğru gidildikçe yağış miktarında artış belirginleşmektedir (Şimşek ve Gülsoy, 2017: 20).

İki coğrafi bölüme ayrılan bölgenin Orta Fırat Bölümü genelinde Akdeniz iklimi etkisini hissettirmekle birlikte bölgenin iç kısımlarına doğru karasal iklim etkisini artırmaktadır. Kış sıcaklık değerleri 0° altına nadir düşmekte, yağış ortalaması 700 mm dolaylarında seyretmektedir. Dicle Bölümünde ise karasal iklim etkili olmaktadır. Yazları çok sıcak ve kurak, kışları ise soğuk ve 0° altında günler yaşanmaktadır. 500-600 mm değerleri arasında yağış miktarı bulunan bölge Orta Fırat bölümüne nazaran kurak bölüm özelliğini göstermektedir (Şimşek ve Gülsoy, 2017: 20).

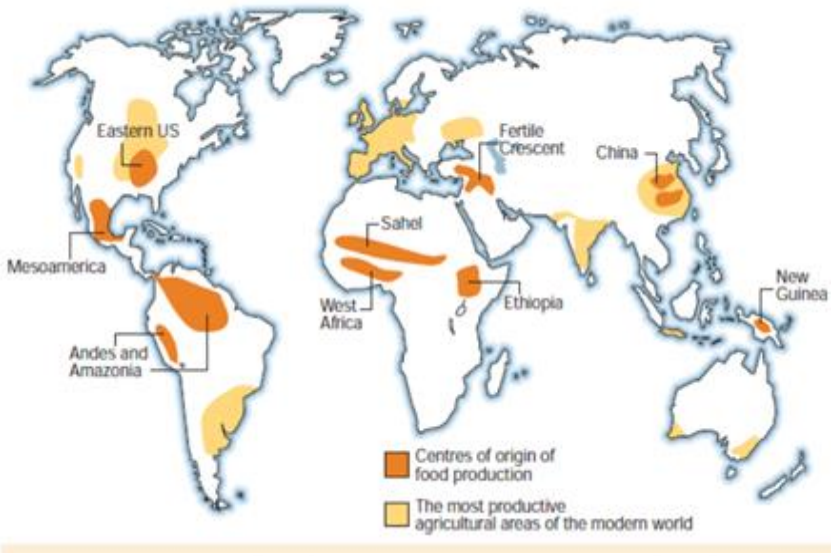
Sıcaklık isteği yüksek olan meşe ve ardıçlardan oluşan kuru ormanlar Toros Dağlarının güneye bakan yamaçlarında görülür. Karacadağ, Midyat Dağları, Raman Dağı, Mazı Dağı, Diyarbakır-Mardin arasındaki yüksek tepeler, Siverek-Siirt çevreleri sıcaklık isteği yüksek, nem isteği az, kuraklığa ve düşük sıcaklıklara oldukça dayanıklı Doğu Anadolu palamut meşesi, mazı mesesi, tüylü meşe ve Lübnan meşesinin kalıntılar halinde bulunduğu ya da ağaççık veya çalı formunda yayılış gösterdiği alanlardır. Akdeniz iklimi etkisinin sokulduğu alanlardan Gaziantep ve Gölbaşı çevrelerinde kızılçam toplulukları Fırat ve Dicle vadilerinde Fırat Kavağı, söğüt, kamış ve ılgın topluluklarına rastlanır (Günal, 2013: 14).

Bitki örtüsü yönünden diğer bölgelere oranla çok az ormana sahip bölgenin yükseltisi az olan yerleri doğal bozkır alanlarla kaplıdır. Bölgede yabani olarak bulunan birkaç tahıl ve baklagillerin varlığı bu bölgenin kültüre alınan bitkiler yönünden zengin bir bölge olduğunu gösterir (Ezer, 2008: 9).

1.3. Besin Türleri ve Evcilleştirme

Günümüz insanının beslenme şekli, insan türünün milyonlarca yıllık evrimsel süreçte edindiği alışkanlıklar, beceriler ve yaşam tarzıyla birlikte şekillenmiştir. Süreç boyunca beslenme modeli bitki ve hayvan türlerinin tüketimine dayanmıştır (Dinçerler, 2019: 16). İnsanlar bu süreçte uygun gıda maddelerini bulmak ve bu gıda maddelerini güvence altına almak adına çeşitli yöntemler geliştirmişlerdir (Eren ve Özer: 2018: 310). İlk insanlar yaşadıkları coğrafyalarda bulunan bitki kökleri, yağlı tohumlar, meyveler, sebzeler, böcekler ve balıklar gibi besin öğelerini toplayarak ihtiyaçlarını karşılıyorlardı. Besin toplayıcılığında genellikle bitki toplayıcılığı yapılmaktaydı. (Muslu, 2019: 26).

İnsanlık tarihi ve günümüz uygarlığının temellerinin oluşmasında önemli bir aşama olan ilk bitki ve ardından ilk hayvan türlerinin evcilleştirmesi ile yerleşik bir hayat tarzının oluşmaya başlaması yaklaşık M.Ö.10000 yıl öncesine dayanmaktadır (Baskıcı, 1998: 74; Çoban, 2017: 555). M.Ö 11000-5000 yılları arasındaki dönemde iklim değişikliklerinin de etkisiyle avcı-toplayıcılık aşamalı olarak terkedilmiş yılın bir kısmını geçirmek amacıyla kurulan kamplar kalıcı yerleşimlere dönüşmeye başladıkça yerleşik kültür oluşmaya başlamıştır. İnsanların avcı-toplayıcı göçebe yaşam tarzını aşamalı terk ederek besin üretmeye başladığı coğrafyaların ilki Bereketli Hilal olarak anılan bölgedir. “Erken köyler” Levant (Doğu Akdeniz kıyıları), Kuzey Suriye, Güneydoğu Anadolu ve Batı İran’ı kapsayan bu bölgede doğmuştur. Tarım da bu köyleri kuran ve yaşadıkları coğrafyalarda buldukları yabani tahıllar/bakliyatlar içinden insan ihtiyaçlarını karşılayacak ve uygun biçimde mutasyon geçirmiş olanları seçerek bitki evcilleştirilmesini başlatan topluluklar tarafından başlatılmış (Çıvgın, 2016: 464) Çin ve Mezoamerika gibi dünyanın farklı bölgelerinde de birbirinden bağımsız olarak başlamıştır (Muslu, 2019: 26). Besin üretiminin icat edildiği bölgeler Şekil 1.5’te gösterilmiştir.

Şekil 1.5. Besin üretiminin icat edildiği 9 Neolitik Merkez (Diamond 2002'den aktaran Çıvgın, 2016: 467).

Anadolu coğrafyası tarih boyunca birçok uygarlığa ev sahipliği yapmış, insan ve hayvanların temel yaşam kaynağı olan beslenmede kullanılan bazı bitkilerin evcilleştirilmesinde ve bu bitkilerin farklı coğrafyalara yayılmasında önemli bir rol oynamıştır. Zira Anadolu, bulunduğu jeopolitik konumundan dolayı, iki ayrı gen merkezinin (Akdeniz ve Verimli Hilal Gen merkezleri) örtüştüğü kavşak noktasında yer almaktadır. Bu bakımdan Anadolu'nun, buğdayla birlikte, diğer bazı önemli tarla bitkilerinin de gen merkezi konumunda olduğu söylenebilir (Atak, 2017:72). Anadolu'nun da dâhil olduğu Ortadoğu coğrafyasında tarıma alınan bazı bitkilerin yaklaşık ilk evcilleştirme tarihleri Tablo 1.1'de belirtilmiştir.

İnsanoğlu var oluş serüveninden bu yana hayvan türleri ile çok boyutlu ilişkiler kurarak dünyayı bu hayvanlarla paylaşmaktadır (Siddiq, 2019: 13). Paleolitik Dönemden günümüze kadar insanlar yiyecek kaynağı olarak bitki ve hayvanlardan yararlanmıştır (Sagona ve Zimansky, 2015: 9). Hayvanlar; et, kemik, boynuz, deri ve yumurta gibi birincil kullanım amacının yanı sıra özellikle Neolitik Dönem ve sonraki dönemlerde süt, kürk, yün, bağırsak ve iş gücü gibi ikincil amaçlar için de kullanılmıştır. Ayrıca beslenme açısından tüketilmeyen hayvanlar meta, işlevsel hammadde kaynağı, tıbbi hammadde, totem, ritüel ve sembolik amaçlar gibi birçok sosyo-kültürel amaçlarla da kullanılmıştır (Siddiq, 2019: 123).

Tablo 1.1. Tarıma alınan bitkiler ve yaklaşık ilk evcilleştirilme tarihleri (Mannion 1999'dan aktaran Aydın, 2007: 72).

Bitki Türü	**Bilinen Adı**	**Yaklaşık Evcilleştirme Dönemi**
Avena sativa	Yulaf	GÖ 9,000 yıl
Hordeum vulgare	Arpa	GÖ 9.800 yıl
Secale cereale	Çavdar	GÖ 9,000 yıl
Triticum aestivum	Ekmeklik buğdayı	GÖ 7,800 yıl
Triticum dicoccum	Emmer buğdayı	GÖ 9,500 yıl
Triticum monococcum	Einkorn buğdayı	GÖ 9,500 yıl
Lens esculenta	Mercimek	GÖ 9,500 yıl
Vicia faba	Kuru fasulye	GÖ 8,500 yıl
Olea europea	Zeytin	GÖ 7,000 yıl

Bitkileri evcilleştiren ve besin çeşitliliğini önemli ölçüde artıran insanların, hayvanları ne zaman ve hangi koşullarda evcilleştirmeye başladığı bilim insanlarınca bazı kriterler çerçevesinde araştırılmıştır. Bu kriterlerden en önemlisi yaşa ve cinsiyete bağlı olarak bir tüketim yönteminin olup olmadığının tespiti olmuştur. Ek olarak hayvanların boyutlarındaki küçülme ve morfolojik değişimler insanların hayvanlar üzerindeki kontrolünün başlangıç tarihini belirlenmesi açısından demografik profillerin ortaya çıkmasını sağlamıştır (Dinçer, 2016: 73).

Şu ana kadar yapılan birçok yeni araştırmaya göre insanlar ilk olarak Doğu Akdeniz Bölgesi ve Orta Anadolu'da M.Ö. 11.000 ile 9.000 yılları arasında hayvanları idare edip evcilleştirmişlerdir (Siddiq, 2019:23). Hayvanları evcilleştirme sürecinin yerleşik hayata geçilmesinde kısa süre başlamış olması olasıdır. Ancak bu sürecin ne kadar sürdüğü hakkında kesin kanıtlar bulunmamaktadır. Bununla birlikte ilk evcilleştirilen hayvanın köpek olduğu yapılan araştırmalar sonucunda belirtilmektedir (Çoban, 2017:554). Bereketli Hilal'de koyun, sığır ve keçiler ilk evcilleştirilen hayvanlardır. Anadolu'da aynı dönemlerde koyun ve keçinin evcilleştirildiği daha sonrasında büyükbaş hayvanların evcilleştirildiğine dair kanıtlar mevcuttur (Dinçer, 2016: 73-74).

Tarihin her döneminde birçok kültüre ev sahipliği yapan Anadolu'da yapılmış antropolojik ve arkeolojik araştırmalar sonucunda elde edilen bulgular bize insanlarının beslenmesi hakkında önemli bilgiler sunmaktadır (Eren ve Özer, 2018: 312). Bu bağlamda, Anadolu'da tespit edilen yerleşim yerleri ve yerleşim yerlerinde tespit edilen hayvansal kalıntılar aşağıda tablo şeklinde verilmiştir (Tablo 1.2).

Tablo 1.2. Türkiye'deki eski yerleşim alanlarında görülen bazı hayvan kalıntıları (Eren ve Özer, 2018: 312)'den uyarlanmıştır.

Dönem	Buluntu Yeri	Hayvansal Veriler
Paleolitik	Dursunlu	Yabani Domuz, Ala ve Kızıl Geyik, Bizon, Ceylan, Sırtlan, Kurt, Tilki, Ayı, Panter, Yabani Kedi, Böcekçil Türler, Gergedan, At, Suaygırı, Yaban Sığırı, Tavşan, Kemirgen Türleri, Balık Türleri, Kurbağagiller, Kaplumbağa, Kuş Türleri.
	Yarımburgaz	Ala ve Kızıl geyik, Bizon, Ceylan, Antilop, Balık Türleri, Sürüngen Türleri, Kaplumbağa, At, Asya yaban eşeği, Karaca, Yabani Sığır, Yabani Domuz, Yabani Keçi, Yabani Kedi, Böcekçil Türleri, Dağ Keçisi, Tavşan, Kemirici Türleri, Kurt, Tilki, Kahverengi Ayı, Panter, Mağara Sırtlanı, Yarasa ve Suaygırı, Mağara Ayısı.
	Karain	At, Karaca, Ala ve Kızıl Geyik, Balık Türleri, Sürüngen Türleri, Kuş Türleri, Yabani Tavşan, Eski Dünya Kunduzu, Akdeniz Tarla Faresi, Bayağı Tarla Sıçanı, Anadolu Sincabı, Kirpi, Porsuk, Sansar Türleri, Kurt, Kızıl Tilki, Yabani Kedi, Panter, Mağara Ayısı, Suaygırı, Yabani Sığır, Yabani Domuz, Yabani Keçi, Ceylan, Deve, Yarasa Türleri, Hortumlu Türleri.
	Üçağızlı	Ala ve Kızıl Geyik, Yabani Sığır, Yaban Keçisi, Yaban Domuzu, Karaca, Tavşan, İran Sincabı, Kuş Türleri, Yumuşakça Türleri, Balık Türleri, Sürüngen Türleri, Kemirgen Türleri, Kurt, Pars, Tilki, Bozayı, Yarasa, Kurt, Ayı, Vaşak ve Kaplumbağa.
Epipaleolitik	Öküzini	Karaca, Ala ve Kızıl Geyik, Kır Tavşanı/Sansarı, Kurt, Kızıl Tilki, Vaşak, Yaban Kedisi, Bozayı, Yabani Sığır, Yabani Keçi, Yabani Koyun, Yabani Domuz ve Dağ Keçisi.
	Pınarbaşı	Sığır, Yabani Keçi, Yabani Koyun, Tilki, Kedigiller, Atgiller, Yumuşakça Türleri, Eklem Bacaklılar ve Dağ Keçisi, Kaplumbağa.
	Direkli	Karaca, Ala ve Kızıl Geyik, Yaban Keçisi, Yaban Domuzu, Balık Türleri, Kaplumbağa, Yılan, Kır Tavşanı/Sansarı, Kunduz, Sıçan, Porsuk, Kurt, Pars, Kızıl Tilki, Bozayı.
	Belbaşı	Yaban Keçisi, Geyik ve Domuz.
	Pınarbaşı A (Erken Akeramik)	Yabani Sığır, Yabani Koyun, Yabani Domuz, Ceylan, Kır Tavşanı, Asya Yaban Eşeği, Eşek, Yumuşakça Türleri.
	Demirköy (Erken	Yabani Domuz, Geyik ve Koyun.

Akeramik)	
Çayönü (Erken Akeramik)	Köpek, Bozayı, Yabani Sığır, Yabani Keçi, Yabani Koyun, Yabani Domuz, Evcil Keçi, Evcil, Koyun, Evcil Domuz, Kaplumbağa, Kirpi, Tavşan, Porsuk, Kızıl Tilki, , Yaban Kedisi, At, Ala ve Kızıl Geyik, Karaca, Ceylan.
Göbekli Tepe (Erken Akeramik)	Yabani Sığır, Yabani Domuz, Kızıl Geyik, Kuş Türleri, Pars, Eşek, Ceylan.
Hasankeyf (Erken Akeramik)	Yabani Keçi, Yabani Koyun, Yabani Domuz, Ceylan, Balık Türleri, Tavşan, Kızıl Tilki ve Kızıl Geyik.
Hallan Çemi (Erken Akeramik)	Ala ve Kızıl Geyik, Karaca, Yabani Sığır, Yabani Domuz, Koyun, Keçi, Porsuk, Kızıl Tilki, Balık Türleri, Sürüngen Türleri, Kuş Türleri, Böcekçil Türler, Tavşanlar, Kır Sansarı, Bozayı, Mağara Ayısı, Kedigiller.
Körtik Tepe (Erken Akeramik)	Balık Türleri, Sürüngen Türleri, Kuş Türleri, Tavşan(kır), Kunduz, Kızıl Tilki, Kurt, Yabani Kedi, At, Karaca, Yabani Sığır, Yabani Keçi, Yabani Koyun, Yabani Domuz, Ceylan.
Boncuklu Höyük (Geç Akeramik)	At, Yabani Sığır, Yabani Domuz, Koyun, Keçi, Ala ve Kızıl Geyik, Kır Tavşanı, Kızıl Tilki, Köpek, Kurt, Eşek.
Çatalhöyük	Yabani Sığır, Evcil Koyun, Evcil Keçi, Su Kuşu, Büyük ve Küçükbaş Hayvan Türleri.
Cafer Höyük (Geç Akeramik Çağ)	Ala ve Kızıl Geyik, Kır Tavşanı, Kızıl Tilki, Bozayı, Kedi, Köpek, Panter, Koyun, Keçi ve Domuz.
Nevali Çori (Geç Akeramik Çağ)	Yaban Kedisi, Ala ve Kızıl Geyik, Kızıl Tilki, Yabani Sığır, Yabani Keçi, Yabani, Koyun, Yabani Domuz, Evcil Koyun, Evcil Keçi, Evcil Domuz, Kara Kuyruklu Ceylan ve Dağ Ceylanı, Bozayı, At.
Akarçay Tepe	Evcil Sığır, Evcil Domuz, Evcil, Koyun, Evcil Keçi, Koyun-Keçi, Yaban Koyunu, Yaban Keçisi, Kara Kuyruklu Ceylan, Dağ Ceylanı, Yabani Tavşan, Kızıl Tilki ve Atgiller.
Can Hasan III (Geç Akeramik)	Yabani Sığır, Yabani Domuz, Tavşan, Kurt, Eşek, Karaca ve Alageyik.
Musular (Geç Akeramik)	Köpekgiller, Yabani Sığır, Yabani Keçi, Yabani Koyun, Yabani Domuz, Tavşan, Yabani At ve Geyik.
Aşıklı Höyük (Geç Akeramik)	Kaplumbağa, Kuş Türleri, Böcekçil Türler, Kirpi, Tavşan, At, Karaca, Ala ve Kızıl Geyik, Yabani Sığır, Yabani Keçi, Yabani Koyun, Yabani Domuz, Koyun ve Keçi.
Doğu Çatalhöyük (Geç Akeramik)	Yabani Tavşan, Yaban Kedisi, Yaban Domuzu, Yumuşakça Türleri, Kızıl Tilki, Köpek, Kurt, Geyik, Sığır, Porsuk, Pars, Koyun ve Keçi, At.
Pınarbaşı (Çanak Çömlekli)	Yabani Sığır, Evcil Domuz, Tavşan, Kemirici Türleri, Kızıl Tilki, Kızıl Geyik, Koyun, Keçi, At, Eşek.
Menteşe Höyük (Çanak Çömlekli)	İki Yaşamlılar, Kaplumbağa, Ördekgiller, Ala ve Kızıl Geyik, Tavşan, Köpek, Yaban Kedisi, Evcil Sığır, Evcil, Keçi, Evcil, Koyun, Evcil Domuz, Yaban Domuzu, At, Karaca.

Barçın Höyük (Çanak Çömlekli)	Evcil Sığır, Evcil Koyun, Evcil Keçi, Yaban Domuzu, Yumuşakça Türleri, Ördekgiller, Tavşan, Kızıl Tilki, Köpek ve Alageyik.
Suberde (Çanak Çömlekli)	Geyik, Böcekçil Türler, Balık Türleri, Tavşan, Sığır, Domuz, Köpek, Koyun/Keçi, Kızıl Geyik ve Çakal.
Hacılar (Çanak Çömlekli)	Ala ve Kızıl Geyik, Yaban Tavşanı, Yaban Kedisi, Yabani Sığır, Kızıl Tilki ve Köpek.
Bademağacı (Çanak Çömlekli)	Yaban Keçisi, Yaban Domuzu, Evcil Keçi, Evcil Koyun, Evcil Domuz, Evcil Sığır, Yumuşakça Türleri, Kurbağa, Tavşan, Ala ve Kızıl Geyik, Karaca, Kızıl Tilki, Köpek, Yaban Kedisi ve Bozayı.
Tepecik-Çiftlik	Atgiller, Kuş Türleri, Koyun, Keçi, Sığır, Domuz, Kemirgen Türleri, Tavşan, Ayı ve Kızıl Geyik.

2. YÖNTEM

Coğrafi kapsam dahilinde ve Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri Projesinde (TAY) yer alan, kazısı yapılmış PPN Dönem yerleşimlerine ilişkin literatür taraması yapılmıştır. TAY projesinde Güneydoğu Anadolu Bölgesi PPN Dönem evrelerini barındıran 36 (Bkz:Tablo 2.1.) yerleşme mevcut olmakla birlikte tez kapsamında yalnızca arkeolojik kazı çalışmaları gerçekleştirilmiş 14 yerleşim yeri incelenmiştir. Yerleşim yerleri alfabetik sıra göz önünde bulundurularak sıralanmıştır. Çalışma kapsamında elde edilen ve beslenme ile ilişkili olabilecek veriler oluşturulan kategoriler başlığı altında açıklanmıştır. Oluşturulan kategori 4 başlık altında incelenmiş ve her başlığa uygun buluntular derlenmiştir.

Tablo 2.1. Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri'nde (TAY) yer alan Güneydoğu Anadolu Bölgesi PPN Dönem Yerleşmeleri (http://tayproject.org/ Erişim Tarihi: 01.10.2021).

Sıra No	Ad	Tür	Araştırma Yöntemi	İl
1	Akarçay Tepe	Höyük	**Kazı**	Şanlıurfa
2	Aksoy Tepe	Bilinmeyen	Yüzey Araştırması	Şanlıurfa
3	Ber Ava Şikefte	Kaya Sığınağı ve Dağınık Buluntu Yeri	Yüzey Araştırması	Siirt
4	Besta Faki Mevkii	Höyük	Yüzey Araştırması	Şanlıurfa
5	Biris Mezarlığı	Dağınık Buluntu Yeri	**Kazı**	Şanlıurfa
6	Boncuklu Tarla	Düz Yerleşme	**Kazı**	Mardin
7	Curna Henzir Mevkii	Höyük	Yüzey Araştırması	Şanlıurfa
8	Çakmak Harabesi	Kutsal Alan	Yüzey Araştırması	Şanlıurfa
9	Çayönü	Höyük	**Kazı**	Diyarbakır
10	Demircitepe/Demirköy	Höyük	**Kazı**	Diyarbakır
11	Giryan/Gri Hami	Düz Yerleşme	Yüzey Araştırması	Diyarbakır
12	Göbekli Tepe	Höyük	**Kazı**	Şanlıurfa
13	Gölbent Mevkii	Höyük	Yüzey Araştırması	Diyarbakır
14	Gri Havşarik	Höyük	Yüzey Araştırması	Diyarbakır
15	Gritille	Höyük	**Kazı**	Adıyaman
16	Gürcütepe	Höyük	**Kazı**	Şanlıurfa
17	Güvenli	Höyük	Yüzey Araştırması	Şanlıurfa
18	Güzir Höyük	Höyük	Yüzey Araştırması	Siirt
19	Hallan Çemi	Höyük	**Kazı**	Batman
20	Harif Pınar	Düz Yerleşme	Yüzey Araştırması	Batman
21	Hayaz Höyük	Höyük	**Kazı**	Adıyaman

22	Karahan Tepe	Tekil Buluntu Yeri	Yüzey Araştırması	Şanlıurfa
23	Kikan Harabesi	Höyük	Yüzey Araştırması	Diyarbakır
24	Körtik Tepe	Höyük	**Kazı**	Diyarbakır
25	Kuça Gura	Höyük	Yüzey Araştırması	Şanlıurfa
26	Kuçe Çamçak	Tepe Üstü Yerleşme	Yüzey Araştırması	Şanlıurfa
27	Levzin Höyük	Höyük	**Kazı**	Adıyaman
28	Mezraa Teleliat	Höyük	**Kazı**	Şanlıurfa
29	Nevala Denik	Konaklama/İşlik Yeri	Yüzey Araştırması	Diyarbakır
30	Navali Çori	Höyük	**Kazı**	Şanlıurfa
31	Papazgölü	Höyük	Yüzey Araştırması	Diyarbakır
32	Pirun/Pirin	Dağınık Buluntu Yeri	Yüzey Araştırması	Adıyaman
33	S 63/26	Düz Yerleşme	Yüzey Araştırması	Siirt
34	S 63/7 Ayngerm Yanı	Höyük	Yüzey Araştırması	Siirt
35	Selamet Kuzey Mevkii	Yamaç Yerleşmesi	Yüzey Araştırması	Şanlıurfa
36	Suvan Tepesi	Bilinmeyen	Yüzey Araştırması	Şanlıurfa

2.1. Bitkisel Veriler

Yerleşmelerde açığa çıkarılan bitki kalıntılarından yola çıkarak, yerleşmenin doğal çevresi, yerleşim halkının bitkileri kullanma amaçları ve yöntemleri, kültüre alınan bitkilerin olup olmadığı ile bitkilerin beslenme ekonomisindeki rolüne dair bilgiler elde edinebilmektedir. Yürütülen arkeolojik kazılarda tespit edilen bitkisel veriler araştırmacıların yayınlarında belirttiği şekliyle bu başlık altında ele alınmıştır.

2.2. Hayvansal Veriler

Yerleşmelerde açığa çıkarılan hayvansal verilerden yola çıkarak yerleşmenin doğal çevresi, evcilleştirmenin başlayıp başlamadığı ya da evcilleştirmenin hangi aşamada olduğu, yabani hayvan türleri, evcil hayvan türleri, av faaliyetleri, hayvansal verilerin beslenme dışında kullanım amaçları ve hayvansal besinlerin beslenme ekonomisinde yerine dair bilgiler edinebilmektedir. Yerleşmelerde açığa çıkarılan hayvansal veriler bu başlık altında derlenmiş olup bu verilerin yerleşimin beslenme ekonomisindeki rolü açıklanmıştır.

2.3. Besin ile İlişkilendirilen Arkeolojik Veriler

Besin elde etmede ya da elde edilen besinleri tüketime hazır hale getirilmesinde kullanılan arkeolojik buluntulardan yola çıkarak, toplulukların beslenme ekonomisine dair bazı verilere ulaşmak mümkündür. Besin hazırlama, saklama ve tüketme gibi çeşitli işlevsel amaçlarla kullanılmış olan arkeolojik buluntular bu başlık altında ele alınmıştır. Beslenme modeli ile ilişkili yontma taş aletler, sürtme taş aletler, kemik ve boynuzdan üretilen aletlerin yanında kil objeler, depolama çukurları (silo), fırın, ocak ve pişirme çukurları gibi öğeler de tez kapsamında ele alınmıştır. Ayrıca tarih öncesi toplumların inanç yapısı ve yaşam biçimi gibi konuların yanında beslenme tarzına yönelik fikirler sunabildiğinden beslenme ile ilişkili olabilecek betimlemeler bu başlık altında ele alınmıştır. Ancak yukarıda sayılan unsurların tümünün sadece beslenmeye yönelik kullanılmadığı, besin elde etme ve hazırlama aşamalarının yanında çeşitli gündelik işlerde de kullanıldığı bilinmektedir.

2.4. Beslenme Açısından İnsan Kalıntılarının Antropolojik Verileri

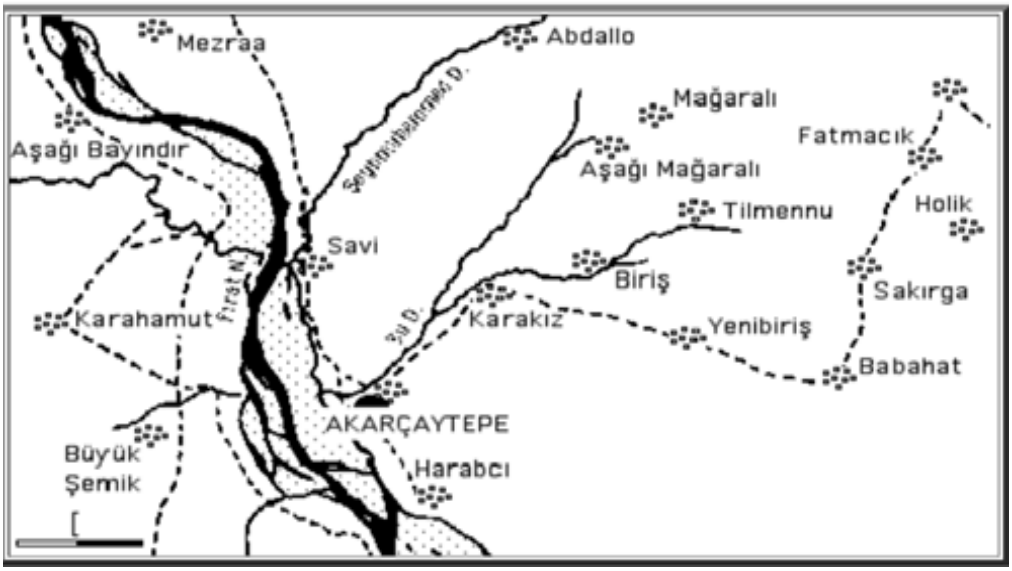
İnsan iskelet kalıntılarının analizinde beslenmeye bağlı oluşabilen morfolojik değişimler ve sağlık sorunları toplumların beslenme anlayışı hakkında fikir vermektedir. Dolayısıyla bu başlık altında yerleşim yerlerinde elde edilen insan iskelet kalıntılarında beslenme anlayışı ile ilgili olabileceği düşünülen veriler derlenmiştir. İnsan iskelet kalıntıları beslenmeye yönelik bilgi vermenin yanında tarih öncesi toplumların yaşam biçimi, ölü gömme adetleri, sosyal yapısı gibi birçok konuda fikir sunmaktadır.

Yukarıda açıklanan başlıklardan yola çıkarak yerleşme yerleri altında kısa bir değerlendirme yapılmış, genel değerlendirmeye ise değerlendirme ve sonuç kısmında yer verilmiştir.

3. GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİ ÇANAK ÇÖMLEKSİZ NEOLİTİK DÖNEM BESLENME İLE İLİŞKİLİ BULUNTULAR

3.1. Akarçay Tepe (Şanlıurfa)

Şanlıurfa İli, Birecik İlçesine bağlı Akarçay Köyü sınırlarında yer alır. Fırat Nehri'nin küçük bir kolu olan Su Deresi yakınlarında (Şekil 3.1.) alüvyol bir ovada yer alan yerleşme (Arimura vd.,2001: 181; Ağırsoy, 2019: 172) doğu-batı yönünde 350 m, kuzey-güney yönünde 150 m boyutlarında yayvan bir höyüktür (Arimura vd.,2001: 181). Arkeolojik dolgu kalınlığının yaklaşık 6 m olduğu yerleşim yerinin denizden yüksekliği 355 m'dir (Arimura vd.,2001: 181; Ağırsoy, 2019: 172). Yerleşim yeri Fırat Vadisi, alüvyal ova, tepelikler ve dağ etekleri gibi topoğrafik özellikleri ve coğrafi konumu itibariyle ayrıcalıklıdır. Bu yönüyle, hammadde kaynağı olan çakmaktaşı ve kireçli oluşumlar bakımından da zengindir (Özdoğan ve Molist, 2007:179).

Şekil 3.1. Akarçay Tepe Yerleşim Lokalizasyonu (Harmankaya, Tanındı ve Özbaşaran, 1997a).

Çanak Çömleksiz ve Çanak Çömlekli Neolitik evrelerinde yaklaşık iki bin yıl yerleşim gören (Bozbay, 2013:177) yerleşme, ilk olarak G. Algaze'nin bölgede yapmış olduğu yüzey araştırmaları sonucunda tespit edilmiştir (Özbaşaran ve Molist, 2007:179). 1998'de "Ilısu ve Karkamış Barajları Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültürel Varlıkları Kurtarma Projesi" kapsamında, Ortadoğu Teknik Üniversitesi

(ODTÜ) Tarihsel Çevre Değerlerini Araştırma Merkezi (TAÇDAM) koordinatörlüğünde, İstanbul Üniversitesi Prehistorya Anabilim dalının gerçekleştirdiği yüzey toplamasının akabinde 1999 yılında aynı bilim dalı ve uluslararası bir ekip tarafından Şanlıurfa Müzesi başkanlığında kazı çalışmalarına başlanmıştır (Arimura vd.,2001:181; Özbaşaran ve Molist, 2007:179).

Güneydoğu Anadolu, Kuzey Suriye, Kuzey Irak ve Doğu Akdeniz havzalarındaki ilk tarımcı toplulukların ortaya çıkışı konusunda var olan bilgilere katkı sağlama amacını taşıyan (Özbaşaran ve Molist, 2007:179) Akarçay Tepe kazı çalışmalarında Çanak Çömleksiz Neolitik Dönemden, Çanak Çömlekli Neolitik Döneme geçiş sürecinde kesintisiz devamlılık gösteren altı evre tespit edilmiştir. Höyükte sırasıyla Orta PPNB, Geç PPNB, Final PPNB, Geçiş evresi ve Çanak Çömlekli Neolitik Döneme ait tabakalara rastlanmaktadır (Altınbilek Algül, Kayacan, Özbaşaran ve Ercan, 2017: 203). Bu altı evreden I.-II. evreler Çanak Çömlekli Neolitik Dönemi, III. evrenin sonu geçiş sürecini, IV, V ve VI. evreler Çanak Çömleksiz Neolitik Dönemi temsil etmektedir. Yerleşim yeri, kalibre edilmiş C14 sonuçlarına göre MÖ. 7512- 6080 tarih aralığında iskân edilmiştir (Ağırsoy, 2019: 173). Akarçay Tepe tabakalanma düzeni Tablo 3.1'de gösterilmiştir.

Tablo 3.1. Akarçay Tepe Tabakalanma Düzeni (Bozbay, 2009: 35)'den uyarlanmıştır.

EVRE	**DÖNEM**	**DOĞU ALANI**	**20 AÇMALARI**	**BATI ALANI**
	Yüzey	1	1	1
	Kalkolitik Dönem Çukurları	-	-	-
I-II	Çanak Çömlekli Neolitik	2	2-6	3-5
III	Geçiş Dönemi	3-5?	7-10	6-7
IV	PPNC	6	11-23	-
V	SON PPNB	7-8	11-23	-
VI	ORTA PPNB	9-12	11-23	-

3.1.1. Bitkisel Veriler

Arkeobotanik çalışmalar hem çanak çömleksiz hem çanak çömlekli evrede tahıllar ve baklagillerin morfolojik açıdan çeşitli olduğunu göstermiştir. Çanak Çömleksiz evre tarıma alınmış tahıl ve yabani tahıllarla karakterizedir. Einkorn *(Triticum monococcum),* emmer *(Triticum dicoccum),* ekmeklik buğday *(Triticum aestivum)* ve arpanın kültüre alınmış türü iki sıralı kavuzlu arpa *(Hordeum distichum)* tanımlanmış kültüre alınan türler arasındadır. Bu türler arasında en yüksek oranda emmer *(Triticum dicoccum)* buğdayı yer alır. Yabanıl einkorn (cf.Triticum boeoticum) ve yabanıl arpa *(Hordeum Spontaneum)* yabanıl tahıl kalıntılarını oluşturur (Özbaşaran, Bucak ve Molist, 2007: 195).

3.1.2. Hayvansal Veriler

Akarçay Tepe'nin en eski yerleşim evresine ait 27X açmasında 2005 yılı kazı çalışmaları sonucunda tespit edilen hayvan kemikleri arasında eşek *(Equus asinus/ Equus hemionus),* karaca *(Gazella gazella. Sp./ Gazella subguturosa)* ve yabani tavşan gibi *(Leporolus sp.)* farklı türler yer alır. Önceki dönemlerde yapılan kazı çalışmalarında keçi ve domuzun hem yabani hem evcil türlerinin varlığı bilinmesine karşın 2005 yılı çalışmalarında keçi ve domuzun yabani türleri bulunmuştur (Özbaşaran, Bucak ve Molist, 2007: 196). Koyun ve keçi *(Ovis capra ve Ovis aries)* için gözlemlenen biometrik çeşitlilik en eski evreden başlayarak çoğunluğunun evcil türler olduğunu işaret eder. Koyun ve keçi *(Ovis capra ve Ovis aries)* sığır *(Bos Taurus)* ve domuza *(Sus. sp.)* oranla her zaman daha baskındır. Avlanan hayvan türleri ve oranları zaman içerisinde değişmekle birlikte her zaman önemini korumuştur. At, geyik, ceylan, domuz, yabani tavşan ve köpekgiller avlanan hayvan türleri arasında yer alır (Özbaşaran ve Molist, 2007:184).

3.1.3. Besin ile İlişkilendirilen Arkeolojik Veriler

Akarçay Tepe yerleşim yerinde havan, havaneli, öğütme taşı, tokmak, el taşı aletlerinden oluşan farklı hammadde kaynaklarına sahip sürtmetaş alet topluluğu tespit edilmiştir (Altınbilek Algül, Kayacan, Özbaşaran ve Ercan, 2017: 209) Bunlar içinde yer alan öğütme taşları çeşitli türdeki bitkileri vurarak/döndürerek

ezme/öğütme ve kabuklu yemişlerin kabuklarını kırma gibi farklı amaçlar için kullanılmıştır (Cömert ve Güner, 2020: 3434). Yerleşim yerinde alet yoğunlukları evrelere göre farklılıklar gösteren yoğun yontma taş ürünlerine rastlanmaktadır. En eski evrelerde (VI-IV.) Byblos tipi ok uçları, kazıyıcılar ve orak dilgiler yoğunken, yeni evrelerde (III-I.) aynı tip aletlerin yanı sıra yoğunluk kalemIere ve dişli yongalara geçmektedir (Arimura vd.,2001: 183). Çanak Çömleksiz Neolitik evrenin yontmataş endüstrisinde hâkim olan, çift vurma düzlemli yongalamadır. Tipolojik açıdan baskın olan Byblos ok uçlarıdır. Bunların yanında baskı düzeltili uçlar sıklıktadır. Uçlar ile birlikte görülen ön kazıyıcılar en yaygın görülen alet türlerindendir. Sapa paralel olarak birleştirilen oraklar ve muhtemelen çapa olarak kullanılan aletler de mevcuttur (Özbaşaran ve Molist, 2007:183).

3.1.4. Değerlendirme

Yerleşmede beslenme yönelimleri ile ilişkili bitkisel veriler, hayvansal veriler ve arkeolojik veriler birlikte değerlendirildiğinde Akarçay Tepe topluluklarının avcılık ve toplayıcılık faaliyetinin yanında tarım ve hayvancılık faaliyetinde bulunduğunu göstermektedir. Çanak Çömleksiz evrede bazı bitkileri kültüre alarak tarımsal faaliyetler gerçekleştiren topluluklar, tarımsal faaliyetlerin yanında yabanıl bitki toplayıcılığını sürdürmüşlerdir. Benzer şekilde hayvancılık faaliyetlerinin yanında geç evrelere doğru azalmakla birlikte avcılık faaliyeti beslenmedeki yerini sürdürmüştür.

Besin elde edilmesinden tüketilmeye hazır hale getirilmesine kadarki süreçte yararlanılan yontma taş aletler ve sürtme taş aletler yerleşme topluluklarının avcılık ve toplayıcılığın yanı sıra tarım ve hayvancılık faaliyetinde bulunduklarına kanıt olarak karşımıza çıkmaktadır. Besinleri elde edip tüketime hazır hale getiren toplulukların elde ettikleri besinleri depoladıklarına dair arkeolojik bir kalıntıya rastlanılmamıştır. Bu nedenle yerleşme topluluklarının ürün koruma ve bilinçli bir depolama etkinliğinde bulunup bulunmadığına dair bilgilerimiz sınırlıdır.

Akarçay Tepe su kaynaklarına yakınlık, tarıma uygun araziler gibi beslenmeye yönelik ihtiyaçların karşılanmasını sağlayan uygun koşullara sahip konumda bulunmaktadır. Tarım ve hayvancılık faaliyetine dair arkeolojik ve organik kalıntıların varlığı Akarçay Tepe toplumlarının beslenmeye yönelik tercihlerinde

doğal çevre ve teknolojinin tüm imkanlarından yararlanma bilincine sahip olduklarını göstermektedir. Fırat'ın bir kolu olan Su Deresi yakınındaki bir ovada bulunması ve hammadde kaynağı bakımından zengin olması yerleşim yerinin bilinçli olarak tercih edildiğine işarettir. Bu yönüyle besin kaynaklarının bolluğu ve çeşitliliği yanında alet yapımında kullanılan hammaddeye erişim yerleşme halkına önemli avantajlar sağlamış olmalıdır.

Coğrafi konum, arkeolojik buluntular ve organik kalıntılar birlikte değerlendirildiğinde beslenmeye yönelik tercihlerin Mezraa Teleliat topluluğuyla benzer özellikler gösterdiğini söylemek olasıdır. Ancak her ne kadar bitkisel besinlerin elde edilmesi ve tüketime hazır hale getirilmesinde kullanılan sürtme taş alet türlerine Mezraa Teleliat yerleşiminde rastlanılmaması bu yerleşmede hayvancılık faaliyetinin ön planda olduğunu düşündürse de arkeobotanik çalışmalar yerleşmenin kazısı yapılmış tüm evrelerinde bitkilerin tarıma alındığını ortaya koymaktadır.

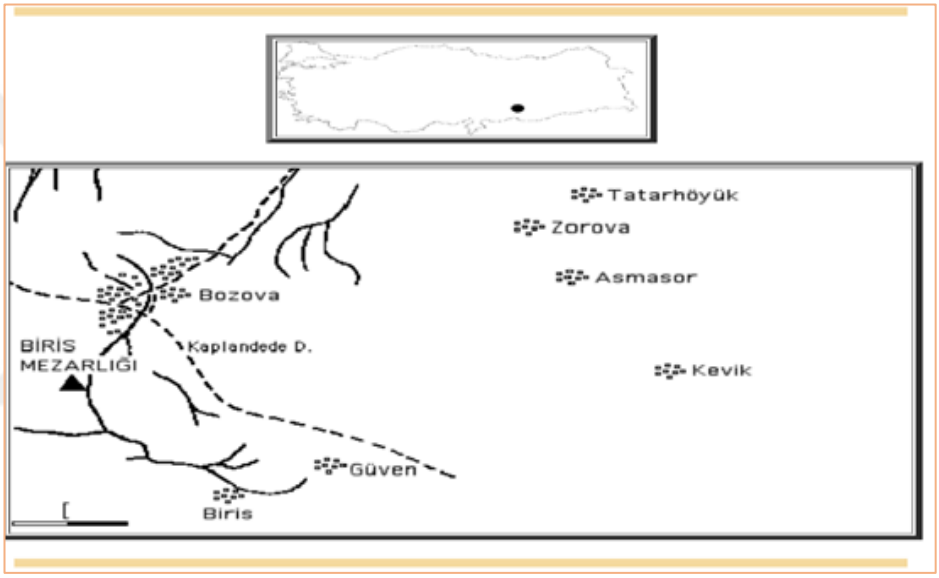
Çanak Çömleksiz Neolitik Dönemden Çanak Çömlekli Neolitik Döneme geçiş aşamalarını yansıttığı bilinen yerleşim yeri Neolitik kültürünü açıklayan önemli yerleşimlerdendir. Her ne kadar bu yönüyle Neolitik yaşamına dair önemli bilgiler sunsa da beslenme açısından insan kalıntılarının antropolojik verilerine dair yapılan çalışma bulunmamaktadır. Çanak Çömlekli evrede bir adet, Çanak Çömleksiz evrede ise üç bireye ait dağınık halde bulunan insan kalıntılarına rastlanıldığı, ayrıca 2005 yılı kazılarında hocker tarzda erişkin bir bireye ait kalıntının varlığı bildirilmekle birlikte insan iskelet kalıntılarına oldukça az rastlanılması, rastlanılan kalıntılar üzerinde çalışma yapılmamış olması, dönem insanlarının sağlık sorunları ve beslenme yönelimlerine dair bilgilerimizin kısıtlı olmasına neden olmaktadır.

3.2. Biris Mezarlığı (Şanlıurfa)

Şanlıurfa İli, Bozova İlçe merkezinin güneyinde, yapay Gölbaşı gölünün kenarında yer alan (Şekil 3.2.), (Harmankaya, Tanındı ve Özbaşaran, 1997b) düz bir yerleşim yeri olan Biris Mezarlığı 1946 yılında İsmail Kılıç Kökten tarafından saptanmıştır. 120x5 m. alanı kaplayan höyüğün tepe üstü ve doğu yamacı Biris Köyünün mezarlığı olarak kullanıldığı için yerleşme Biris Mezarlığı olarak

adlandırılmıştır. Yapay göl su düzeyinin 4-5 m yükseklik seviyesinde bulunan yerleşim 1964 yılında, B. Howe yönetiminde 15 gün süre ile kazılmıştır (Çambel ve Braidwood 1980b: 12; Çelik, 2008: 77).

Diğer adı Küçük Gölbaşı olan buluntu yerinde yapılan ilk incelemede Üst Paleolitik Çağ özelliklerini taşıdığı düşünülen buluntu topluluğu, daha sonra Epipaleolitikten Neolitiğe geçiş dönemine konulmuştur (Harmankaya, Tanındı ve Özbaşaran, 1997b). Yerleşim yeri yayınlanan birkaç aletin tipolojik yapısına dayanarak Paleolitik Dönemin sonu ile Neolitik Dönemin PPNA ve PPNB evresine tarihlendirilmektedir (Çelik, 2008: 77).

Şekil 3.2. Biris Mezarlığı Yerleşim Lokalizasyonu (Harmankaya, Tanındı ve Özbaşaran, 1997b).

3.2.1. Bitkisel Veriler

Anakaya üzerinde yaklaşık 30- 40 cm. kalınlığında bir toprak örtüsü bulunmaktadır. Modern mezarlığın gömüt çukurları burayı tamamen karıştırmıştır. Bu açıdan bu kazıda yerleşme yerinin özelliklerini verecek kalıntılar bulunmamıştır. Ayrıca yapılan kazı çalışmalarında herhangi bir mimari veriye ulaşılamamıştır. Bu nedenle araştırmacı tarafından verilen ve dönemin beslenmesi ile ilişkilendirilen herhangi bir bilgi bulunmamaktadır (Çambel ve Braidwood 1980b: 12; Çelik, 2008: 77). Bitkisel veriler için açıklanan durum hayvansal veriler başlığı için de geçerlidir.

3.2.2. Besin ile İlişkilendirilen Arkeolojik Veriler

B. Howe yönetiminde 15 gün süre ile yürütülen kazıda, çakmaktaşından yapılmış, kalem ve kazıyıcılar ile minik taş aletlerle temsil edilen bir dilgi endüstrisinin varlığı tespit edilmiştir (Çambel ve Braidwood 1980b: 12; Çelik, 2008: 77). Açığa çıkarılan buluntular, özelliklerine dayanılarak, Yontma taş devrinin sonu ile Neolitik Dönemin PPNA ve PPNB evresine tarihlendirilmektedir (Çelik, 2008: 77).

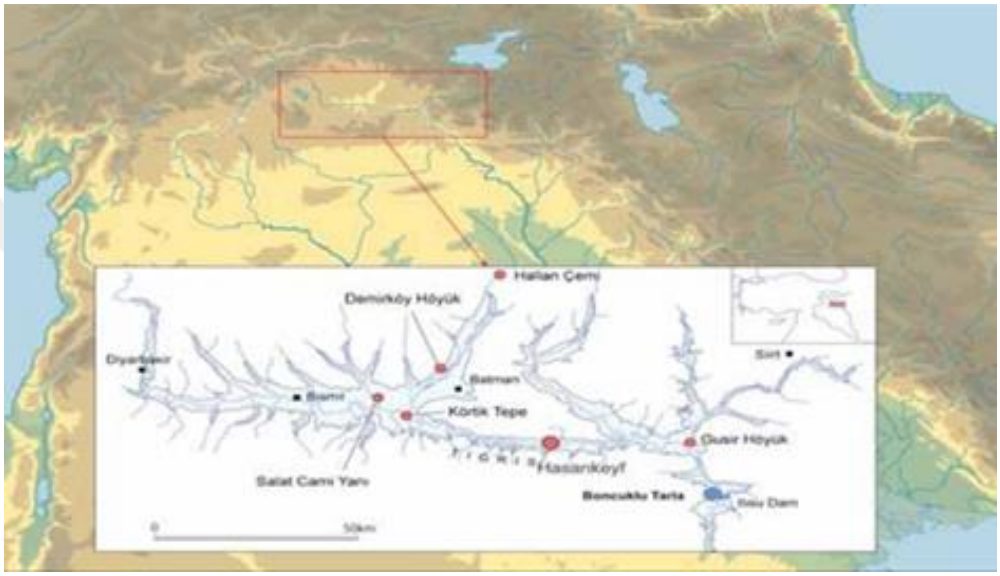
3.2.3. Değerlendirme

Kazılan alanda mimari veriye ulaşılmamış olması, modern mezarlık gömüt çukurlarının alanı karıştırması, bitkisel ve hayvansal kalıntılara rastlanılmaması, arkeolojik kalıntıların çok sınırlı miktarda elde edilmesi ve İnsan iskelet kalıntılarına rastlanılmamış olması dönem topluluklarının sağlık sorunları ve beslenme yönelimlerine dair bilgilerimizin kısıtlı olmasına neden olmaktadır. Bu nedenlerden dolayı beslenme yönelimine dair anlamlı bir değerlendirme yapmak olanaksızdır. Ancak yerleşimde açığa çıkarılan dilgi endüstrisinin varlığı ve bu endüstrinin Paleolitik Dönemin sonu ile Neolitik Dönemin PPNA ve PPNB evresine tarihlendirilmesi besin elde etme yönelimin temelinde avcılık ve toplayıcılığın olduğunu düşündürmektedir.

3.3. Boncuklu Tarla (Mardin)

Mardin İli, Dargeçit İlçesi, Ilısu Köyü sınırlarında yer alan Boncuklu Tarla, Ilısu Baraj kapağının yaklaşık 3 km güney batısında, Dicle Nehri'nin yaklaşık 2 km batısında ve Nevala Meherk Çayı'nın güneyinde yer alan yerleşim yeridir (Şekil 3.3.) (Erdoğan, 2019:237; Kodaş, Erdoğan ve Çiftçi, 2020: 185). "Ilısu Barajı ve HES Projesi Etkileşim Alanında Kalan Kültür Varlıklarının Belgelenmesi ve Kurtarılmasına Yönelik Çalışmalar" adlı proje kapsamında gerçekleştirilen yüzey araştırmalarında ilk kez 2008 yılında iki farklı ekip tarafından tespit edilmiş ve incelenmiştir (Erdoğan, 2019:237). 2008 Yılında tespit edilen yerleşme Neolitik Dönemin Çanak Çömleksiz B evresine tarihlendirilmiştir (Ökse vd., 2014: 104).

2012, 2017 ve 2019 yılında olmak üzere üç sezon süren kazı çalışmalarının C14 analizleri, yerleşim yerinin Geç Epipaleolitik Dönem'den Geç PPNB sonuna kadar en az 6 ayrı tabakaya sahip olduğunu göstermektedir (Kodaş, 2020: 130) MÖ. 11. ile 8. bin arasında aralıksız iskân gören (İpek ve Çiftçi, 2020: 216). Boncuklu Tarla'daki tabaka düzeninden Tabaka 1: Geç PPNB, Tabaka 2: Orta PPNB, Tabaka 3: Erken PPNB, Tabaka 4: PPNA-PPNB geçiş evresi, Tabaka 5: PPNA, Tabaka 6: Epipaleolitik (İpek ve Çiftçi, 2020: 217) dönemi temsil etmektedir.

Şekil 3.3. Boncuklu Tarla Yerleşim Lokalizasyonu (Kodaş, Erdoğan ve Çiftçi, 2020: 192).

3.3.1. Bitkisel Veriler

Boncuklu Tarla'da açığa çıkarılan depolama birimleri (silo) içerisinde bulunan tahıl kalıntılarının yanı sıra yerleşmede yanmış tahıl kalıntıları tespit edilmiştir (Kodaş, 2020: 131). Ancak yerleşmede açığa çıkarılan kalıntılar üzerinde arkeobotanik çalışmalar henüz tamamlanmamıştır (Erdoğan, 2019: 240). Bu nedenle beslenme ekonomisinde kullanılan bitkisel verilerin detaylandırılması şu aşamada yapılamamaktadır.

3.3.2. Hayvansal Veriler

Boncuklu Tarla'da açığa çıkarılan depolama birimleri (silo) içerisinde tahıl kalıntılarının yanında hayvan kemiği ve balık omurgası tespit edilmiştir. Depolama birimlerinin içerisinde hem bitkisel hem hayvansal ürünlerin bulunması depolama

birimlerinin farklı besin kaynakları için kullanıldığına işaret etmektedir. Ayrıca yerleşmede çok sayıda yanmış hayvan kemiği kalıntısı ortaya çıkarılmıştır (Kodaş, 2020: 131). 2012 yılı kazı çalışmalarında K9 Açmasında PPNB'ye tarihlendirilen hayvan kemikleri incelenmiştir. İncelenen hayvan kemikleri arasında köpek, sığır, koyun, keçi, domuz, alageyik, karaca, kızıl geyik, atgillere ve tilkilere ait hayvan kemikleri ve ayrıca çok sayıda tanımlanamayan orta ve büyük boy memeli grubuna ait hayvan kemikleri tespit edilmiştir (Aydın, 2019: 23). Koyun üzerinde yapılan analizler evcilleştirmenin ilk aşamalarının yaşandığını göstermektedir (Aydın, 2019: 48). Hayvan kemiklerinin beslenme amaçlı kullanımın yanı sıra boncuk vb. obje yapımında ve ritüel amaçlı olarak kullanıldığı bildirilmektedir (Aydın, 2019: 50).

3.3.3. Besin ile İlişkilendirilen Arkeolojik Veriler

Boncuklu Tarla'da PPNA Dönem, Orta PPNB Dönem ve Geç PPNB Dönem'e tarihlenen farklı tipolojik özelliklere sahip depolama birimleri/yapıları (silo) ortaya çıkarılmıştır. Bu depolama birimlerinin yerleşim yerinde hem PPNA Dönem avcı-toplayıcı ve balıkçı hem de besin üretimine geçiş yapmış olan PPNB Dönem topluluklarınca köy-mekân yerleşme düzeni içerisinde organize bir şekilde inşa edilmiş ve kullanılmış oldukları görülmektedir (Kodaş, 2020: 136).

Yerleşmede obsidyen ve çakmaktaşı hammaddelerin kullanıldığı yontma taş aletler (Ökse vd., 2014: 107) hem tipolojik hem teknolojik olarak çeşitlilik gösterir (Erdoğan, 2019: 242). Mermi biçimli dilgicik çekirdekleri karakteristik dilgi üretim şekillerinden biridir. Mermi biçimli dilgiciklerin yanı sıra mikrodilgi çekirdekleri de mevcuttur. Mikrolitler ve saplı büyük ok uçları yerleşmede görülen temel kalıntılar arasındadır. Çok sayıda dilgi üzerine ön kazıyıcı ve yuvarlak ön kazıyıcı, Heavy duty tool (ağır işlerde kullanılan aletler) olarak tanımlanan omurgalı kazıyıcılar da yontma taş aletler arasındadır. Yerleşmede bulunan en tipik taş aletlerden biri de taş delgilerdir. Orak dilgiler ve dilgi parçaları da diğer buluntular arasındadır. Yerleşmede ezgi taşları, havan elleri, ok uçları, taş baltalar bulunmuştur. Sürtme taş aletler ile yontma taş aletlerin yanı sıra yerleşmede ocak kalıntıları tespit edilmiştir (Ökse vd., 2014: 107).

3.3.4. Değerlendirme

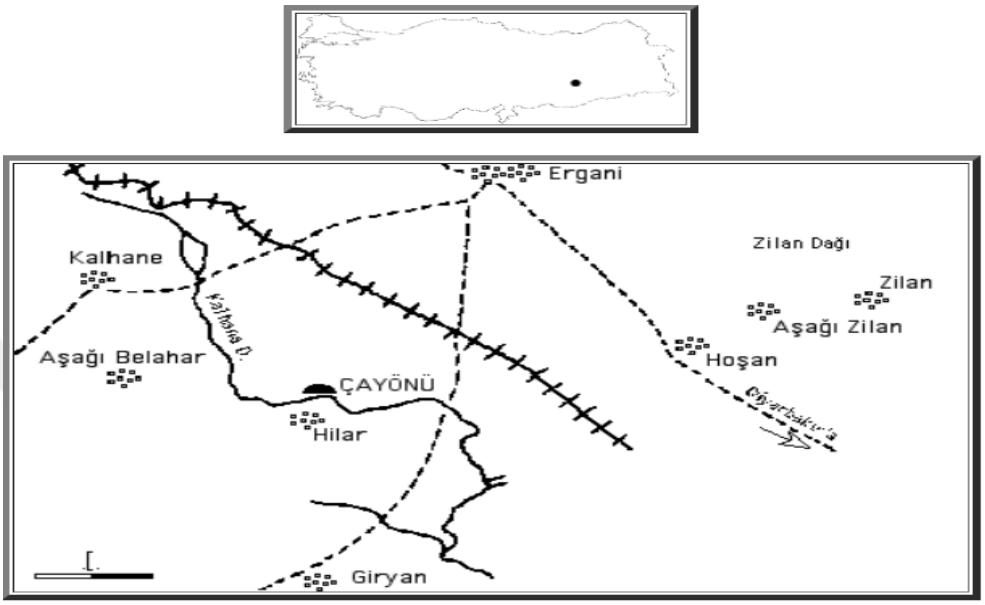
Boncuklu Tarla en üst tabakasının PPNB evresine tarihlenmekle birlikte daha alt tabakaların PPNA evresine, hatta Geç Epipaleolitik Döneme tarihlenmesini sağlayabilecek buluntular açığa çıkarılmıştır. Bu yönüyle yerleşme insanlık tarihinin yerleşik yaşam tarzına geçişin en erken dönemlerini yansıtması bakımından veriler sunan önemli yerleşimler arasında yer almaktadır (Ökse vd., 2014: 107). Yerleşmede açığa çıkarılan bitkisel kalıntılar üzerinde arkeobotanik çalışmalar henüz tamamlanmadığından bitkisel verilerin hangi türlerden oluştuğu şu aşamada bilinmemektedir. Ancak yerleşmede açığa çıkarılan ezgi taşları ve havan elleri gibi aletlerden yola çıkarak tarıma yönelik bitkilerin de bulunduğunu söylemek olasıdır. Koyun kemiklerinde evcilleştirmenin ilk izlerine rastlanılması besin elde etme yöneliminde değişikliklerin başladığını gösterse de yontma taş aletler ve ok uçları gibi av silahlarının sıklığı Boncuklu Tarla topluluklarının besin elde etme yöneliminde avcılık ve toplayıcılığa güvendiğine dair kanıtları oluştur. Elde edilen besinlerin saklandığı depolama birimlerinde (silo) ele geçen hayvan kemikleri ve balık omurgaların yanında tahıl kalıntıların da bulunması farklı türden ürünlerin tüketildiğine ve bilinçli bir depolamanın yapıldığına işaret etmektedir. Yerleşmenin su kaynaklarına yakın konumda olması ve depolama birimlerinde balık omurgalarının bulunması besin elde etme yöneliminde balıkçılık faaliyetinin de rolü olduğunu göstermektedir.

Tamamı mekân içi gömüt niteliğinde olan, Erkek, kadın ve çocuk bireylerin gömüldüğü 69 mezardan 118 bireye ait kalıntı açığa çıkarıldığı bildirilmekle birlikte (Erdoğan, 2019: 244) rastlanılan kalıntılar üzerinde beslenmeye yönelik çalışma yapılmamış olması, dönem insanlarının sağlık sorunları ve beslenme yönelimlerine dair bilgilerimizin kısıtlı olmasına neden olmaktadır.

3.4. Çayönü (Diyarbakır)

Diyarbakır ili, Ergani ilçesi, Hilar (Sesverenpınar) köyü sınırları içerisinde (Şekil 3.4.) yer alan (Çambel ve Braidwood, 1980a: 121; Çambel, Braidwood ve Özdoğan, 1983: 9) yerleşim yeri 4,5 m yüksekliğinde 160 x 350 m boyutlarında yayvan bir höyüktür. “İstanbul Üniversitesi Chicago Üniversitesi Güneydoğu

Anadolu Tarih öncesi Araştırmaları Karma Projesi" çerçevesinde Diyarbakır, Siirt ve Şanlıurfa il sınırları dahilinde 1963 yılında gerçekleştirilen yüzey araştırmasında tanıtılan Çayönü'ndeki kazı çalışmalarına Halet Çambel ve Robert Braidwood tarafından 1964 yılında başlanmıştır (Loy & Wood, 1989: 452; Özdemir, 2017: 250).

Şekil 3.4. Çayönü Yerleşim Lokalizasyonu (Harmankaya, Tanındı ve Özbaşaran, 1997c).

Kazı çalışmasının amacı Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde ilk üreticiliğe geçişin nasıl ve ne şekilde başladığı ve besin üretimci, ilk çiftçi köy toplumlarının yaşam biçimini belirlemektir (Özdoğan, Erim Özdoğan, Yosef ve Zeıst, 1994: 104; Erim Özdoğan, 2007:58). Yerleşim yeri Neolitik Dönemin tüm gelişim aşamalarını kesintisiz olarak veren bir tabakalanmaya sahiptir. Çayönü yerleşmesinin Çanak Çömleksiz Neolitik Dönemine ait evreler belirli bir ev tipi ile temsil edilmekte ve evre adlandırılması ev tipine göre yapılmaktadır (M.Özdoğan, A.Özdoğan, Yosef ve Zeist, 1994: 106). Çayönü yerleşimin kronolojik durumları Tablo 3.2'de gösterilmiştir.

Tablo 3.2. Çayönü yerleşmesinin Neolitik Dönem Kronolojisi (M.Özdoğan, A.Özdoğan, Yosef ve Zeist, 1994: 106).

Evre Adı	**Kaç Yapı Katı Bulunduğu**	**Kültürel Dönem**	**C 14 Verilerine Göre Yaklaşık Tarihler (Günümüzden önce)**
Yuvarlak planlı yapılar evresi	4 yapı katı	PPNA	10200-9200
Izgara Planlı Yapılar Evresi			9200-9100
-en eski tip	2 yapı katı	PPNA	
-açık tip	2 yapı katı	PPNB	
-menderesli tip	1 yapı katı	PPNB	
-kapalı tip	2 yapı katı	PPNB	
Kanallı Yapılar Evresi	3 yapı katı	PPNB	9100-9000
Taş Döşemeli Yapılar Evresi	3 yapı katı	PPNB	9000-8600 (?)
Hücre Planlı Yapılar Evresi	3 yapı katı	PPNB	8600-8300
Geniş Odalı Yapılar Evresi	6 yapı katı	PPNC	8200-8000 (?)
Çanak Çömlekli Evre	7 yapı katı	PN	8000-7500 (?)

3.4.1. Bitkisel Veriler

İlk basamakta beslenmenin avcılık ve toplayıcılığa dayandığı Çayönü yerleşmesinde tüketilen bitkisel besin kaynakları içerisinde yabani mercimek başta olmak üzere baklagiller yer almaktadır. Bu dönemde herhangi bir bitkininin kültüre alındığına dair bir veri yoktur (Erim Özdoğan, 2007: 68). Izgara planlı yapıların son alt evrelerinde yabani emmer *(Triticum dicoccoiedes)* ve einkorn *(Triticum boeoticum)* buğdayları mutfakta yer almaya başlamıştır. Izgara planlı yapılar evresinin sonlarından itibaren yarı kültüre alınma özelliklerini taşıyan yabani einkorn daha yoğun toplanır. Buna rağmen baklagiller bitkisel besin kaynağında hala ön plandadır. Ketenin hem yağı hem de liflerinden dokumada yaralanmak üzere bu kültür basamağının ilk evresinde başlandığı öngörülmektedir (Erim Özdoğan, 2007:

72). Hücre planlı yapılar evresinin son alt evresinden sonra einkorn buğdayının yerini tarıma alınmış emmer buğdayı almıştır (Erim Özdoğan, 2007: 81). Kazı alanında yapı içerisinde bulunan emmer buğday yığını, öğütme taşları, çapalar, oraklar hücre planlı yapılar evresinde tahılların beslenme biçiminde ön plana geçtiğini kanıtlar (Erim Özdoğan, 2007: 79). Çayönü'nün Çanak Çömleksiz döneminde *Triticum monococcum* ve *Triticum dicoccum* olmak üzere iki buğday türü, *Pisum sativum* tür bezelye, *Lens culinaris* türü mercimek ile *Vicia ervilia* türü burçağın tarıma alındığı, arpanın yalnızca yabani olarak bulunduğu, beslenmede baklagillerin tahıldan daha baskın olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca fıstık, badem ve çok az olarak yabani keten bulunmuştur (M.Özdoğan, A.Özdoğan, Yosef ve Zeist, 1994: 113).

3.4.2. Hayvansal Veriler

İlk basamağında beslenmenin avcılık ve toplayıcılığa dayandığı yerleşmede yaban domuzu *(Sus scrofa)*, yabani sığır *(Bos primigenius),* geyik *(Cervus elaphus),* yabani keçi *(Capra aegagrus)* ve koyun *(Ovis orientalis)* en çok avlanan hayvanlar arasındaydı (Erim Özdoğan, 2007: 68). İkinci basamakta avcılık hala ön plandadır. Kanallı yapılar evresinde domuzun kesin olarak yerleşmede tutulduğuna hatta domuzların ev hayvanı olma sürecinin bu kültür sürecinin başlarına kadar indiğini gösteren veriler vardır (Erim Özdoğan, 2007: 72). Hücre planlı yapılar evresi ile birlikte beslenme daha çok evcil koyun ve keçiye dayanır. Ancak avcılık hala devam eder (Erim Özdoğan, 2007: 79). Dördüncü basamakta yerleşmeye olasılıkla başka bir yerde evcilleştirme sürecinin yaşandığı evcil koyun ve keçinin getirilmesiyle avcılığın kısmen gerilediği beslenmede bu iki hayvanın önemli rol oynadığı görülür (Erim Özdoğan, 2007: 81). Yerleşmede, gübre analizlerine dair sonuçlar hücre planlı yapılar evresinden sonra keçilerin evcilleştirildiğine dair kanıt olarak görünmektedir (Brochier, 1993: 47).

Genel olarak Çayönü yerleşmesinde domuz, koyun, keçi, sığır ve büyük memeli hayvanlara ait kalıntılar açığa çıkarılmıştır. Yaban keçisi, yaban koyunu ve yaban domuzunun beslenmede yer aldığı belirtilmiştir (Hongo, Meadow, Öksüz, İlgezdi, 2005: 114; Hongo, Meadow, Öksüz, İlgezdi, 2004: 108-109). Beslenmede kullanılıp kullanılmadığı belirtilmemekle birlikte tavşan, kızıl tilki, ayı, atgiller,

karaca, kızıl geyik, ceylan, leopar, küçük memeli türleri, çok az sayıda bazı kuş, kaplumbağa ve balık kemiği açığa çıkarılan fauna kalıntıları arasındadır (Hongo, Meadow, Öksüz ve İlgezdi, 2004: 108-109).

3.4.3. Besin ile İlişkilendirilen Arkeolojik Veriler

Çayönü yerleşmesinde ilk yerleşmeden itibaren dekoratif olmaktan çok işlevsel olan kemik aletler ortaya çıkarılmıştır. Zaman içerisinde kullanım gereksinime bağlı olarak yeni biçimleri yapılan kemik aletler; delici alet, bıçak, açkılayıcı, keski, sap, orak, çapa gibi işlevsel amaçla kullanılmışlardır (Erim Özdoğan, 2007: 81-82). Boya ezmek, et dövmek gibi işlerde kullanılan ve işlevlerine göre boyut ve biçimleri değişen Sürtmetaş alet topluluğunun tiplerine eski evreden beri rastlanılmaktadır. Alet topluluğu içerisinde yer alan ezgi taşları, havan, havan eli, öğütme taşları, el değirmeni, yassı baltalar, yuvarlak kazıyıcılar, kazma, yassı spatulalar, keskiler, deliciler, taş kaplar buluntu topluluğunu oluşturur (Erim Özdoğan, 2007: 83).

Çayönü'nün Çanak Çömleksiz Neolitik Döneme tarihlenen tüm tabakalarında hem çakmaktaşının hem de obsidyenin ham madde olarak kullanıldığı yontma taş aletlerine rastlanılmış olup, bu her iki hammaddenin kullanım oranlarının evreler içinde belirgin şekilde farklılık gösterdiği saptanmıştır. Obsidyen daha çok dilgilerin çakmaktaşı ise daha çok yongaların üretiminde kullanılmıştır. Çakmaktaşı aletler içinde minik deliciler, kazıyıcılar, orak-bıçaklar, çeşitli dilgiler, mızrak ve ok uçları, obsidyenden ise daha çok "Çayönü aleti" olarak adlandırılan sarp kenar düzeltili dilgiler yapılmıştır. Ayrıca saplı ön kazıyıcılar, deliciler, kemirimli dilgiler de mevcuttur. Silikalı parçaların en alt evreden itibaren yerleşme yerinde bulunması Çayönü'nde oturanların en alt tabakadan itibaren otları, kamışları, yabani tahılları vb. biçtiklerini göstermektedir (Harmankaya, Tanındı, Özbaşaran, 1997c). Ayrıca evcil koyun ve keçiyi betimleyen kil heykelcikler hücre planlı yapılar evresinin sonlarında ortaya çıkmıştır (M.Özdoğan, A.Özdoğan, Yosef ve Zeist, 1994: 112).

3.4.4. Beslenme Açısından İnsan Kalıntılarının Antropolojik Verileri

Çayönü Yakındoğu'da insan iskelet kalıntılarının en fazla bulunduğu Neolitik Dönem yerleşmelerindendir (Harmankaya, Tanındı ve Özbaşaran, 1997c). Tarımsal

faaliyetlerin başlaması ile birlikte değişen beslenme alışkanlıkları beraberinde diş sistemi, çeneler, çiğneme kasları başta olmak üzere insan morfolojisinde pek çok değişim meydana getirmektedir (Özbek, 1986: 19). Tahıl ağırlıklı beslenme anlayışı özellikle diş çürüklerinde artışı beraberinde getirmektedir. PPN ve PN Dönem ayrımı yapılmadan Neolitik Dönem başlığı altında yapılan çalışmada, Çayönü insanlarının Neolitik Dönem yaşamının zorluğu ve beslenme yetersizliği gibi nedenlerden dolayı pek çok hastalıkla karşılaştığı ileri sürülmektedir (Özbek, 1990: 166). Beslenme yetersizliği ve yaşam koşullarının zorluğu gibi nedenler Çayönü toplumlarında diş çürüğü, diş taşı (tartre), diş aşınması, bebeklerde demir eksikliği, enfeksiyonel hastalıklar, erişkinlerde demir eksikliği rahatsızlıklarını beraberinde getirmiştir (Özbek, 1990: 166). Yerleşmede mine hipoplazilerinin sıklığı %45,9 olarak saptanmıştır (Özbek, 2006: 65). Ayrıca olasılıkla avlanma esnasında ya da kaza ile oluştuğu düşünülen baş, kol ve bacaklarda meydana gelen kırık ve yaralanma izleri avlanma ve dönem koşullarının hiç de kolay olmadığını göstermektedir (Harmankaya, Tanındı ve Özbaşaran, 1997c).

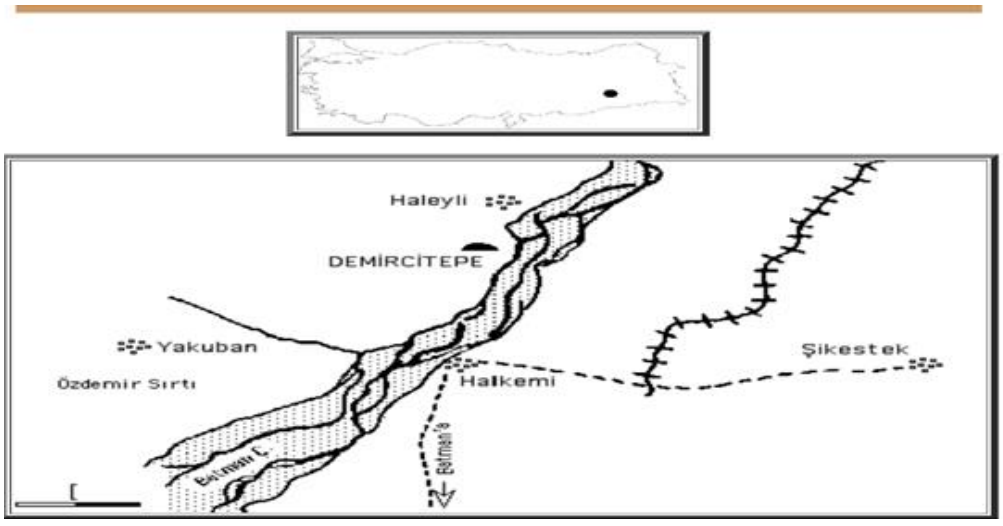
3.4.5. Değerlendirme

Çayönü, Neolitik Dönemin tüm gelişim aşamalarını kesintisiz olarak veren (M.Özdoğan, A.Özdoğan, Yosef ve Zeist, 1994: 106) ve avcı toplayıcı yaşamdan besin üretimine dayalı ilk köy yerleşimine geçiş gibi insanlık tarihi açısından önemli aşamaların izlenildiği yerleşmelerdendir. Beslenmenin yerleşmenin ilk evrelerinde avcılık ve toplayıcılığa dayandığı Çayönü yerleşmesinde, tarımsal faaliyetlerin başlaması ve hayvanların süreç içerisinde evcilleştirilmesi besin elde etme yöneliminde değişimler meydana getirmiştir. Bunun yanında avcılık ve toplayıcılığın her ne kadar ilk evrelerdeki gibi yoğun olmasa da tarımsal ve hayvansal faaliyetlerin yanında süreç boyunca etkisini azaltarak devam ettirdiğini söylemek mümkündür. İnsan iskelet kalıntılarının antropolojik verilerinden elde edilen sonuçlar tarımsal faaliyetlerin başlamasına paralel olarak diş sisteminde başta olmak üzere insan morfolojisinde değişimlerin meydana gelmeye başladığını göstermektedir. Yerleşmenin güneyinde geçen Boğazçay (Harmankaya, Tanındı ve Özbaşaran, 1997c) ile diğer su kaynakları yerleşim yerinde yaşayanların su ihtiyaçlarını karşılayarak olasılıkla buranın yerleşim yeri olarak belirlenmesinde rol oynamıştır.

3.5. Demircitepe/Demirköy (Diyarbakır)

Kaynaklarda Demirköy ya da Demircitepe olarak adlandırılan yerleşme ilk olarak 1989 yılında Birecik, Kargamış, Dicle, Batman barajlarının etki alanında kalan alanlardaki kültür varlıklarının saptanması projesi çerçevesinde G. Algaze başkanlığında bir ekip tarafından saptanmıştır (Rosenberg ve İnal, 1999:249). 1997 yılında Diyarbakır Müze Müdürlüğü ile A.B.D. Dalaware Üniversitesi'nden Hallan Çemi'nin kazı başkanı Rosenberg'in iş birliği ve bilimsel danışmanlığında sondaj mahiyetindeki kazı çalışmaları başlamıştır. Yapılan sondaj çalışmalarına iki ana hedef çerçevesinde başlanmıştır. Birincisi tabakalanma yapısını tespit etmek ikincisi ise fauna kalıntıların ve karbonize olmuş bitki kalıntılarının analizlerinin yapılarak yerleşim kültürünü, sosyal ve ekonomik yaşamlarının belirlenmesini sağlamaktı (Rosenberg ve İnal, 1999:249).

Diyarbakır il merkezinin kuzeydoğusunda Demirciler (Demirköy) köyünde yer alan yerleşim (Şekil 3.5.) Batman Çayı'nın Fırat Nehri'ne kavuştuğu yerin yaklaşık 20 km kuzeyinde ve Hallan Çemi yerleşmesinin 40 km güneyinde konumlanmıştır. Orta çağda kısa bir süre iskân edilmesine rağmen, alt yapı katlarının tümü Seramiksiz Neolitik Dönem'e tarihlenen (Rosenberg, 2007a: 13) Demirköy arkeolojik bulgular bakımından Hallan Çemi buluntuları ile kültürel benzerlikler içermektedir (Rosenberg, 2007a: 14).

Şekil 3.5. Demircitepe Yerleşim Lokalizasyonu (Harmankaya, Tanındı ve Özbaşaran, 1997ç).

3.5.1. Bitkisel Veriler

Gerçekleştirilen sondaj çalışmalarında karbonize olmuş bitki kalıntıları açığa çıkarılmıştır (Rosenberg ve İnal, 1999:253). Demirköy yerleşiminin bitkisel topluluğu Hallan Çemi yerleşiminin verileriyle genel olarak benzeşmektedir. Deniz sandalye sazı, baklagiller, badem, şamfıstığının da aralarında olduğu kabuklu yemişler besin ekonomisinde baskın durumdadır. Ayrıca önemli bir besin kaynağı olmasa da küçük tohumlu otların varlığı bilinmektedir. Yapılan analizlerden yerleşmede tahıl samanı olmadığından bitkilerin kültüre alındığına dair morfolojik bir veri elde edilememiştir (Rosenberg, 2007a: 17; Willcox ve Savard, 2007: 427). Avcılık ve toplayıcılığın hâkim olduğu yerleşmede buğdaygillerin toplanması yerleşme halkının beslenmesinde küçük de olsa bir rol oynamıştır (Rosenberg, 2007a: 18).

3.5.2. Hayvansal Veriler

Gerçekleştirilen sondaj çalışmalarında çok sayıda hayvan kemiği açığa çıkarılmıştır (Rosenberg ve İnal, 1999:252). Açığa çıkarılan hayvan kemiklerinin analizlerinde geyik, yabani koyun ve yabani domuz saptanmıştır. Ancak evcilleştirmenin var olup olmadığı anlaşılamamıştır (Harmankaya, Tanındı ve Özbaşaran, 1997ç).

3.5.3. Besin ile İlişkilendirilen Arkeolojik Veriler

Yontma taş endüstrisinde dilgiler üzerinde; ön kazıyıcılar, deliciler, uçlar, mikrolitler, sırtlı mikrolit uçlar ve orak-bıçaklar yer almaktadır. Sürtme taş endüstrisinde taş kaselere ait parçalar, açkılı balta, keskinleştirme taşı (biley taşı) havan eli açığa çıkarılan buluntulardandır (Rosenberg ve İnal, 1999:250-251). Ayrıca buğdaygilleri, sazları ve su kenarında yetişen deniz sandalye sazı gibi bitkileri biçmekte kullanıldığı düşünülen kemik orak sapları bulunmuştur (Willcox ve Savard, 2007: 427).

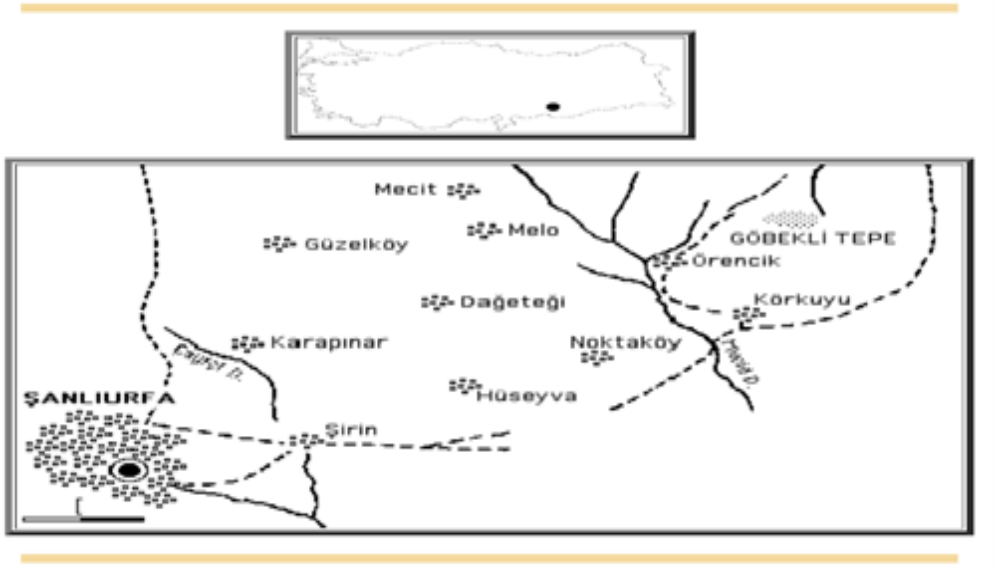
3.5.4. Değerlendirme

Güneydoğu Anadolu'nun en erken Neolitik yerleşimlerinden olan Demircitepe, Hallan Çemi ve Çayönü arasındaki kronolojik boşluğu doldurması açısından ayrıcalıklıdır. Ayrıca arkeolojik bulgular bakımından Hallan Çemi buluntuları ile kültürel benzerlikler gösteren yerleşim yerinin Hallan Çemi'nin terk edilmesinden sonra yerleşim yeri olarak belirlendiği ileri sürülmektedir (Rosenberg ve İnal, 1999:252; Rosenberg, 2007a:14). Yerleşmede bitkilerin kültüre alındığına dair veri bulunmamakla birlikte kemik orağın varlığı bitkisel besinlerin toplayıcılık yoluyla beslenmede yer aldığına işaret etmektedir. Öte yandan havan eli gibi sürtme taş aletlerin varlığı bitkisel besinlerin tüketime hazır hale getirilmesinde işlev gördüğünü düşündürmektedir. Geyik, yabani domuz ve yabani koyun gibi hayvan kalıntılarının varlığı ve evcilleştirme izlerine rastlanılmamış olması besin elde etme yöneliminde temel rolün avcılık olduğunu düşündürmektedir. Ölülerin yerleşme içinde gömüldüğüne dair ipuçlarını barındıran bazı insan kemikleri bulunmuşsa da (Harmankaya, Tanındı ve Özbaşaran, 1997ç) insan iskelet kalıntılarına oldukça az rastlanılması, rastlanılan kalıntılar üzerinde çalışma yapılmamış olması, dönem insanlarının sağlık sorunları ve beslenme yönelimlerine dair bilgilerimizin kısıtlı olmasına neden olmaktadır. Batman Çayı'nın Dicle Nehri'ne kavuştuğu yerin yaklaşık 20 km kuzeydoğusunda konumlanması yerleşmenin su kaynakları/kolları dikkatte alınarak belirlendiğini göstermektedir.

3.6. Göbekli Tepe (Şanlıurfa)

Şanlıurfa İlinin 15 km. kuzeydoğusunda Örencik (önceden Karaharabe olarak adlandırılan) Köyü'nün yaklaşık 2,5 km kuzeydoğusunda yer alan (Şekil 3.6.) yerleşim yerinin (Schmidt, 2007a: 115) ilk tespiti 1963 yılına kadar uzanmaktadır. 1995 yılında Şanlıurfa Müzesi ve Alman Arkeoloji Enstitüsü iş birliğiyle kazı çalışmalarına başlanılmıştır (Schmidt, 2006: 343). 800 m yüksekliğiyle Harran Ovasına hâkim konumda olan Göbekli Tepe su temini açısından elverişli değildir. Dolayısıyla tarım açısından elverişli konumda bulunmamaktadır (Schmidt, 2007a:115).

Yapılan çalışmalar yerleşim yerinde üç ana tabakanın varlığını ortaya koymaktadır. Eskiden yeniye doğru bu tabakalar; T biçimli dikmeleriyle bilinen III. Tabaka (PPNA), Yapılarda bir ya da iki dikmenin bulunduğu, bazılarında dikmenin bulunmadığı, daha küçük boyutlarda, dikdörtgen planlı yapıların bulunduğu tabaka II (Erken ve Orta PPNB), Mimari kalıntının bulunmadığı, PPN, Orta çağ ve modern buluntuların karışık bir şekilde açığa çıkarıldığı tabaka I tanımlanmış tabakaları oluşturmaktadır (Schmidt, 2006: 343-344).

Şekil 3.6. Göbekli Tepe Yerleşim Lokalizasyonu (Harmankaya, Tanındı ve Özbaşaran, 1997d).

3.6.1. Bitkisel Veriler

Göbekli Tepe'de ocak ve ateş yerleri bulunmadığından karbonlaşmış organik madde kalıntılarına çok nadir rastlanılmıştır. Kazı sürecinin başladığı 1995 yılından itibaren açığa çıkarılan kalıntıların analizinde Göbekli Tepe yerleşiminde tamamen yabani bir floranın olduğunu göstermiştir. 2007 yılında gerçekleştirilen kazı çalışmaları sırasında elde edilen az miktarda yanmış organik kalıntılar tahıl evcilleştirilmesinin ilk aşamaları hakkında ulaşılacak veriler için önemli bir kaynak olarak görülmektedir (Schmidt, 2009: 173). Yabanıl arpa taneleri ile birlikte einkorn tane ve kabukları açığa çıkarılan bitkisel kalıntılardandır (Willcox ve Savard, 2007: 431).

3.6.2. Hayvansal Veriler

1995 yılından beri sürdürülen hayvan kemiklerinin tür tespit analizleri sonucunda; Göbekli Tepe' de 12000 yıl öncesine ait geniş bir yabani hayvan tür yelpazesi belirlenmiştir. Yoğun olarak tespit edilebilen hayvan türleri arasında ceylan, yabanıl sığır, Asya'nın yaban eşeği, onaga, yaban domuzu, kahverengi tavşan, toy kuşu gibi Dicle-Fırat bölgesi faunasını oluşturan hayvanlar bulunmaktadır Evcilleştirilmiş türlere rastlanılmamıştır (Schmidt, 2007a:125; Schmidt, 2010: 253). Diğer bir hayvan buluntu topluluğu ise kuş kalıntılarından oluşmaktadır. Kargalar *(Corvidae)*, Turna *(Grus grus)* gibi göçmen kuşların varlığı Göbekli tepe halkının mevsimlere bağlı bir avcılık faaliyeti yaptığına işaret eder. Ayrıca Şahinler, Kartallar, Doğanlar, Çaylaklar ve Kızıl Akbaba gibi türler Yakındoğu'nun Çanak Çömleksiz Neolitik Döneminin simgesel dünyasında rol oynadığından yalnızca etleri için avlanmamışlardı (Schmidt, 2007a:125).

3.6.3. Besin ile İlişkilendirilen Arkeolojik Veriler

Göbeklitepe yontma taş buluntuları ok uçları, kalemler, uç kazıyıcılar, kazıyıcılar, dilgiler, çentikli- dişli aletler ve sayıca az olmakla birlikte orak-bıçak olabilecek aletlerden oluşmaktadır (Schmidt, 2007a:115). Taş kaplar, öğütme taşları, havan elleri, yassı baltalar yerleşmenin sürtme taş endüstrisi buluntuları arasında yer alır (Schmidt, 2007a:116). Kemik ya da boynuzdan yapılmış aletler çok nadir olarak ele geçen buluntulardır. Bazı spatula ve çengel biçimli kemik parçaları bulunmuştur (Schmidt, 2007a:115). Göbekli Tepe'deki Çanak Çömleksiz Neolitik toplumunun manevi dünyasında hayvanların önemli bir ol oynadığı söylenebilir. Yerleşme halkı protein kaynağı için avcılığa güvendiğinden Göbekli Tepe antropomorfik megalit dikmelerinde betimlenen hayvan figürleri için olası bir açıklama; bu betimlemelerin avlanma ritüellerinin gerçekleştirilmesi olabilir. Ancak buluntu yerinde açığa çıkarılan hayvan kalıntıları ile ikonografi arasında yapılan karşılaştırılma bu düşünceyi desteklememektedir (Schmidt, 2007a: 124-125).

3.6.4. Beslenme Açısından İnsan Kalıntılarının Antropolojik Verileri

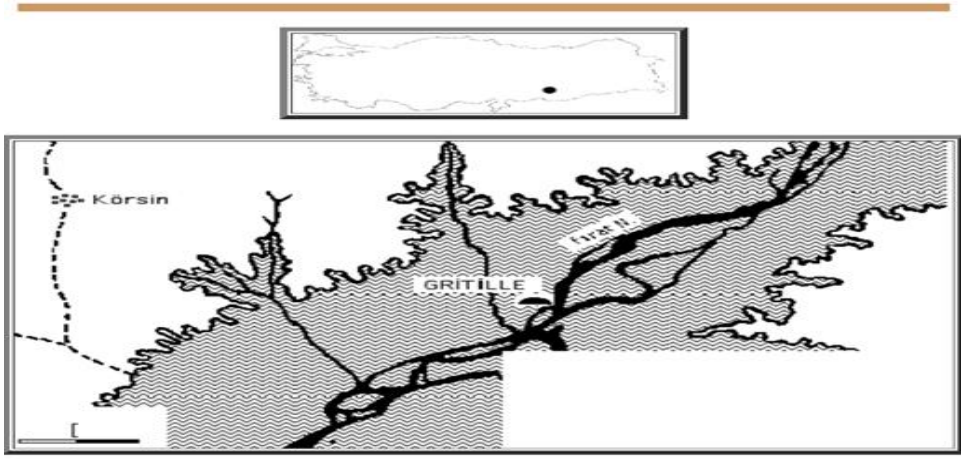
Angela Von Den Driesch ve Joris Peters'in tarafından yapılan osteolojik araştırmalar ve Reender Neef'in yaptığı botanik çalışmalar Göbekli Tepe topluluğunun hala avcı ve toplayıcı olduğunu, hayvan yetiştiriciliği ya da tarımsal faaliyetlerde bulunulmadığını ortaya koymuştur (Schmidt, 2007a:115).

3.6.5. Değerlendirme

Osteolojik ve arkeobotanik çalışmalar Göbekli Tepe topluluğunun hala avcı ve toplayıcı olduğunu, hayvan yetiştiriciliği ya da tarımsal faaliyetlerde bulunmadığını ortaya koymuştur. Yürütülen kazılarda evcil hayvan ve tarıma alınmış bitkisel türlerin bulunmamış olması bu düşünceyi destekler niteliktedir. Göbekli Tepe insanlarının beslenmesinde ve simgesel dünyalarında hayvanların önemli rol aldığı görülmektedir. Çeşitli boyutlarda ve çok sayıda açığa çıkarılan T-biçimli dikilitaşlar, anıtsallığı dışında, üzerinde bulundurduğu çeşitli hayvan betimlemeleri ve soyut simgelerden oluşan kabartma motifleri ile yerleşmede dikkat çekmektedir. Yerleşme tatlı su kaynağı ve su temini bakımından elverişli bir alanda bulunmamaktadır. Bu yönüyle beslenme açısından dezavantajlı konumda olduğu söylenebilir.

3.7. Gritille (Adıyaman)

Adıyaman İli, Samsat İlçesinde yer alan yerleşim yeri günümüzde Atatürk Barajı suları altında kalmaktadır (Ellis, 1983a:83; Harmankaya, Tanındı, Özbaşaran, 1997e). Orta büyüklükte bir höyük olan Gritille'nin tepe alanı yaklaşık 80x40 m alanı kapsamakta etekleri ile bu alan yaklaşık 100x150 m boyutlarına ulaşmaktadır. Atatürk Barajı yapılmadan önce Fırat Nehri'nin su seviyesinden 24 m yüksekte bulunan höyüğün yerleşim yeri olarak seçilmesinde Fırat Nehri'nin kıyısında olması (Şekil 3.7.) batı kısmında düz tarlaların olması ve eğimli yamaçların bulunması rol oynamıştır (Ellis, 1983a:83).

Şekil 3.7. Gritille Yerleşim Yeri Lokalizasyonu (Harmankaya, Tanındı, Özbaşaran, 1997$_e$).

1975 yılında Ü. Serdaroğlu ve ekibi tarafından keşfedilen höyükte 1977 yılında Atatürk ve Karababa Barajları suları altında kalacak olan kültür varlıklarını tespit etmek amacıyla başlatılan "Aşağı Fırat Projesi" kapsamında M. Özdoğan başkanlığında yeniden araştırılmış, anılan proje kapsamında 1981-1984 yılları arasında kazı çalışmaları yapılmıştır (Ellis, 1983b:117; Harmankaya, Tanındı ve Özbaşaran, 1997e). 4 sezon sürdürülen kazı çalışmalarında 4 ana yerleşim tabakası tespit edilmiştir. Bu tabakalar;

1. Höyüğün doğu yamacındaki açmalarda ortaya çıkarılan Çanak Çömleksiz Neolitik,
2. Erken Tunç Çağı, Neolitik kalıntılar üzerinde, aynı alan,
3. Helenistik öncesi/Helenistik,
4. Orta Çağ olarak saptanmıştır (Ellis, 1985:261).

Diğer adı Tille olan höyüğün Neolitik Dönem tabakaları Erken Tunç Çağının bitiminden ana toprağa kadar 5 tabaka olarak belirlenmiştir. Üstteki dördü A, B, C, D olarak tanımlanmış en altta yer alan tabakaya ise dipteki tabaka adı verilmiştir (Harmankaya, Tanındı ve Özbaşaran, 1997e). Gritille kazılarında elde edilen kalıntıların tarihlemesi sonucunda, bölgenin Çayönü, Cafer Höyük ve Nevali Çori ile aynı zaman dilimine ait olduğu görülmüştür (Ellis, 1985:264).

3.7.1. Bitkisel Veriler

Neolitik tabakaların üst kısmında çoğunlukla kültüre alınmış emmer buğdayı ve mercimek bulunmakta az sayıda olmakla birlikte iki sıralı arpa ve diğer yabani tahıl kalıntılarına rastlanmıştır (Harmankaya, Tanındı ve Özbaşaran, 1997e).

3.7.2. Hayvansal Veriler

Araştırımalar koyun, keçi, sığır ve muhtemelen domuzun ve köpeğin evcilleştirildiğini göstermektedir. Kemiklerdeki morfolojik değişimlerden höyükte evcilleştirmenin olduğu kesindir. Bunun yanında yabani hayvan sürülerinin göçerliğine bağlı olarak yoğun bir avcılık faaliyetinin yapıldığının da söylemek mümkündür. Avlanan hayvanlar arasında yabani koyun, yabani keçi, yabani sığırın yanı sıra geyik, gazel, yabani tavşan, kirpi sayılabilir. Yerleşmenin Fırat Nehri kıyısında bulunması nedeniyle höyük yerleşimcilerinin tatlı su midyesi, balık gibi canlıların da tüketildiği ileri sürülmektedir (Harmankaya, Tanındı ve Özbaşaran, 1997e). Keçi, koyun, ceylan, geyik, domuz, sığır, köpekgiller, kemirgenler, tavşan, yengeç, karaca, kaplumbağa, balık ve kuş kemikleri açığa çıkarılan fauna kalıntılarındandır (Monahan, 2000: 150-151). Araştırmacı sığırların beslenmede daha baskın olduğunu belirtmektedir (Monahan, 2000: 194).

3.7.3. Besin ile İlişkilendirilen Arkeolojik Veriler

Gritille Höyüğü C tabakasında yapıların içine açılmış derin yiyecek saklama çukurları açığa çıkarılmıştır. Neolitik tabakanın en üstteki tabakası dışında çanak çömlek parçası bulunmamıştır (Harmankaya, Tanındı ve Özbaşaran, 1997e). Hammadde olarak obsidyen ve çakmaktaşının kullanıldığı yontma taş aletler; yongalar, bıçaklar, ok uçları, orak bıçaklar, sıyırıcılar, deliciler ve doğrayıcılardan oluşur. Yontma taş aletlerin yanı sıra sürtme taş alet kategorisine giren öğütme taşları, farklı boyutlarda el değirmeni taşları, havan elleri, kireçtaşı, bazalttan oyularak yapılmış kaseler, taş kaplar açığa çıkarılan buluntularındadır. Taş aletler dışında Höyükte kazıyıcı olarak işlev gördüğü düşünülen kemik alete rastlanılmıştır (Ellis, 1985: 261-263).

3.7.4. Değerlendirme

Gritille su kaynaklarına yakınlık, tarıma uygun araziler gibi beslenmeye yönelik ihtiyaçların karşılanmasını sağlayan uygun koşullara sahip konumda bulunmaktadır. Yerleşmede beslenme yönelimleri ile ilişkili bitkisel veriler, hayvansal veriler ve arkeolojik veriler birlikte değerlendirildiğinde Gritille topluluklarının tarım ve hayvancılık faaliyetinde bulunduğunu göstermektedir. Bunun yanında yabani hayvan sürülerinin göçerliğine bağlı olarak avcılık faaliyetinin yapıldığını da söylemek olasıdır. Ayrıca yerleşmenin Fırat Nehri kıyısında bulunması nedeniyle yerleşimcilerin tatlı su midyesi, balık gibi canlıları da tükettiği söylenebilir. Faunal kalıntılar arasında bulunan balık kemikleri bu düşünceyi destekler niteliktedir. Elde edilen besinlerin saklandığı depolama çukurlarının varlığı bilinçli bir depolamanın yapıldığına işaret etmektedir. İnsan iskelet kalıntılarına oldukça az rastlanılması, rastlanılan kalıntılar üzerinde çalışma yapılmamış olması, dönem insanlarının sağlık sorunları ve beslenme yönelimlerine dair bilgilerimizin kısıtlı olmasına neden olmaktadır.

3.8. Gürcütepe (Şanlıurfa)

Şanlıurfa il merkezinin 4 km. güneydoğusunda Gürcütepe köyü sınırlarında yer alan (Şekil 3.8.) ve doğu-batı istikametinde sıralanmış dört tepeden oluşan höyük dizisi ayrımın kolay olması bakımından doğudan batıya doğru Romen rakamları ile numaralandırılmıştır (Harmankaya, Tanındı ve Özbaşaran, 1997f; Schmidt, 2007b:96). Henry Wright tarafından 1994 yılında tespit edilen yerleşme Harald Hauptmann tarafından "Urfa Projesi" kapsamında, Şanlıurfa Müzesi iş birliği ile 1995 yılında kazılmaya başlanmış kazılara 1997 yılında son verilmiştir (Schmidt 2007 ve Kürkçüoğlu 2002'den aktaran Çoksolmaz, 2011: 60).

Gürcütepe I ve IV olarak adlandırılan höyükler alçak olmaları nedeniyle belirgin olarak seçilememektedir. Buna karşın II ve III numaralı höyükler belirgin olarak seçilebilmektedir. Şehirde bulunan su kaynaklarından başlayıp, güneydoğu yönünde Harran Ovası'na doğru ilerleyen dere yatağı boyunca sıralanan Gürcütepe'nin her dört höyüğünde, sadece geç Çanak Çömleksiz Neolitik B evresinin temsil edildiği ortaya konmuştur. Sadece Gürcütepe I yerleşmesinde, ayrıca

üst seviyelerde, Çanak Çömlekli Neolitiğe geçiş evresini oluşturan Çanak Çömleksiz Neolitik C katmanına rastlanıldığı belirtilmiştir (Schmidt, 2007b:96).

Şekil 3.8. Gürcütepe Yerleşim Lokalizasyonu (Harmankaya, Tanındı ve Özbaşaran, 1997f).

3.8.1. Bitkisel Veriler

Zengin kaynak suları etrafında bulunan arazilerin yakınında yer alan Gürcütepe höyükler topluluğunun, çiftçi bir yaşam ve yerleşim düzenini ortaya koyduğu ileri sürülmektedir (Schmidt, 2007b:96). Ancak incelemesi yapılan kaynaklarda bitki kalıntıları analizine dair bir veriye ulaşılamamıştır.

3.8.2. Hayvansal Veriler

Yerleşim yerinin arkeofaunasının, hem yabani hem evcil hayvan türleri örneklerinden oluştuğu bildirilmekle (Schmidt, 2007b:96) birlikte incelemesi yapılan kaynaklarda kalıntılara dair detaylı bilgilendirmeye ulaşılamamıştır.

3.8.3. Besin ile İlişkilendirilen Arkeolojik Veriler

Gürcütepe yerleşiminin tüm tepelerinde obsidyen ve çakmaktaşından yapılan zengin yontma taş alet endüstrisi açığa çıkarılmıştır. Bunlar arasında Byblos ok uçları, Palmyra uçları ve Çayönü aleti adı verilen tipler bulunmaktadır (Harmankaya, Tanındı ve Özbaşaran, 1997f; Schmidt, 2007b:96). Taş kaplar yerleşimin sürtme taş endüstrisinde belirgindir (Harmankaya, Tanındı ve Özbaşaran, 1997f).

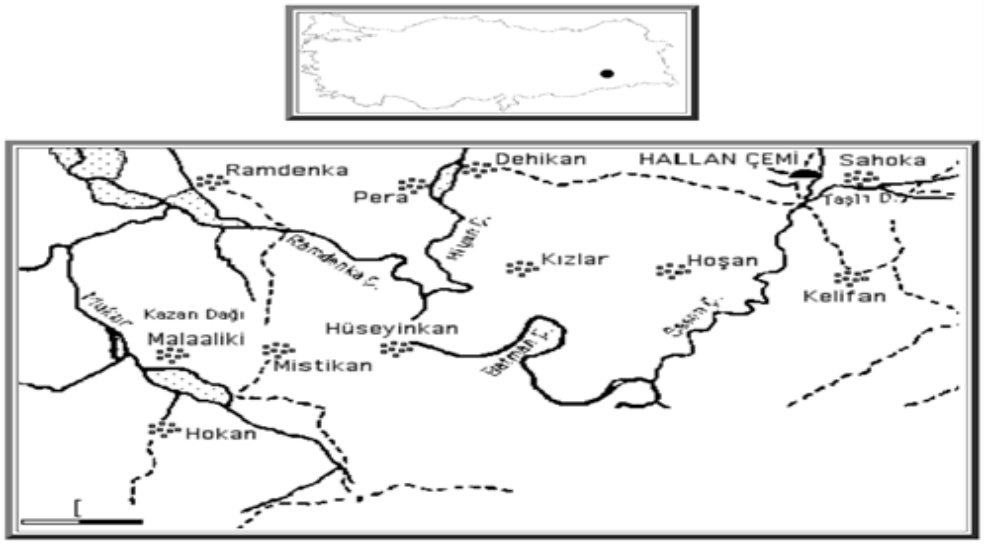
3.8.4. Değerlendirme

Zengin kaynak suları etrafında bulunan Gürcütepe topluluğun çiftçi bir yaşam ve yerleşim düzeni ortaya koyduğu, arkeofaunasının, hem yabani hem evcil hayvan türleri örneklerinden oluştuğu bildirilmekle birlikte bitki ve hayvan türlerine dair detaylı bir bilgi bulunmamaktadır. Bu nedenle anlamlı bir değerlendirme yapmak oldukça güçtür. Avcılık faaliyetinde yoğun olarak kullanıldığı bilinen ok uçlarının varlığı avcılık faaliyetinin yerleşme topluluğu tarafından yapıldığına kanıt olarak karşımıza çıkmaktadır. İnsan iskelet kalıntılarına dair herhangi bir veriye ulaşılamamış olması dönem insanlarının sağlık sorunları ve beslenme yönelimlerine dair bilgilerimizin kısıtlı olmasına neden olmaktadır. Öte yandan Göbekli Tepe yerleşmesine yakın konumda bulunan Gürcütepe, Göbekli Tepe'ye koşut olarak tarım ve hayvancılık faaliyetinde bulunmuş bu yönüyle Göbekli Tepe topluluğundan farklı bir beslenme yönelimine sahip olduğunu söylemek olasıdır.

3.9. Hallan Çemi (Batman)

Batman ili sınırları içinde, Batman kentinin yaklaşık 50 km kuzeyinde, Dicle Nehri'nin bir kolu olan Batman Nehri'nin Sason Çayı kolunun batı kıyısında yer alan höyük (Şekil 3.9.) Batman Barajı suları altında kalacak kültür varlıklarının saptanması ve kurtarılması projesi çerçevesinde 1990 yılında tespit edilmiştir. 1991 yılında yerleşim yerinde Delaware Üniversitesi, Diyarbakır Müzesi ve Orta Doğu Teknik Üniversitesi (ODTÜ) Tarihsel Çevre Değerlerini Araştırma Merkezi (TAÇDAM) iş birliğiyle kurtarma kazısı gerçekleştirilmiştir (Rosenberg, 1993: 117; Rosenberg, 2007b:1).

Yaklaşık 4,3 m yüksekliği bulunan höyük 0,5 hektardan daha az bir alanı kapsamaktadır. Yapılan kazılar sonucunda Çanak Çömleksiz Neolitik Döneme ait en az dört yapı katı tespit edilmiştir. Ancak çalışmaların zorunlu olarak sonlandırılması öncesinde üç yapı katı açığa çıkarılmıştır. Yapılan analizler sonucunda yerleşme yerinin G.Ö. 11. binyılın sonlarına doğru birkaç yüz yıl iskân edildiğini göstermiştir (Rosenberg, 2007b:1).

Şekil 3.9. Hallan Çemi Yerleşim Lokalizasyonu (Harmankaya, Tanındı, Özbaşaran, 1997g).

3.9.1. Bitkisel Veriler

Yerleşme halkının temel geçimi yabanıl hayvanların avlanmasına ve çeşitli bitkilerin toplanmasına dayanmaktaydı. Karbonize olmuş bitki kalıntılar arasında kabuklu yemişler (şamfıstığı, badem vb.) ve baklagiller (mercimek ve diğer baklagiller) en yoğun kullanılan bitkisel kaynaklardır (Rosenberg, 2007b:6). Tahıllara ait saman kalıntısının bulunmamış olması nedeniyle, bitkilerin tarıma alındığına dair veri bulunmamaktadır (Willcox ve Savard, 2007: 429).

3.9.2. Hayvansal Kalıntılar

Hallan Çemi yerleşmesinde yaşayan toplulukların geçimi temelde yabani hayvanların avlanmasına dayanmaktaydı. Yerleşme halkının tükettiği hayvanlar arasında; koyun, keçi, geyik, domuz, köpek, ayı ve çeşitli küçük memeli türler ile kuşlar ve balıklardan oluşmaktaydı. İçlerinde yalnızca domuz kemiklerinde evcilleştirme özelliklerinin ilk izleri olabilecek veriler öngörülmüştür (Rosenberg, 1995: 83; Rosenberg, 2007b:6). İstiridye kabuklarındaki *(Unido tigridus)* büyüme çizgileri, besinlerin yıl boyunca avlandığını ve toplandığını göstermektedir (Willcox ve Savard, 2007: 429). Zooarkeolojik araştırmalar yabanıl koyun ve keçinin yoğun olarak, geyik ve yaban domuzunun ise daha az tüketildiğini göstermiştir. Domuzda evcilleştirmenin ilk izlerinin olduğu öngörülmüşse de domuzların yetiştirildiğine dair kesin bir veri bulunmamaktadır (Willcox ve Savard, 2007: 431).

3.9.3. Besin ile İlişkilendirilen Arkeolojik Veriler

Yerleşim yerinde depolama amaçlı silo tabanları, ocaklar, bezemeli ve bezemesiz taş kaplar açığa çıkarılmıştır. Saplı, iyi cilalanmış bir dizi küçük havaneli ile dibek taşları açığa çıkarılan buluntular arasındadır. Yerleşme yerinde bulunan yontma taş alet ve artıkların %58'ı obsidyenden yapılmıştır. Yontma taş aletler arasında dilgi, dilgicik ve ok uçları yer almaktadır (Rosenberg, 2007b:2-6). Yerleşmede açığa çıkarılan taş kaplar sürtme taş endüstrisinde belirgindir. Kemik aletler arasında en çok görülen orta boy bızlardır. Nadir görülmekle birlikte balık oltası açığa çıkarılan kemik/ boynuz aletlerdendir (Harmankaya, Tanındı, Özbaşaran, 1997g).

3.9.4. Değerlendirme

Yerleşmede beslenme yönelimleri ile ilişkili bitkisel veriler, hayvansal veriler ve arkeolojik veriler birlikte değerlendirildiğinde Hallan Çemi topluluğunun avcılık ve toplayıcılıkla geçimlerini sağladığını söylemek olasıdır. Besin girdisinin temelini oluşturan yabanıl hayvanların yanında, domuz kemiklerinde evcilleştirme özelliklerinin ilk izlerine rastlanılması evcilleştirme deneylerinin yapıldığının işareti olarak görülebilir. Arkeolojik buluntular arasında yer alan kemikten yapılma balık oltası Hallan Çemi'de su kaynaklarından besin elde edildiğine işaret etmektedir. Bu yönüyle Hallan Çemi'nin yerleşme yeri olarak seçilmesinde besin elde etme faktörünün göz ardı edilmediğini düşündürmektedir. Elde edilen besinlerin saklandığı depolama birimlerinin (silo) varlığı bilinçli bir depolamanın yapıldığına işaret etmektedir. İnsan iskelet kalıntılarına dair herhangi bir veriye ulaşılamamış olması dönem insanlarının sağlık sorunları ve beslenme yönelimlerine dair bilgilerimizin kısıtlı olmasına neden olmaktadır.

Hallan Çemi topluluğunun burayı terk ettikten sonra Demircitepe'ye yerleştikleri ileri sürülmektedir. Demircitepe yerleşiminde beslenme yönelimin temelinde avcılık toplayıcılık olduğu göz önünde bulundurulduğunda Hallan Çemi topluluğunun besin elde etme yönelimlerinde değişikliğe gitmedikleri sonucuna varılmaktadır.

3.10. Hayaz Höyük (Adıyaman)

Adıyaman İli, Eski Samsat İlçesinin yaklaşık 17 km batısında yer alan höyük (Şekil 3.10.) günümüzde Atatürk Barajı suları altında kalmaktadır (Harmankaya, Tanındı ve Özbaşaran, 1997ğ). Höyük "Aşağı Fırat Havzası Yüzey Araştırması Projesi" çalışmaları kapsamında 1975 yılında Ümit Serdaroğlu ve ekibi tarafından tespit edilmiş, akabinde M. Özdoğan başkanlığında kurulan bir ekip tarafından 1977 yılında yüzey çalışması yapılmıştır. 1982 yılı hariç 1979-1983 yılları arasında İstanbul'daki Hollanda Tarih ve Arkeoloji Enstitüsü Müdürü olan J. Roodenberg başkanlığında 4 mevsim kazı çalışmaları yapılmıştır (Harmankaya, Tanındı ve Özbaşaran, 1997ğ).

Yapılan kazı çalışmalarında dört ana tabaka düzeni belirlenmiş. 1.tabaka Bizans ve Orta çağ, 2. tabaka Orta Tunç Çağı-Demir Çağı, 3. tabaka İlk Tunç Çağı III. ve II. Evreleri, 4.tabaka Çanak-Çömleksiz Neolitik Dönem olarak tanımlanmıştır (Roodenberg, 1981: 93; Sönmez Okulmuş, 2016: 56-57).

Şekil 3.10. Hayaz Höyük Yerleşim Lokalizasyonu (Harmankaya, Tanındı ve Özbaşaran, 1997ğ).

3.10.1. Bitkisel Veriler

İncelemesi yapılan yayınlarda arkeobotanik analizler yapılmadığından bitkisel verileri detaylandırmak şu aşamada mümkün görünmemekle birlikte, Hayaz

Höyük insanlarının çevredeki vadi ve sırtlarda bulunan çeşitli bitkileri toplayıp beslenmede kullandığı belirtilmektedir (Sönmez Okulmuş, 2016: 57).

3.10.2. Hayvansal Veriler

Hollanda'dan H. Buitenhuise, Hayaz Höyük Neolitik fauna kalıntılarını (1979- 1983) incelemiş, evcil koyun, keçi, sığır ve domuzu önemli bulmuştur. Öte yandan avcılık Hayaz Höyük insanlarının besin ekonomisinde önemli bir role sahipti. Avlanan hayvanlar arasında Yaban sığırı *(bos banasus)* eski Avrupa yaban sığırı, yaban koyunu ve keçisi, ren ve kızıl geyik, karaca, gazel, tavşan yer almaktaydı (Deniz, 1992: 70).

3.10.3. Besin ile İlişkilendirilen Arkeolojik Veriler

Hayaz Höyükte açığa çıkarılan yontma taş buluntular arasında dilgiler, minik dilgicikler, çoğunluğu sap bitimli ok uçları, orak-bıçak olarak kullanılan dilgiler, ayrıca sayıca az olmak birlikte deliciler, silika parlaklı dilgiler, kazıyıcılar ve yongalar bulunmaktadır. Açığa çıkarılan sürtme taş buluntular ise öğütme taşları ve yassı baltalardır (Roodenberg, 1984: 1-2). Domuz dişinden yapılmış bıçak benzeri nesne ile kaburga kemiğinden yapılmış spatula veya kaşık olarak kullanıldığı düşünülen kemik alet yerleşmede açığa çıkarılan kemik alet buluntularındandır (Harmankaya, Tanındı ve Özbaşaran, 1997ğ).

3.10.4. Değerlendirme

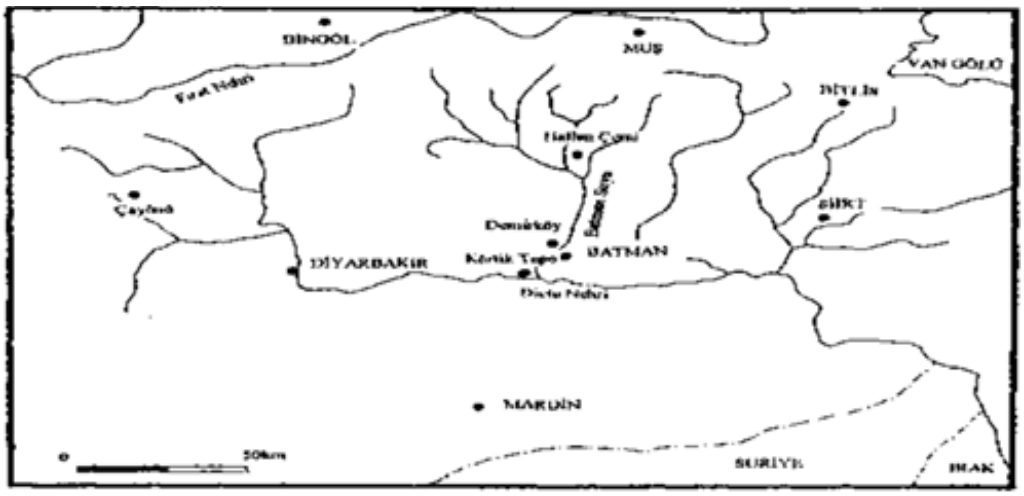
Çanak Çömleksiz ve Çanak Çömlekli Neolitik Dönem ayrımı yapılmadan Neolitik Dönem fauna kalıntıları başlığı altında H. Buitenhuise tarafından yapılan incelemede Hayaz Höyük'te evcil koyun, keçi, sığır ve domuzun varlığı belirtilmiştir. Her ne kadar evcilleştirmenin varlığından söz edilse de avcılık ve toplayıcılık kapsamında kullanılan arkeolojik buluntuların varlığı Hayaz Höyük topluluğunun besin elde etme yöneliminde avcılık ve toplayıcılığın da rol aldığını göstermektedir. Hayaz Höyük insanlarının çevredeki vadi ve sırtlarda bulunan çeşitli bitkileri toplayıp beslenmede kullandığı bildirilse de arkeobotanik çalışmalar yapılmadığından yerleşmede hangi tür bitkilerin beslenmede yer aldığını söylemek güçtür. Ancak öğütme taşlarının arkeolojik buluntular arasında yer alması olasılıkla

tarıma yönelik bitkilerin de beslenmede yer aldığını göstermektedir. Gritille yerleşmesine yakınlığı ve benzer doğal çevreye sahip olmasının yanında, Gritille yerleşmesinde tarıma alınmış türlerin bulunması dikkate alındığında Hayaz Höyük topluluğun da benzer türleri beslenmede tükettiğini söylemek olasıdır. İnsan iskelet kalıntılarına dair herhangi bir veriye ulaşılamamış olması dönem insanlarının sağlık sorunları ve beslenme yönelimlerine dair bilgilerimizin kısıtlı olmasına neden olmaktadır.

Hayaz Höyük yerleşimine dair bir başka açıklama ise (Harmankaya, Tanındı ve Özbaşaran 1997ğ) yerleşmenin atölye amaçlı mevsimlik bir yerleşme olduğu, insanların yerleşme sırasında topladıkları çakmaktaşlarını Hayaz Höyükte yonttukları, işe yaramayanları etrafa ve çöp çukurlarına attıkları, çevredeki vadilerde ve sırtlarda yetişen bitkileri topladıkları, hayvan sürülerini göçleri sırasında avlayıp günlük yaşamlarına devam ettikleri yönündedir.

3.11. Körtik Tepe (Diyarbakır)

Yerleşim yeri Diyarbakır İli, Bismil İlçesi, Ağıl Köyü ve Aşağı Sazlık Mezrası civarında, Batman İlinin yaklaşık 14 km. güneybatısında (Şekil 3.11.) yer almaktadır (Özkaya ve San, 2002:423; Özbek, 2005: 41). Yaklaşık 5 m yüksekliği ve 0,5 hektarlık alanı kapsayan höyük, Hallan Çemi ve Demirköy yerleşimlerine yakın konumdadır (Özkaya ve San, 2007: 21; Özkaya, San, Coşkun, Şahin ve Kartal, 2009: 85).

Şekil 3.11. Körtik Tepe Yerleşim Lokalizasyonu (Özkaya ve San, 2003: 432).

Yerleşmede “Ilısu ve Kargamış Baraj Gölleri altında kalacak Arkeolojik Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi” kapsamında 2000 yılından itibaren kazılara başlanmıştır (Özbek, 2005: 41). Elde edilen bulgular höyüğün yoğunluklu olarak Çanak Çömleksiz Neolitik Dönemde yerleşim gördüğünü ortaya koymaktadır. Geç dönemi ilgilendiren bulgular ise daha çok Orta Çağa ait gömütlerdir (Özkaya, 2004: 103; Özkaya ve San, 2007:22).

İncelemesi yapılan yayınlarda arkeobotanik çalışmalar ile ilgili herhangi bir bilgi bulunmadığından bitkisel verileri detaylandırmak şu aşamada mümkün görünmemektedir.

3.11.1. Hayvansal Veriler

Körtik Tepe topluluğu elde ettiği besin kaynaklarının sadece etinden değil, bütün kalıntılarından yararlanarak, çeşitli alet ve aksesuar üretiminde kullanmıştır (Özkaya ve Şahin, 2020: 378). Yerleşmede elde edilen faunal kalıntıların büyük çoğunluğu yabanıl toynaklı hayvan türlerine aittir. Ceylan, karaca, yaban koyunu/ keçisi/domuzu, Mezopotamya ala geyiği, kızıl geyik, yaban sığırı ve Asya yaban eşeğinin yanısıra yaban kedisi, kızıl tilki, kurt, yaban tavşanı, kunduz, toy ve yaban kazı, yaban ördeği ve keklik gibi kuş türleri de değişen oranlarda Körtik Tepe faunasında tespit edilmiştir (Özkaya vd., 2012: 327-328). Koyun, keçi, yabani sığır, geyik tavşan, domuz, ceylan kuş kemiklerinin fauna kalıntıları arasında yer aldığı (Arbuckle, Özkaya, 2006: 117-118) bildirilmekle birlikte bazı kemikler üzerinde parçalanma, kesik izleri ve yanmanın mevcut olduğu belirtilmiştir (Arbuckle, Özkaya, 2006: 116).

3.11.2. Besin ile İlişkilendirilen Arkeolojik Veriler

Yapılan kazılar sonucunda başlangıç evresinden itibaren yerleşim yerinin geneline yayılmış depolama yapıları (silo tabanları) açığa çıkarılmıştır. Açığa çıkarılan siloların gerek yerleşim yerine yayılması gerek sayıca fazla olması yerleşmenin belirli yerlerinde bilinçli bir depolama alanı oluşturulduğuna işaret etmektedir (Özkaya ve Şahin: 2018:18). Sürtme taş buluntu grubunda yer alan farklı boyut ve özelliklerde çok sayıda taş kap buluntu durumlarına göre ölü armağanı ya

da gündelik işlerde kullanılmıştır. El değirmenleri, ezgi ve bileme taşları ile havan elleri sürtme taş aletlerin diğer buluntularını oluştur (Özkaya, San, Barın, Coşkun ve Aksoy, 2008: 358; Özkaya ve San, 2007:26-27). Obsidyen ve çakmaktaşı hammaddesine sahip mikrolitler, çeşitli kazıyıcılar, ok uçları, mızrak uçları, taş baltalar, yongalar ve dilgiler yerleşimde açığa çıkarılan yontma taş buluntuları arasındadır. Ayrıca yerel taş kaynağına işlenmiş, yerleşim yerinde yaygın bir şekilde bulunan ve taneli yiyeceklerin öğütülmesi amacıyla kullanılan mortarlar höyükte bitkisel kaynaklı beslenmenin boyutlarını göstermesi açısından önemlidir (Özkaya ve San, 2007: 26). Sayıca az olmak birlikte kullanım amaçları doğrultusunda farklı biçimsel özelliklere sahip kemik aletler, ölü armağanı ve çeşitli işlevsel amaçlarla kullanılmışlardır (Özkaya, 2007: 38).

3.11.3. Beslenme Açısından İnsan Kalıntılarının Antropolojik Verileri

Toprak altında korunmuş çenelerden yola çıkarak Körtik Tepe toplumunda ölüm öncesi diş kaybının yaşanmadığı anlaşılmıştır. Ancak incelenen buluntu serisinin küçük olması ve çenelerin eksik durumda olması nedeniyle kesin bir değerlendirme yapılamamıştır (Özbek, 2005: 41-47). Analizi yapılan 69 dişin hiçbirinde çürük izine rastlanılmamıştır. Bu nedenle yerleşme halkının karbonhidrat ağırlıklı tahıla dayalı bir beslenmeye başlayıp başlamadığı henüz net değildir (Özbek, 2005: 41-47). İncelenen buluntularda apse ve diş taşı oluşumu tespit edilememiştir. Ayrıca belirgin bir diş aşınmasına rastlanılmamıştır. Çok az sayıda birey içermesine rağmen elde edilen seride oldukça yoğun biçimde patolojik lezyonlara rastlanmıştır. Patolojik lezyonlar arasında kronik beslenme yetersizliği, paraziter ya da enfeksiyonel hastalıkların sonucunda ortaya çıkan ciddî demir eksikliği (kansızlık), hatta bölgenin Akdeniz Havzasında olduğu dikkate alınırsa, talasemi olasılığı da sayılabilir (Özbek, 2005: 41-47). Konutlarla ilgili alanlara, eşyaları ile gömülmüş biçimde bulunan 500'ün üzerinde insan iskelet kalıntılarından yaklaşık 250'si üzerinde yaş ve cinsiyet gibi verilerin yanında sağlık yapıları hakkında bazı verilere ulaşılmıştır (Özkaya vd., 2012; 323). Çalışma sonucunda yukarıda bahsedilenin aksine diş çürüklerine rastlanılmakla birlikte, toplulukta diş çürüklerinin %0,6 gibi oldukça düşük bir sıklığa sahip olduğu saptanmıştır (Özkaya vd., 2012: 323). Ayrıca insan iskelet kalıntıları üzerinde yürütülen bir çalışmada kulak deliklerinin dışa

açılan kısmında çeşitli büyüklüklerde saptanan ve sıklığı %40'a varan "*auditory exostosis*" olarak bilinen tümoral oluşum balıkçılığın gündelik yaşamda yer aldığını göstermektedir (Özkaya vd., 2012: 323). Dişlerde tespit edilen olukların bir kısmının en azından olta için ip, balık ağı, olta ya da tuzakların yapılması gibi balıkçılık aktivitesinden kaynaklandığı ileri sürülmektedir. Ancak yerleşmede saptanan dişlerdeki olukların farklı aktivitelerde de kullanılmış olması ihtimal dahilindedir (Özkaya vd., 2012: 323).

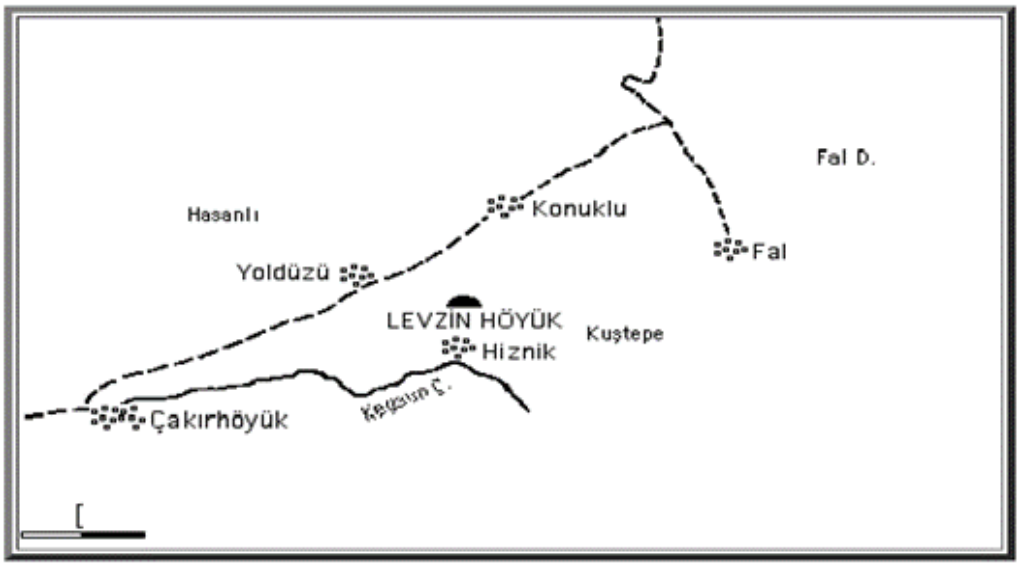
3.11.4. Değerlendirme

Avcılık ve toplayıcılıkla yaşamlarını sürdürdükleri anlaşılan Körtik Tepe (Özkaya ve Şahin, 2019: 584) insanlarının beslenme konusunda önemli bir yol kat ettiği beslenme ile ilgili sorunlarını aştıkları söylenebilir. Yerleşmede açığa çıkarılan estetik ve dekoratif yaratımlar bu düşünceyi desteklemektedir (Özkaya ve Şahin, 2020: 380). Ayrıca yerleşim halkının besin depolamanın en bilinçli ve erken uygulamalarını kullandığı belirtilmektedir (Özkaya ve Şahin, 2020: 378). Arkeolojik buluntular arasında açığa çıkarılan ve başlangıç evresinden itibaren kullanılan silo tabanları bu düşünceyi destekler niteliktedir. İncelemesi yapılan yayınlarda arkeobotanik çalışmalar ile ilgili herhangi bir bilgi bulunmadığından bitkisel verilere dair anlamlı bir değerlendirme yapmak her ne kadar güç olsa da taneli yiyeceklerin öğütülmesi amacıyla kullanılan mortarlar höyükte bitkisel kaynaklı beslenmenin boyutlarını göstermesi açısından önemlidir (Özkaya ve San, 2007: 26). Diğer yandan Dicle ve Batman Çayı'nın sunduğu zengin çeşitlilik yerel ve göçebe kuşların uğrak noktası, mevsimlere göre değişkenlik ve çeşitlilik gösteren av hayvanlarının bolluğu beslenmenin Körtik Tepe'de bir sorun olmadığının göstergesidir (Özkaya ve Şahin, 2020: 378). İnsan Kalıntıları üzerinde yapılan analizler sonucu dişlerde saptanan olukların olta için ip, balık ağı, olta ya da tuzakların yapılması ve kurulması gibi balıkçılık aktivitesinden kaynaklandığının ileri sürülmesi Körtik Tepe topluluğunun besin elde yöneliminde balıkçılık ve su ürünleri toplayıcılığının yer aldığını göstermektedir.

3.12. Levzin Höyük (Adıyaman)

Adıyaman İli, Besni İlçesi, İznik Köyü sınırları içerisinde, Çakırhöyük (Keysun) ovasında yer alır (Şekil 3.12.). Yüksekliği yaklaşık 5-6 metreyi bulan höyük yaklaşık 15 dönümlük bir alanı kapsamaktadır (Yener, 1993: 351; Yener, 1994: 285). 1991 ve 1992 yıllarında Adıyaman Müzesi tarafından; Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü adına, E. Yener başkanlığındaki bir ekip tarafından kurtarma amacıyla kazılmıştır. Kurtarma kazısı daha çok kalıntıları belgelemek maksadıyla yapılmıştır (Harmankaya, Tanındı ve Özbaşaran, 1997h).

1991 yılında B sondajında tabakalanmayı açığa çıkarmak amacıyla sondaj çalışması yapılmıştır. Ancak ana toprağa ulaşılamamıştır. Yapılan sondaj çalışması sonucunda; Ortaçağ, Geç Roma Dönemi, Çanak Çömlekli Neolitik Dönem, Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem tabakaları tespit edilmiştir (Yener, 1993:353-354).

Şekil 3.12. Levzin Höyük Yerleşim Lokalizasyonu (Harmankaya, Tanındı ve Özbaşaran, 1997h).

3.12.1. Hayvansal Veriler

Levzin höyükte çok sayıda hayvan kemiği açığa çıkarılmıştır (Yener, 1992: 353; Yener, 1994: 287). Ancak açığa çıkarılan hayvan kemikleri analizine dair bilgi bulunmadığından şu aşamada hayvan kalıntılarının detaylandırılması mümkün görünmemektedir. İncelemesi yapılan kaynaklarda bitki kalıntılarına dair herhangi bir bilgi verilmemiştir.

3.12.2. Besin ile İlişkilendirilen Arkeolojik Veriler

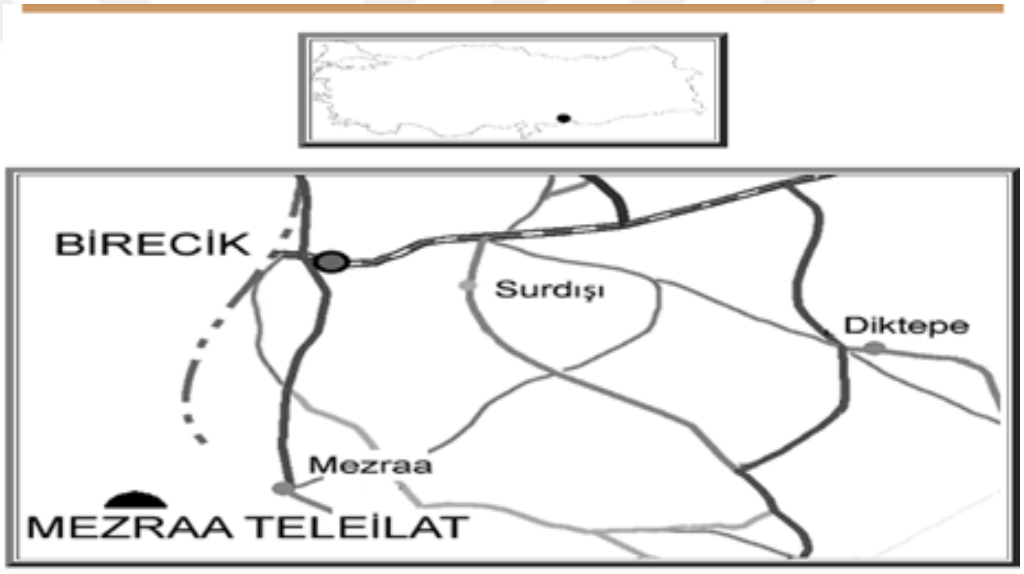
Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem tabakasında sarı renkli toprak taban üzerinde bir ocak kalıntısı tespit edilmiştir. Yerleşmede açığa çıkarılan yontma taş örnekleri Çanak Çömleksiz Neolitik ve Çanak Çömlekli Neolitik dönem ayrımı yapılmadan anlatılmıştır (Harmankaya, Tanındı ve Özbaşaran, 1997h). Yerleşim yerinde açığa çıkarılan yontma taş aletler arasında; obsidyen dilgiler, kesiciler, bıçaklar, çakmaktaşından ok uçları, deliciler, kazıyıcılar, çeper kazıyıcılar, orak dilgiler, çentikli dilgiler ve bıçaklar yer almaktadır. Sürtme taş aletler arasında; ezgi taşları, öğütme taşları, havan, havan elleri, taş kaplar yer alır. Ayrıca sayıca az olmakla birlikte farklı işlevsel amaçlarla kullanılan kemik/ boynuz aletler buluntu grubunu oluşturmaktadır. Spatula ve boynuzdan yapılmış bir orak parçası açığa çıkarılan kemik buluntular arasında yer alır (Yener, 1992: 353; Yener, 1994: 286-287).

3.12.3. Değerlendirme

Açığa çıkarılan kalıntılardan yerleşim yerinin besin ekonomisini yeterli seviyede açıklayacak veri bulunmamaktadır. Ancak arkeolojik buluntuların zenginliği besin elde yönelimine dair fikirler sunmaktadır. Çakmaktaşından ok uçlarının kullanılması bölgede avcılık ekonomisinin devam ettiğine işaret etmektedir. Yerleşimde çok sayıda hayvan kemiğinin bulunması avcılık faaliyetinin devam edildiğine dair görüşleri destekler niteliktedir. Sürtme taş aletlerin (orak, öğütme taşları, havan.) varlığı olasılıkla tarıma yönelik bitkilerin de beslenmede yer aldığını gösterir. Yerleşmenin verimli topraklara sahip Keysun Ovası'nda kurulması tarımın yapıldığına dair görüşü destekler biçimdedir. Levzin höyükte yapılan kazılar sonucunda insan iskeletine veya insan kemiklerine rastlanılmadığı bildirilmektedir (Yener, 1994: 287). İnsan iskelet kalıntılarına dair herhangi bir veriye ulaşılamamış olması dönem insanlarının sağlık sorunları ve beslenme yönelimlerine dair bilgilerimizin kısıtlı olmasına neden olmaktadır.

3.13. Mezraa Teleilat (Şanlıurfa)

Mezraa Teleilat Şanlıurfa İlinin Kuzeybatısında, Birecik İlçesinin 7 km güneyinde, Mezraa Köyünün batısında Fırat'ın sol yakasındaki kıyı parçası üzerinde yer almaktadır (Şekil 3.13.) (Özdoğan, 2007: 189). Yerleşme Birecik ve Kargamış Baraj alanlarında yer alan kültür varlıklarını tespit etmek amacıyla gerçekleştirilen proje kapsamında 1989 yılında G. Algaze başkanlığındaki ekip tarafından tespit edilmiştir. ODTÜ (TAÇDAM) koordinatörlüğünde İstanbul Üniversitesi Prehistorya Anabilim Dalının 1998 yılında gerçekleştirdiği yüzey toplamasının akabinde 1999 yılında aynı anabilim dalında M. Özdoğan tarafından kazı çalışmalarına başlanmıştır (Özdoğan, 2007: 189).

Şekil 3.13. Mezraa Teleilat Yerleşim Lokalizasyonu (Harmankaya, Tanındı ve Özbaşaran, 1997ı).

Höyükte birbirinden yaklaşık 5000 yıllık boş bir dönemle ayrılan iki kültürel evre bulunmaktadır. II-V evreler Neolitik dönemi temsil ederken I. Evre Demir Çağı'nı temsil etmektedir. Neolitik dönem evreleri ise; V. Evre Çanak Çömleksiz Neolitik B orta evresi, IV. Evre Çanak Çömleksiz Neolitik B son evresi, III. Evre Çanak Çömleksiz- Çanak Çömlekli Geçiş evresi II. Evre Çanak Çömlekli Neolitik evresi olarak tanımlanmıştır (Özdoğan, 2007: 190-195).

3.13.1. Bitkisel Veriler

Arkeobotanik çalışmalar kazısı yapılan tüm evrelerde bitkilerin tarıma alındığını ortaya koymuştur (Özdoğan, 2007:191). Bitki kalıntıların analizi R. Neef tarafından yapılmıştır. Mezraa-Teleilat'ta erken evcilleştirilmiş ekin bitkilerinin neredeyse tüm çeşitlerine rastlanılmıştır. Emmer *(Triticum dicoccum)* ve arpa *(Hordeum sp.),* einkorn *(Triticum monococcum)* en sık karşılaşılan bitkilerdir. Mezraa-Teleilat'ta toplanan arpa taneleri kabuklu arpadır. R. Neef, fiğ *(Vicia ervilia),* Keten *(Linum usitatissimum)* ve mercimek *(Lens culinaris)* gibi bakliyatların yetiştirildiğini öne sürmektedir. Antep fıstığının *(Pistacia atlantica),* bademin *(Prunus sp.)* ve incirin *(Ficus sp.)* Mezraa-Teleilat halkı tarafından toplandığını belirtilmektedir (İlgezdi, 2008: 60).

3.13.2. Hayvansal Veriler

Beslenmede elde edilen sonuçlar evcil hayvanların ağırlıklı olduğunu göstermektedir (Özdoğan, 2007: 191; İlgezdi, 2008: 82). Yerleşimin hem Çanak Çömleksiz hem Çanak Çömlekli Neolitik dönemlerine ait faunal kalıntıların yoğun olarak açığa çıkarıldığı yerlerden olan Mezraa Teleilat'ta koyunlar baskın durumdadır. Keçiler, domuzlar ve sığırlar koyun sayısına oranla az sayıdadır. Yapılan analizler koyun, keçi, domuz ve sığırların evcilleştirildiğini gösterir. Yabani hayvanların avlanması Çanak Çömlekli evre boyunca devam etmiştir. Ancak beslenme ekonomisinde önemli bir role sahip değildir. Ceylan, alageyik avlanan hayvanlar arasında yer almaktadır (İlgezdi, 2008: 82-83).

3.13.3. Besin ile İlişkilendirilen Arkeolojik Veriler

IV. Evrede sayısı ve niteliği azalmakla birlikte çekirdekler, yonga aletler açığa çıkarılmıştır. Buna karşın saplı ok uçlarında sayıca artış gözlemlenmiştir. Açığa çıkarılan buluntular arasında gündelik işlevsel amaçlarla kullanılan kemik iğne ve bızlar kemik alet grubunu oluşturur (Özdoğan,2007: 190).

3.13.4. Değerlendirme

Yerleşmede beslenme yönelimleri ile ilişkili bitkisel veriler, hayvansal veriler ve arkeolojik veriler birlikte değerlendirildiğinde Mezraa Teleliat topluluklarının

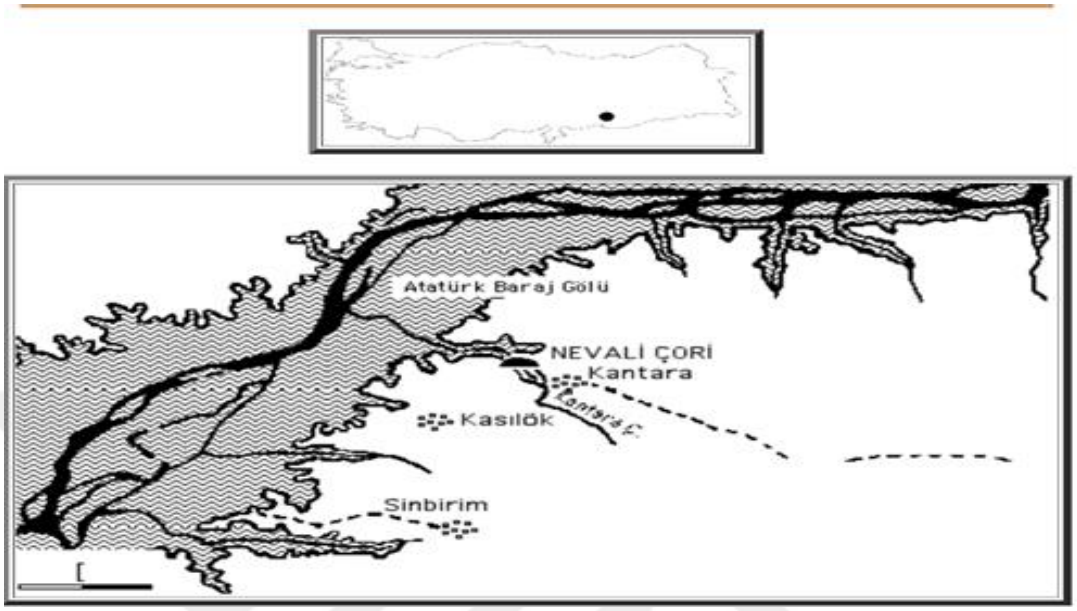
tarım ve hayvancılık faaliyetinde bulunduğunu göstermektedir. Beslenmede evcil hayvanların ağırlıklı olarak tüketilmesinin yanı sıra avcılık ve toplayıcılık kapsamında kullanılan yontma taş aletleri Mezraa Teleliat topluluğunun her ne kadar etkisini azaltsa da avcılık ve toplayıcılığı sürdürdüklerini göstermektedir. Kazısı yapılan tüm alanlarda elde edilen veriler bitkilerin tüm evrelerde tarıma alındığını göstermektedir. Ancak bitkisel besinleri elde etmede ve tüketilmeye hazır hale getirilmesinde kullanılan sürtme taş aletler yerleşme buluntuları arasında yer almamaktadır. Sürtme taş aletlerin bulunmayışı beslenmede hayvansal faaliyetlerin beslenmede temel geçim kaynağı olduğunu düşündürse de Coğrafi konum, arkeolojik buluntular ve organik kalıntılar birlikte değerlendirildiğinde beslenmeye yönelik tercihlerin Akarçay Tepe topluluğuyla benzer özellikler gösterdiğini söylemek olasıdır. Mezraa Teleliat su kaynaklarına yakınlık, tarıma uygun araziler gibi beslenmeye yönelik ihtiyaçların karşılanmasını sağlayan uygun koşullara sahip konumda bulunmaktadır. Bu yönüyle besin kaynaklarının bolluğu ve çeşitliliği besin elde etme açısından önemli avantaj sağlamış olmalıdır. İncelemesi yapılan kaynaklarda beslenme açısından insan kalıntılarının antropolojik verilerine dair herhangi bir bilgiye ulaşılamamış olması yerleşim topluluğunun sağlık sorunları ve beslenme yönelimine dair bilgilerin kısıtlı olmasına neden olmaktadır.

3.14. Nevali Çori (Şanlıurfa)

Bazı kaynaklarda Nevalla Çori, Novala Çori olarak farklı isimlerle de anılan yerleşim yeri (Harmankaya, Tanındı ve Özbaşaran,1997i) Şanlıurfa İli, Hilvan İlçesi, Kantara (Güluşağı) köyü yakınlarında bulunan Kantara Çayı'nın iki yakasında (Şekil 3.14) konumlanmıştır (Mısır,1992: 201; Hauptmann, 2007: 136).

Deniz seviyesinden 490 m yüksekliğinde Fırat Nehri'nin 3 km. batısında yer alan yerleşmede Heidelberg Üniversitesi ile Şanlıurfa Müzesinin iş birliğiyle 1983, 1985-87 ve 1989-91 yıllarında kazılar gerçekleştirilmiştir. 1992 yılında Atatürk Barajı suları altında kalan yerleşim yerinde yapılan kazılarda başlıca üç yerleşim evresi ortaya çıkarılmıştır. I-V arası evreler ilk Neolitik Dönemi temsil etmektedir. Tek bir yapı ile temsil edilen VI evre Çanak Çömleği ile Son Neolitik Dönemin Orta Halaf Kültürünü yansıtmakta, VII evre ise ilk tunç çağı evresini temsil etmektedir.

Ana yerleşme I olarak anılan son tarih öncesinin yerleşim altında ilk Neolitik Döneme tarihlenen 5 yapı katı (I-V), yerleşimin sol kıyısında kalan bölümünde ise döneme ait yalnızca 2 yapı katı tespit edilmiştir (Hauptmann, 2007: 137).

Şekil 3.14. Nevali Çori Yerleşim Lokalizasyonu (Harmankaya, Tanındı ve Özbaşaran, 1997i).

3.14.1. Bitkisel Veriler

Kültüre alınmış bitkiler arasında en yoğun görülen einkorndur *(Triticum boeticum, Triticum monococcum),* iki taneli buğday *(Triticum dicoccoiedes, Triticum dioccum)* eionkorn türüne oranla daha az bulunmuştur, *Arpa (Hordeum distichon/ spontaneum)* yalnızca yabanıl olarak açığa çıkarılmıştır. Baklagiller, mercimek *(Lens culinaris),* nohut *(Pisum sativum),* kara burçak *(Vicia ervilia)* ve *baklanın (Vicia faba)* yanı sıra diğer baklagiller *(Lathyrus sativus)* kalıntılar arasında yer alır. Yabanıl olarak toplananlar arasında ise şamfıstığı, badem ve üzüm *(Vitis vinifera vinifera),* yabanıl otlar ve kızıl buğday *(Aegilops squarosa)* bulunur (Hauptmann, 2007: 148).

3.14.2. Hayvansal Veriler

Avlanan hayvanlar arasında, ceylan *(gazella gazella),* İran Ceylanı *(gazella subguttorosa),* boğalar *(bos primigenius),* yaban domuzu *(sus scrofa),* kızıl ve ala geyik *(cerviae; cervus elephus* ve *dama mesopotamica),* yabanıl koyun ya da muflon

(ovis orientalis), keçiler *(capra aegagrus),* Asya'nın yabanıl eşeği *(equus africanus ve hemionus)* yer alır. Koyun ve keçiler evcil hayvan olarak beslenmiştir. Sığırın üst tabakalara doğru sayısı artsa da evcil olup olmadıkları kesin değildir. Ayrıca kızıl tilki *(vulpes vulpes),* gri turna *(grus grus),* toy kuşu *(otis tarda)* gibi kuşlar açığa çıkmış kalıntılar arasında yer alır (Hauptmann, 2007: 148). Nevali Çori'deki koyun ve keçinin vahşi hayvanlara kıyasla vücut büyüklüğündeki azalmanın belirtilerinin görülmesi bu hayvanların beslenmesi ve üremesi üzerinde uzun vadeli insan kontrolü olduğuna dair kanıt olarak yorumlanmıştır (Hammer & Arbuckle, 2017: 222).

3.14.3. Besin ile İlişkilendirilen Arkeolojik Veriler

Yerleşmenin II. Yapı katında iki ateş çukuru ve kızartma çukuru, III. Yapı katında iki ocak ve taş bir kızartma çukurunun yanı sıra ateş çukurları, kireçtaşından yapılmış bir adet havan, tepesi kesik havaneli, bir ezgi taşı ile bir boynuz sap, ayrıca sayısı azalmakla birlikte yapı katının konut 15 olarak anılan bölümünde 9 adet, IV. yapı katında ise 4 adet kızartma çukuru tespit edilmiştir. V. Yapı katında konut-depo olarak kullanıldığı düşünülen mimari öğeler bu yapı katında besin ile ilişkilendirilmesi muhtemel kalıntılardır. Yerleşmede açığa çıkarılan T biçimli bir dikilitaş başının parçası olan kireçtaşı bir levhanın üzerine kazınan antropomorfik betimlemede gösterilen ağızları açık üç stilize figürün kaçarken betimlenmesi, bu sahnenin olası bir avlanma sahnesi olabileceğini düşündürmüştür (Hauptmann, 2007: 139-146). Yontma taş buluntu topluluğunda, çeşitlilik gösteren ok uçları, orak bıçakları, kazıyıcılar, dilgiler, deiliciler, yongalar yer alır (Mısır, 1992: 205; Hauptmann, 2007: 146). Sürtme taş aletler arasında tümü IV ve V. Yapı katında bulunan 44 adet yassı balta açığa çıkarılmıştır. Bezemeli ok sapı düzelticileri, çakmaktaşından öğütme tablaları, kap benzeri havanlar ile uzun saplı bir havaneli buluntu topluluğu içerisinde yer alır. Ayrıca az sayıda olmakla birlikte farklı işlevsel amaçlarla kullanılan kemik aletler de açığa çıkarılan buluntular arasında yer alır (Hauptmann, 2007: 147-148).

3.14.4. Beslenme Açısından İnsan Kalıntılarının Antropolojik Verileri

İnsan kemikleri üzerinde yapılan izotop analizi Nevali Çori iskancılarının bitkisel yiyecekleri tüketerek beslendiğini göstermektedir. Ancak bitkisel

beslenmenin yanında av silahlarının yoğun bir şekilde bulunması avcılığın da beslenmede rol aldığını gösterir (Hauptmann, 2007: 148).

3.14.5. Değerlendirme

Nevali Çori su kaynaklarına yakınlık, tarıma uygun araziler gibi beslenmeye yönelik ihtiyaçların karşılanmasını sağlayan uygun koşullara sahip konumda bulunmaktadır. Yerleşmede beslenme yönelimleri ile ilişkili bitkisel veriler, hayvansal veriler ve arkeolojik veriler birlikte değerlendirildiğinde Nevali Çori topluluklarının tarım ve hayvancılık faaliyetinde bulunduğunu göstermektedir. Avcı toplayıcı yaşamdan besin üretimine dayalı beslenme anlayışına geçiş gibi insanlık tarihi açısından önemli aşamaların izlenildiği yerleşimlerden olan Nevali Çori'de insan kemik kalıntıları üzerinde yapılan izotop analizleri bitkisel türlerin beslenmede tercih edildiğini göstermekle birlikte besin elde etmede ve tüketilmeye hazır hale getirilmesinde kullanılan yontma taş buluntularının yerleşmede açığa çıkarılması avcılık ve toplayıcılığın da her ne kadar etkisini azaltsa da beslenme sürecinde yer aldığını göstermektedir. Elde edilen besinlerin saklandığı ve konut-depo olarak adlandırılan mimari öğelerin varlığı bilinçli bir depolamanın yapıldığına işaret etmektedir.

4. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

İnsanlar günümüzde de olduğu gibi yaşadıkları dönemlerin çevresel koşullarına uygun olarak farklı besin sağlama stratejileri geliştirmişlerdir. Bu yöntemlerle elde ettikleri besin kalıntıları eski dönem insanlarının beslenme modeli hakkında fikirler vermektedir. Eski toplumların paleodiyetlerini belirmede etkili olan bir çalışma da eser element analiz çalışmalarıdır. Ancak çalışma kapsamında eser element çalışmaları ile ilgili sınırlı sayıda veriye ulaşılmıştır.

Arkeobotanik çalışmalarda yerleşim yerlerinde tespit edilen bitki özü veya tohumlarının incelenmesi sonucunda, besin kaynağı olarak kullanılan bitkisel beslenme hakkında bilgi edinilmektedir (Acar, 2019: 15). Ancak organik madde olan bitkilerin günümüze ulaşmasındaki zorluklar nedeniyle arkeolojik kazılarda ulaşılabilen bitki kalıntıları oldukça sınırlıdır. Kazılarda açığa çıkarılabilen bitki kalıntılarına depolama amaçlı kullanılan çanak çömleklerde, depolama çukurlarında, yapı içlerinde, taban üstü, ocak, ocak kenarlarında, kerpiç döküntüsü gibi mimari kalıntılarda, açık alanlarda, avlu veya çöplüklerde ya da arkeolojik dolgu içerisinde sınırlı miktarda rastlanmaktadır. Kazılarda ortaya çıkarılan bitkilerin büyük bölümü beslenme amaçlı kullanılmıştır. Beslenme amacıyla kullanılan bitkiler tahıllar, baklagiller, meyve ve kabuklu yemişler sebze, ot, kök, yumru ve mantarlardan oluşmaktadır. Büyük bir bölümü beslenme amaçlı kullanılan bitkiler ayrıca hayvan yemi, ilaç yapımı, mimari öğe içerisinde, yakıt, boya ve ritüel amaçlı da kullanılmıştır (Özdoğan, 2003: 37). İncelenen kazı alanlarında da tahıl ve baklagillerin daha yoğun gözlemlenmesi bu türlerin beslenme amacıyla bu alanlarda da kullanıldığı fikrini akla getirmektedir.

Hayvan kalıntılarından, kemiklerinden yola çıkarak yerleşmenin doğal çevresi, yabani ve evcilleştirilmiş hayvanların dağılımı, yerleşmenin süreklilik gösterip göstermediği, avcılık teknikleri, hayvanların kullanım amacı ve hayvansal gıdaların besin içerisindeki yerine dair bilgi alınmaktadır. (Acar, 2019:15). Tespit edilen hayvan kalıntıları bitki kalıntılarına kıyasla daha çok ve daha çeşitlidir. Kazılar sırasında ortaya çıkarılan hayvanlara ait kalıntılar çeşitli türdeki hayvan kemikleri ve yumuşakçalara ait kabuklardan oluşmaktadır. Yerleşmelerde açığa çıkarılan hayvan kalıntılarının tümü sadece insan beslenmesinde kullanılmamıştır.

(Özdoğan, 2003: 53). Hayvanlar et, kemik, boynuz, deri ve yumurta gibi birincil ürünlerin yanında bilhassa Neolitik ve sonraki dönemlerde süt, kürk, yün, bağırsak ve iş gücü gibi ikincil hayvansal ürünler için de kullanılmıştır. Ayrıca beslenme açısından tüketilmeyen hayvanlar meta, işlevsel hammadde kaynağı, tıbbi hammadde, totem, ritüel ve sembolik amaçlar gibi birçok sosyo-kültürel amaçlı kullanılmıştır (Siddiq, 2019:123). Nitekim incelenen alanlarda da elde edilen hayvan kalıntıları bu amaçlar doğrultusunda kullanılmış olabilir.

Avcılık ve toplayıcılıktan besin üretimine ve besinlerin çeşitli işlemlerden geçirilerek tüketime hazır hale getirilmesine kadar çeşitli aşamalarda işlev gören, çakmaktaşı ve obsidyen gibi hammaddelerden elde edilen yontma taş aletler; avlamak, parçalamak, kesmek, doğramak, delmek, oymak, sıyırmak, kazımak gibi pek çok işlevsel amaçlarla kullanılmıştır. Pek çok işin yanında beslenmeye yönelik işlemler sırasında yoğun olarak kullanılan aletlerin başlıca olanlarını ok ve mızrak uçları, orak-bıçaklar, fırlatma uçları ve bıçaklar oluşturmaktadır. Ayrıca kesici kenarlara sahip pek çok yontma taş aletin beslenmeye yönelik olarak kullanıldığı bilinmektedir (Özdoğan, 2003:70). Araştırılması yapılan yerleşmelerde ele geçen yontma taş buluntular kullanım izi analizinin yapılıp yapılmadığına bakılmaksızın beslenme ile ilişkili arkeolojik buluntular başlığı altında gösterilmiştir. Ancak beslenme ekonomisinde kesin olarak kullanılıp kullanılmadığının anlaşılması için kullanım izi analizlerinin yapılmasına ihtiyaç duyulmaktadır.

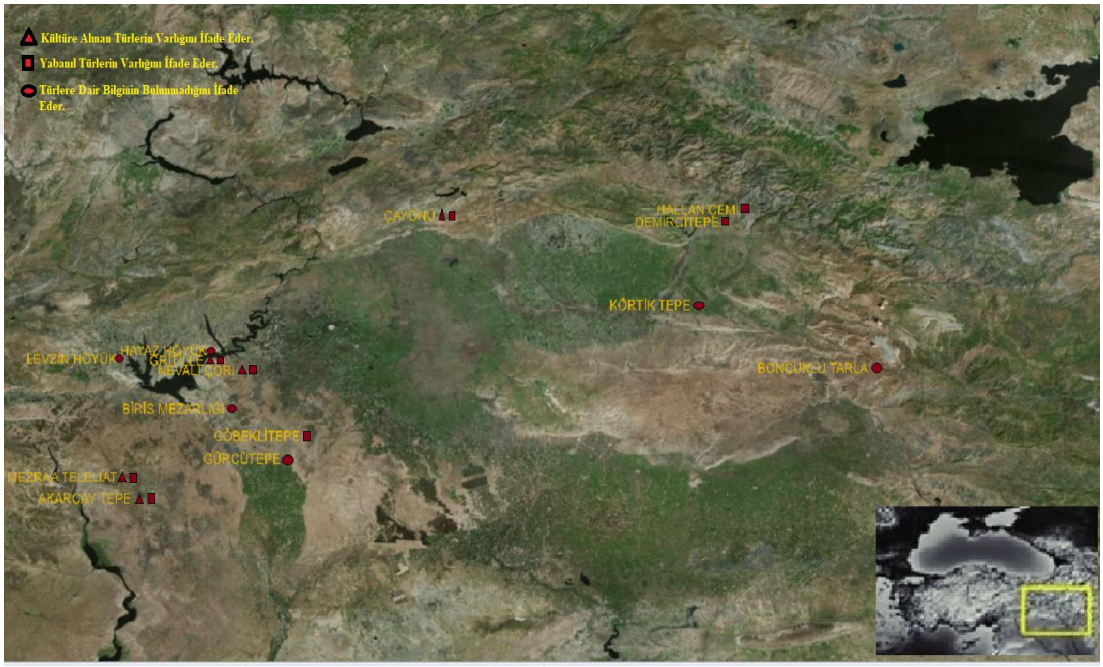
Çakmaktaşı, bazalt ve granit gibi hammaddelerin işlenmesi ile yapılan ve yapılış amacına göre şekil ve boyutu değişen sürtme taş aletler besin elde etmede ve besinlerin çeşitli aşamalardan geçirilmesinde yoğun bir şekilde kullanılmıştır. Ağırlıklı olarak besinlerin dövülmesi, öğütülmesi, doğranması gibi aşamalarda kullanılan sürtme taş aletler bu işlemlerin yanı sıra avcılık, ahşap işçiliği, açkılama, cilalama, aşı boyası ve benzeri maddelerin ezilmesi gibi çeşitli işlevsel amaçlarla da kullanılmıştır (Özdoğan, 2003:71). Bu aletler içerisinde öğütme ve değirmen taşları, dibek ve havanelleri, el taşları, vurgu taşları, paletler, balta gibi aletler yer alır (Dinçerler, 2019:6). Beslenmeye yönelik olanların başlıcalarını öğütme taşları, havan, dibek, el taşları, havan elleri, örs taşları, değirmen taşı, ezgi taşı, sapan taşı ve vurgu taşları oluşturmaktadır (Özdoğan, 2003:71). İncelenen alanlarda da benzer arkeolojik buluntulara rastlanılmıştır.

İnsan iskelet kalıntılarının incelenmesi tarih öncesi toplumların yaşam biçimi, ölü gömme adetleri, inançları, sosyal yapı, soyut düşünce, birey ve toplumun fiziki yapısı gibi kavramlara dair bazı veriler sunmanın yanında toplumların beslenme tarzına dair fikirler sunmaktadır. İnsan iskelet kalıntıları üzerinde yapılan morfolojik ve moleküler düzeydeki incelemeler beslenmeye yönelik bazı sonuçlar verebilmektedir. İskeletin boy ve gelişim özellikleri beslenmeye yönelik bilgiler sunmaktadır. Beslenmeye yönelik insan iskelet kalıntılarından en verimli bilgi diş kalıntılarından alınmaktadır. Dişlerin sağlık durumlarına veya diş aşınmalarına bakılarak besin tüketimine dair varsayımlarda bulunabilmektedir. Diş çürümelerindeki artış özellikle tahıla dayalı beslenme sonucunda oluşmaktadır. Hayvansal proteinlerin yoğun olarak tüketildiği özellikle Paleolitik Dönem boyunca diş çürümelerine yok denecek kadar az rastlanırken tahıla bağlı beslenme ekonomisinin başladığı Neolitik Dönem insan iskelet kalıntılarında diş çürüklerine yoğun bir şekilde rastlanılmaktadır. İskeletin morfolojik yapısındaki değişimler ile kemik üzerinde oluşan izler de besin ekonomisi hakkında fikirler verebilmektedir (Özdoğan, 2003:29). Beslenme ile ilişkilendirilen hastalıklar beslenme bozukluklarından kaynaklanan durumlar olarak değerlendirilebilir. Kemikler üzerinde izlenebilen hastalıkların bir sebebi de bireyin beslenme düzenidir. Gut gibi hastalıklar uzun süreli zengin bir diyetin sonucudur. Dişlerde görülen hypoplasia ya da çeşitli vitamin eksikliklerine bağlı hastalıklar, örneğin demir eksikliği anemisi, C vitamini eksikliğine bağlı iskorbüt, D vitamini eksikliğine bağlı raşitizm/osteomalasi ve osteoporoz gibi hastalıklar vücutta yetersiz beslenmenin izlerini göstermektedir (Karaöz Arıhan, 2013: 9-10). İncelenen alanların çoğunluğunda insana ait kemiklere rastlanılmamasına rağmen genelde dişler üzerinde yapılan çalışmalarda beslenme ile ilişkili olabilecek hipoplasia, aşınma ve çürük örneklerine rastlanılmıştır.

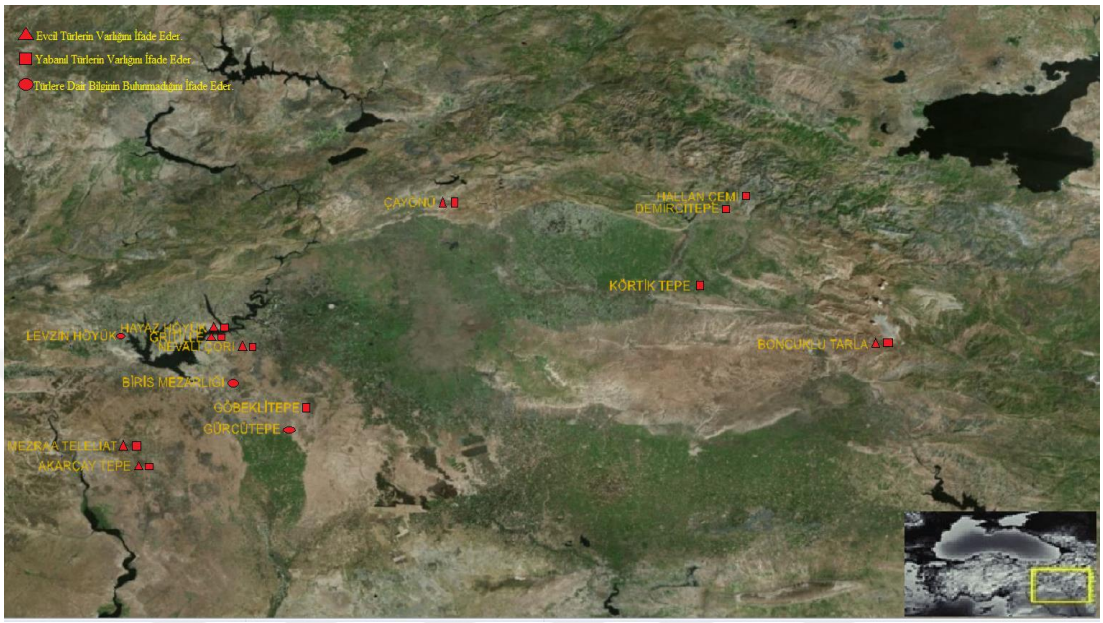
Yukarıda açıklaması yapılan kalıntıların dışında, beslenmeye yönelik olarak kullanılmanın yanında gündelik işlerde de kullanıldığı bilinen kemik aletler beslenmeye yönelik fikirler sunabilmektedir. Bunlar içerisinde, olta uçları, orak-bıçak, kaşık, balta ağzı gibi aletler beslenmeye yönelik fikirler sunabilen başlıca kemik aletlerdendir. Depolama birimleri, fırın, ocak, pişirme çukurları, kil objeler (kap, kâse vb.) beslenmeye yönelik bilgi veren diğer kalıntılardandır. Diğer bir

kalıntı ise tarih öncesi toplumların inanç yapısı ve yaşam biçimi gibi konuların yanında beslenme tarzına yönelik fikirler sunabilen betimlemelerdir.

Yukarıda belirtilen unsurlar ve oluşturulan şekil (Şekil 4.1-4.2) ve tablo (Tablo 4.1.) doğrultusunda Güneydoğu Anadolu Bölgesi PPN Dönem toplumlarının beslenme anlayışı şu şekilde değerlendirilmiştir.

Şekil 4.1. Güneydoğu Anadolu Bölgesi PPN Dönem Yerleşmeleri (Altınbilek-Algül, 2015: 83)'den uyarlanmıştır. Çalışma kapsamında yer alan arkeolojik alanlarda elde edilen bitkisel kalıntılara dair bilgileri içerir.

Şekil 4.2. Güneydoğu Anadolu Bölgesi PPN Dönem Yerleşmeleri (Altınbilek-Algül, 2015: 83)'den uyarlanmıştır. Çalışma kapsamında yer alan arkeolojik alanlarda elde edilen hayvansal kalıntılara dair bilgileri içerir.

Tablo 4.1. Yerleşmelerde Elde Edilen Kalıntılara Dair Bilgileri İçerir.

			Akarçay Tepe	**Biris Mezarlığı**	**Boncuklu Tarla**	**Çayönü**	**Demirköy**	**Göbekli Tepe**	**Gritille**	**Gürcü Tepe**	**Hallan Çemi**	**Hayaz Höyük**	**Körtik Tepe**	**Levzin Höyük**	**Mezraa Teleliat**	**Nevali Çori**
Bitkisel Veriler		Evcil	O	?	?	O	X	X	O	?	X	?	?	?	O	O
		Yabanıl	O	?	?	O	O	O	O	?	O	?	?	?	O	O
Hayvansal Veriler		Evcil	O	?	O	O	?	X	O	?	X	O	?	?	O	O
		Yabanıl	O	?	O	O	O	O	O	?	O	O	O	?	O	O
Arkeolojik Veriler			O	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O
İnsan Kalıntılarının Beslenmeye Yönelik Antropolojik Verileri			X	X	X	O	X	O	X	X	X	X	O	X	X	O

O: Araştırılması yapılan alanlarda tanımlanmış türlerin bulunduğunu ifade eder.

X: Araştırılması yapılan alanlarda tanımlanmış türlerin bulunmadığını ifade eder.

?: Araştırılması yapılan alanlarda türlere dair bilginin bulunmadığını ifade eder.

Besin elde etme uğraşılarından bitkisel kalıntıların tanımlanmış türlerine Akarçay Tepe, Çayönü, Demirköy, Hallan Çemi, Göbeklitepe, Gritille, Mezraa Teleilat ve Nevali Çori'de ulaşılmıştır. Einkorn *(Triticum monococcum),* emmer *(Triticum dicoccum)*, ekmeklik buğday *(Triticum aestivum)* ve arpanın kültüre alınmış türü iki sıralı kavuzlu arpa *(Hordeum distichum),* arpa *(Hordeum sp.), Pisum sativum* tür bezelye, *Lens culinaris* türü mercimek ile *Vicia ervilia* türü burçak gibi türlere ait kalıntılar bölgede yaşayan toplulukların bu türleri kültüre alarak yetiştirdiklerini göstermektedir. Kültüre alınmış türlerin dışında Yabanıl einkorn *(cf.Triticum boeoticum)* ve yabanıl arpa *(Hordeum Spontaneum)* gibi türlerin yanı sıra toplayıcılıkla elde edilen Antep fıstığı *(Pistacia atlantica),* badem *(Prunus sp.)* incir *(Ficus sp.),* şamfıstığı, yabanıl otlar ve kızıl buğday gibi türler beslenme ekonomisinde yer almıştır. Kültüre alınan türlerden baskın olan türleri Einkorn *(Triticum monococcum),* emmer *(Triticum dicoccum)*, ekmeklik buğday *(Triticum aestivum)* ve arpa *(Hordeum sp.)* oluşturmaktadır.

Hayvansal verilere dair bilgilere araştırılması yapılan arkeolojik alanların çoğunluğunda ulaşılmaktadır. Tanımlanması yapılan evcilleştirilmiş türlere ait bilgilere Akarçay Tepe, Çayönü, Gritille, Hayaz Höyük, Mezraa Teleliat ve Nevali Çori'de ulaşılmıştır. Koyun *(Ovis capra),* keçi *(Ovis aries),* sığır ve domuz bölge topluluklarının ekonomisinde yer alan başlıca evcil türleri oluşturmaktadır. Avcılık faaliyetine konu hayvanların önemli bir bölümünü oluşturan yaban domuzu *(Sus scrofa)*, yaban sığırı *(Bos primigenius)*, yaban keçisi *(Capra aegagrus),* yaban koyunu *(Ovis orientalis)* ceylan, geyik, karaca, tavşan gibi türlerin yanı sıra karga *(Corvidae),* turna *(Gros gros)*, toy kuşu *(Otis tarda)* gibi kuşların bölgede bazı topluluklar tarafından avlandığı bilinmektedir. Beslenmeye yönelik olarak tüketilip tüketilmediği konusunda kesin bir sonuca varmanın güç olduğu bazı faunal kalıntılar yaban kedisi, kurt, kemirgenler, kunduz gibi yırtıcı türleri kapsamaktadır. Her ne kadar bu kalıntıların beslenmeye yönelik olarak kullanıldığı kanaatine kesin olarak varılamasa da Hallan Çemi yerleşmesinde köpek ve ayının tüketildiği göz önünde bulundurulduğunda bazı yırtıcı türlerin besin girdisine konu olduğu söylenebilir. Bölgede yer alan bazı hayvanların yalnızca beslenme amacıyla tüketilmediği, beslenmenin yanında bazı toplulukların simgesel dünyasında yer aldığı bilinmektedir. Özellikle Göbekli Tepe'de açığa çıkarılan antropomorfik megalit

dikmelerinde betimlenen hayvan figürleri bu bağlamda verilebilecek örnek olarak karşımıza çıkmaktadır.

Besin ekonomisinin başlıca girdisini oluşturan hayvan türleri ile bitkisel türler kadar yoğun olmasa da balıkçılık ve su ürünleri toplayıcılığı bölgede yaşayan bazı toplulukların beslenmesinde yer almıştır. Konumu itibariyle Fırat Nehri'nin kıyısında yer alan Gritille, Dicle Nehri'nin yaklaşık 2 km. batısında ve Nevala Meherk Çayı'nın güneyinde yer alan Boncuklu Tarla ve Dicle Nehri'nin bir kolu olan Batman Nehri'nin Sason Çayı kolunun batı kıyısında yer alan Hallan Çemi gibi yerleşmelerde tatlı su midyesi, balık ve yengeç gibi su ürünleri bölgenin beslenme ekonomisinde rol oynamıştır.

Bölgede beslenmeye yönelik olarak kullanıldığı düşünülen arkeolojik verilere tüm yerleşmelerde rastlanılmıştır. Avcılık ve toplayıcılık faaliyetinde ve besinlerin çeşitli işlemlerden geçirilerek tüketime hazır hale getirilmesi aşamasında kullanılan, hammadde olarak çakmaktaşı ve obsidyenin tercih edildiği yontma taş aletlerin önemli bir bölümünü ok uçları, mızrak uçları, orak-bıçaklar ve bıçaklar oluşturmaktadır. Beslenmeye yönelik olarak kullanıldığı bilinen bu aletlerin yanı sıra kesici kenarlara sahip yontma taş aletlerin de beslenmeye yönelik olarak bölgenin besin ekonomisinde kullanıldığı söylenebilir. Benzer şekilde besin elde etmede ve besinlerin çeşitli işlemlerden geçirilerek tüketilmeye hazır hale getirilmesinde kullanılan sürtme taş aletlerin örneklerine bölgede yoğun bir şekilde rastlanılmaktadır. Araştırılması yapılan alanlardan yalnızca Biris Mezarlığı ve Mezraa Teleliat 'ta sürtme taş alet örneklerine rastlanılmamıştır. Bu alanlarda yalnızca yonga ve dilgi endüstrisinin varlığı bilinmektedir. Havan, havan eli, ezgi taşı, el değirmeni, taş kaplar/kaseler, öğütme taşı gibi aletler buluntu grubunun büyük bölümünü oluşturmaktadır. Bunlar içinde yer alan öğütme taşları, ezgi taşları, havan, havan eli gibi buluntuların çeşitli türdeki bitkileri vurarak/döndürerek ezme/öğütme ve kabuklu yemişlerin kabuklarını kırma gibi amaçlar için kullanıldığı bilinmektedir.

Bıçak, keski, sap, orak, çapa gibi işlevsel amaçlarla kullanılan ve zaman içerisinde kullanım gereksinimine bağlı olarak farklı biçimleri yapılan kemik aletler bölgede açığa çıkarılan bir diğer buluntu topluluğunu oluşturmaktadır. Yontma taş ve sürtme taş endüstrisi gibi yoğun olarak bulunmayan kemik aletlerin örneklerine

Çayönü, Demircitepe (Demirköy), Grtitille, Hallan Çemi, Hayaz Höyük, Körtik Tepe ve Levzin Höyük'te ulaşılmıştır. Demircitepe (Demirköy)'de açığa çıkarılan ve buğdaygilleri, sazları ve su kenarında yetişen deniz sandalye sazı gibi bitkileri biçmekte kullanıldığı düşünülen kemik orak saplarının bulunması bölgede bitkisel besinlerin elde edilmesinde kemik aletlerin de rol aldığını göstermektedir.

Avcılık kapsamında sayılabilecek balıkçılık ile su ürünleri toplayıcılığına dair arkeolojik verilere çok nadir rastlanılmaktadır. Hallan Çemi yerleşmesinde ulaşılan ve kemik hammaddesine sahip balık oltası bölgede balıkçılık faaliyetinin yapıldığını göstermektedir. Ancak arkeolojik verilere çok nadir rastlanılması balıkçılık ve su ürünleri toplayıcılığının beslenme ekonomisindeki rolüne dair bilgilerin kısıtlı olmasına yol açmaktadır. Öte yandan Gritille, Boncuklu Tarla, Hallan Çemi ve Çayönü gibi yerleşmelerin su kaynaklarına kolay ulaşılabilen alanlarda bulunması ve Zooarkeolojik çalışmalarda balık omurgası, yengeç gibi kalıntıların bulunması bölgede yaşayan bazı toplulukların beslenmesinde balıkçılık ve su ürünlerinin yer aldığını göstermektedir.

Bölgede besin depolamaya yönelik bilgilere Boncuklu Tarla, Hallan Çemi, Körtik Tepe ve Nevali Çori'de ulaşılmıştır. Depolama yapıları (silo tabanları) ve konut-depo olarak kullanılan alanların varlığı bölgede yer alan bazı topluluklarda ürün koruma bilincinin oluştuğunu ve bilinçli bir depolamanın yapıldığını göstermektedir. Benzer şekilde besin hazırlanması sürecinde kullanılmanın yanında ısınma aydınlatma vb. gündelik farklı işlerde de kullanılmış olması muhtemel olan kalıntılardan ocak, ateş çukurları ve kızartma çukurları gibi bazı kalıntılar bölgede besinlerin hazırlanmasında sosyal bir organizasyonun olduğunu göstermektedir. Bölgede açığa çıkarılan bu kalıntılara Boncuklu Tarla, Hallan Çemi, Levzin Höyük ve Nevali Çori'de ulaşılmıştır.

Antropomorfik betimlemelere Göbekli tepe ve Nevali Çori'de ulaşılmıştır. Nevali Çori'de açığa çıkarılan T biçimli bir dikilitaş başının parçası olan kireçtaşı bir levhanın üzerine kazınan antropomorfik betimlemede gösterilen ağızları açık üç stilize figürün kaçarken betimlenmesi olası bir avlanma sahnesi olduğunu göstermektedir.

İnsan kalıntılarının antropolojik verilerine dair bölgede sınırlı sayıda çalışma yapılmıştır. Çayönü, Göbekli Tepe, Körtik Tepe ve Nevali Çori'de insan kalıntılarının antropolojik verilerine dair bilgilere ulaşılmıştır. Yapılan araştırmalar Göbekli Tepe topluluklarının avcı ve toplayıcı olduğunu, tarım ya da hayvancılık faaliyetinde bulunmadığını göstermiştir. Körtik Tepe'de ise tespit edilen diş olukların bir nedeninin de olta için ip, balık ağı, olta ya da tuzakların yapılması ve kurulması gibi balıkçılık aktivitesinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Körtik Tepe' nin Hallan Çemi yerleşmesine yakın konumda olması ve Hallan Çemi'de balıkçılık faaliyetlerine dair kanıtların bulunması Körtik Tepe'de balıkçılık yapıldığına dair görüşleri destekler niteliktedir. Nevali Çori topluluklarının beslenmesinde bitkisel ürünlerin tüketildiğine dair bilgiler mevcut olmakla birlikte yerleşmede av silahlarının yoğun bir şekilde görülmesi avcılık faaliyeti kapsamında elde edilen besinlerin de tüketildiğini göstermektedir. Diş kalıntılarında çürüklere Çayönü ve düşük oranda da olsa Körtik Tepe topluluklarında rastlanılmıştır. Ancak bu bilgiler karbonhidrat ağırlıklı tahıla dayalı bir beslenmeye başlanılıp başlanmadığı konusunda net bilgi vermemektedir. Bölgede yaşayan bazı toplulukların sağlık sorunlarına ilişkin veriler çok sınırlı miktardadır. Çayönü ve Körtik Tepe'de kronik beslenme yetersizliği, paraziter ya da enfeksiyonel hastalıkların sonucunda ortaya çıkan demir eksikliği (kansızlık), diş çürüğü, diş taşı (tartre), diş aşınması, diş olukları, bebeklerde demir eksikliği, enfeksiyonel hastalıklar, erişkinlerde demir eksikliği gibi rahatsızlıklar besin elde etme süreci ya da beslenme ile ilişkili olabilecek verileri barındırır.

Beslenmeye yönelik, bitkisel, hayvansal, arkeolojik ve antropolojik veriler birlikte değerlendirildiğinde bölgede avcılık, toplayıcılık, balıkçılık, tarım ve hayvancılığın yapıldığına dair kanıtlar mevcuttur.

Çalışma alanımızın yer aldığı ve genel olarak Fırat ve Dicle'nin şekillendirdiği Kuzey Mezopotamya coğrafyası ekolojik ve çevresel karakteri açısından çeşitlilik göstermektedir. İklimin özellikle son buzul dönemi sonrasında ılımanlaşarak insan topluluklarının yaşamına daha elverişli hale gelmesi, değişen koşullara paralel bir yaşam tarzının ortaya çıkmasına yol açmıştır. Arkeobotanik ve Palinolojik araştırmalar Kuzey Mezopotamya bölgesinin nehir kenarlarının günümüze oranla daha yeşillikli olduğunu, iç kısımlardaki bozkır alanların ise kuru

tarıma elverişli olduğunu göstermiştir (Başoğlu ve Sevgin, 2019: 2740-2744). İklim ve değişen çevre şartlarına paralel biçimde yaşam tarzını değiştirmeye başlayan Geç-Epipaleolitik ve Neolitik Dönem toplumlarının besin elde etme süreci, çevre koşulları, toplumun bilgi birikimi ve deneyimi, besin elde etmede ya da tüketilmeye hazır hale getirilmesinde kullanılan teknoloji bilgisi gibi unsurlara paralel olarak toplumdan topluma farklılık gösterebilmektedir.

Fırat Havzası içindeki Nevali Çori, Akarçay Tepe ile Göbekli Tepe, Dicle Havzası içindeki Hallan Çemi, Körtik Tepe, Çayönü gibi yerleşimlerin yanında Kuzey Suriye sınırları içindeki Tell Mureybet (Van Loon, 1968), Jerf el-Ahmar (Stordeur, Brenet, Der Aprahamian, & Roux, 2000) ve Abu Hureyra (Hillman, Hedges, Moore, Colledge & Pettitt, 2001) ile Kuzey Irak sınırlarındaki Qermez Dere (Watkins, Baird, & Betss, 1989) ve Nemrik 9 (Kozlowski, 1989) gibi PPN evresi örnek merkezleri (Şekil 1.1.) ile birlikte Anadolu'nun Neolitik Kültürün yayılım alanı içerisinde araştırılması insan ve besin ilişkisine dair daha kapsamlı yorumların yapılmasını sağlayacaktır.

Beslenmeye yönelik bitkisel veriler, hayvansal veriler ve arkeolojik veriler birlikte değerlendirildiğinde toplumların besin elde etme startejilerinde çevrenin etkili olduğu gözlenmiştir. Özellikle su kaynağına kolay ulaşılabilen yerleşim yerlerinde bitkilerin kültüre alındığı, hayvanların ise evcilleştirilmeye başlandığı görülmektedir. Yerleşim yerlerinin seçiminde genelde su kaynaklarına yakınlık, pek çok işlevsel amaçla kullanılmanın yanında beslenmeye yönelik olarak da yoğun bir şekilde kullanılan aletlerin yapımında ihtiyaç duyulan hammaddelere yakınlık, hayvan ve bitki türlerinin çeşitliliği ve bolluğu rol oynamıştır. Bu alanlarda tüketilen besin kaynağının yanı sıra elde edilen besin maddesinin tüketime hazır hale getirilmesine yardımcı olan arkeolojik malzemelerin de yoğun olduğu söylenebilir. Bazı arkeolojik yerleşimlerde insana ait iskelet kalıntılarının bulunmaması, bulunan insan iskelet kalıntılarının ise ayrıntılı çalışılmamış olması sonucunda insan besin ilişkisi net olarak ortaya konulamamaktadır. Yine de belirlenen başlıklar çerçevesinde Güneydoğu Anadolu Bölgesi PPN Dönem toplumlarında avcılık ve toplayıcılığın yapıldığı, bitkilerin tarıma alındığı, hayvanların ise evcilleştirilmeye başlandığı yerleşmelerde tarım ve hayvancılık faaliyetinin yanında avcılık ve toplayıcılığın her ne kadar ilk evrelerdeki gibi yoğun olmasa da süreç boyunca

etkisini azaltarak devam ettirdiği sonucuna varılmıştır. Yerleşmelerde beslenmeye yönelik yapılacak bilimsel çalışmaların sayısının artması ve çalışmaları yapılmayan alanların dahil edilmesi ile bölgenin insan ve besin ilişkisi hakkında daha kapsamlı yorumlar yapılabilecektir. Yapılan çalışmanın bu konu üzerinde çalışan araştırmacılara yardımcı olacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Acar, E. (2019). ***Eskiçağ Anadolu'sunda Beslenme (M.Ö. II. Bin Yılın Sonuna Kadar)*** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Denizli: Pamukkale Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ağırsoy, Z.B. (2019). Güneydoğu Anadolu'da Geç Çanak Çömleksiz Neolitik'ten Çanak Çömlekli Neolitik'e Geçişte Yontmataş Endüstriler. ***Anadolu / Anatolia***, 45, 169-195. doi: 10.36891/anatolia.565206

Akın, E., Esgici, R. (2015). Eski Çağda Tarım Aletleri. ***Tarım Makinaları Bilimi Dergisi (Journal of Agricultural Machinery Science),*** 11 (1), 33-37**.**

Akurgal, E. (2005). ***Anadolu Kültür Tarihi.*** Ankara: *TÜBİTAK* yayınları.

Altınbilek-Algül, Ç. (2015). Güneydoğu Anadolu Yontmataş Buluntularında Terminoloji Sorunu. ***Anadolu Prehistorya Araştırmaları Dergisi/Journal Of Anatolıan Prehıstorıc Research***, 1, 73-88.

Altınbilek-Algül, Ç., Kayacan, N., Özbaşaran, M, Ercan, M. (2017). Akarçay Tepe 2015 Yılı Çalışmaları. ***38. Kazı Sonuçları Toplantısı***, 3, *203*-217, Ankara: İsmail Aygül Matbaacılık.

Arbuckle, B.S., Özkaya, V. (2006). Animal Exploitation At Körtik Tepe: An Early Aceramic Neolithic Site in Southeastern Turkey. ***Paléorient,*** 32 (2), 113-136. http://www.jstor.org/stable/41496784

Arınç, K. (2015). Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin Tarihi Coğrafyasına Analitik Bir Yaklaşım, Serhat Zaman & Ogün Coşkun (Eds), ***Coğrafya' ya Adanmış Bir Ömür Prof Dr Hayati Doğanay*** içinde (s.257-285). Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.

Arimura, M., Balkan-Atlı, N., Borell, F., Bucak, E., Cruells, W., Duru, G., Erim-Özdoğan, A., Ibanez, J., Maede, O., Miyake, Y., Molist, M., Özbaşaran, M. (2001). Akarçay Tepe Kazısı, 1999. ***22.Kazı Sonuçları Toplantısı***, 1, 180-190, Ankara: Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi.

Atak, M. (2017). Buğday ve Türkiye Buğday Köy Çeşitleri. ***Mustafa Kemal Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi,*** 22(2), 71-88.

Aydın, D. (2019). ***Boncuklu Tarla Kurtarma Kazısından Çıkarılan Hayvan Kemiklerinin Zooarkeolojik Analizi*** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Van: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Aydın, S. (2007). Türkiye'de Tarımın Tarihsel Temelleri: Bir Giriş Denemesi. ***Kebikeç***, 23, 63-78.

Aydın, S., Şimşek, M., Çetinkaya, G., Öztürk, M.Z. (2019). Erinç Yağış Etkinlik İndisi'ne göre belirlenen Türkiye iklim bölgelerinin rejim karakteristikleri. ***1. İstanbul Uluslararası Coğrafya Kongresi Bildiri Kitabı,*** 752-760, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Press. doi: 10.26650/PB/PS12.2019.002.074

Baskıcı, M. (1998). Evcilleştirme Tarihine Kısa Bir Bakış. ***Ankara Üniversitesi SBF Dergisi,*** 53 (01), 74-94. doi: 10.1501/SBFder_0000001944.

Başoğlu, O., Sevgin, M. (2019) Kuzey Mezopotamya'da Younger Dryas Dönemin İnsan Yaşamına Etkileri. ***International Social Sciences Studies Journal***, 5(35), 2739-2748.

Bingöl, E. (2018). ***Güneydoğu Anadolu Bölgesi Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem Dikilitaş Geleneğinin Gelişimi ve Simgeciliği*** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Bilecik: Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Brochier, J.E. (1993). Çayönü Tepesi. Domestication, Rythmes Et Environnement AU PPNB. ***Paléorıent,*** 19, (2), 39-49.

Bozbay, H. (2009). ***Neolitik Dönem Akarçay Tepe Yerleşmesinde Küçük Buluntular Işığında Zanaat Ürünleri*** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Bozbay, H. (2013). Akarçay Tepe Yerleşmesinden Neolitik Dönem'e Ait Üç Adet Hayvan Biçimli Minyatür Kap ya da Kap Biçimli Hayvan Figürini. ***SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi***, 30, 177-184.

Cömert, M., Güner, E. (2020). Anadolu'da Neolitik Dönemde Beslenme Alışkanlıkları ve Mutfak Kültürü. ***Journal of Tourısm and Gastronomy Studıes,*** 8(4), 3426-3440.

Çambel, H., Baridwood, R.J. (1980a). Çayönü Kazısı ve Hilal Mağaraları, ***II. Kazı Sonuçları Toplantısı***, 121-125, Ankara: Kültür Bakanlığı Basımevi.

Çambel, H., Braidwood, R. J. (1980b). Güneydoğu Anadolu Tarihöncesi Araştırmaları I, İstanbul ve Chicago Üniversiteleri Karma Projesi, ***İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 2589,*** İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi.

Çambel, H., Braidwood, R.J., Özdoğan, M. (1983). Çayönü Kazısı 1981 Yılı Çalışmaları. ***IV. Kazı Sonuçları Toplantısı***, 9-24, Ankara: Hacettepe Sosyal ve İdari Bilimler Döner Sermaye İşletmesi Tesisleri.

Çelik, B. (2008). Biris Mezarlığı. Mehmet Sait Rızvanoğlu (Ed.), ***Arkeolojide Urfa (Arkeolojik Araştırmalar Işığında Urfa)*** içinde (s.77). İstanbul: Şanlıurfa Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları.

Çıvgın, İ. (2016). Bereketli Hilal'de Bitki Evcilleştirme Sürecini Etkileyen Faktörler: İklim, Doğal Çevre ve Kültürlerarası Karşılaşmalar (MÖ. 11000 – 7000). ***Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,*** 8(17), 463-488. doi: 10.20875/sb.58767.

Çıvgın, İ. (2019). ***Yakın Doğu'da Besin Üretiminin Doğuşu ve Yayılışı.*** İstanbul: Doruk Yayımcılık.

Çoban, H. (2017). Eski Çağda İlk Evcil Hayvanlar ve Deve. ***Journal of Socıal and Humanıtıes Scıences Research,*** 4(4), 554-560.

Çoksolmaz, E. (2011). ***Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem Yerleşmelerinin Anadolu'daki Dağılımı*** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Konya: Selçuk Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Demircan, M. (2019). İklim, İklim Değişikliği ve Su İlişkisi. ***İklim Değişikliği: Modelden Sektörel Uygulamaları Projesi.*** doi:10.13140/RG.2.2.34940.80008

Deniz, E. (1992). Son Otuz Yılın Bulgularında Anadolu Arkeobiyolojisi. ***VII. Arkeometri Sonuçları Toplantısı,*** 67-75, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

Dinçer, M. (2016). Paleolitik'ten Demir Çağı'na Eskiçağ'da Tüketim**.** ***History Studies,*** 8(4), 71-88. doi: 10.9737/hist.2017.507

Dinçerler, E. (2019). ***Batı Anadolu Neolitik Dönem Toplumlarında Beslenme ve Depolama Etkinlikleri*** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İzmir: Ege Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ekici, M., Gürkan, H. (2018). Geçmişten Geleceğe Türkiye'nin İklim Yolculuğu. ***ISUEP2018 Uluslararası Kentleşme ve Çevre Sorunları Sempozyumu: Değişim/Dönüşüm/Özgünlük,*** Eskişehir, Türkiye. Erişim Adresi: https://www.researchgate.net/publication/328830039 (Erişim Tarihi: 11.09.2021).

Ellis, R. (1985). Gritille 1984. ***VII. Kazı Sonuçları Toplantısı***, 261-270, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Ellis, R. (1983a). The 1981 Season At Gritille Höyügü. ***IV. Kazı Sonuçları Toplantısı,*** 83-88, Ankara: Hacettepe Sosyal ve İdari Bilimler Döner Sermaye İşletmesi Tesisleri.

Ellis, R. (1983b). Gritille Höyük Kazıları. ***V. Kazı Sonuçları Toplantısı,*** 117-122, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Erdoğan, N. (2019). Mardin, Dargeçit, Boncuklu Tarla Kazısı. ***27. Müze Kurtarma Kazıları Sempozyumu Bildiri Kitabı***, 231-267, Ankara: Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü.

Eren, E., Özer, İ. (2018). Eski Anadolu Toplumlarında Beslenme Alışkanlıkları. ***Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi***, 2(Ek.1), 308-323.

Erim Özdoğan, A. (2007). Çayönü. Mehmet Özdoğan, Nezih Başgelen (Eds), ***Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı Türkiye'de Neolitik Dönem Yeni Kazılar Yeni Bulgular*** içinde (s.57-97). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Ezer, S. (2008). ***Güneydoğu Anadolu Bölgesi Orta Tunç Çağı Seramiği*** (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Günal, N. (2013). Türkiye'de İklimin Doğal Bitki Örtüsü Üzerindeki Etkileri. ***Acta Turcıca,*** 1, 1-22.

Güngördü, F.V. (2017). Merkezi Bereketli Hilal Bölgesi'nde Seramik Öncesi Neolitik Dönem Ölü Gömme Gelenekleri Işığında Dönemin Sosyal Yapısı Hakkında Bir Değerlendirme. ***Cappadocıa Journal of Hıstory and Social Sciences,*** 9, 174-196.

Harmankaya S, Tanındı O., Özbaşaran M. (1997a). Akarçay Tepe, ***Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri 2 Neolitik***, İstanbul: Ege Yayınları.

Harmankaya S, Tanındı O., Özbaşaran M. (1997b). Biris Mezarlığı, ***Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri 2 Neolitik***, İstanbul: Ege Yayınları.

Harmankaya S, Tanındı O., Özbaşaran M. (1997c). Çayönü, ***Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri 2 Neolitik***, İstanbul: Ege Yayınları.

Harmankaya S, Tanındı O., Özbaşaran M. (1997ç). Demircitepe/Demirköy, ***Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri 2 Neolitik,*** İstanbul: Ege Yayınları.

Harmankaya S, Tanındı O., Özbaşaran M. (1997d). Göbekli Tepe, ***Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri 2 Neolitik***, İstanbul: Ege Yayınları.

Harmankaya S, Tanındı O., Özbaşaran M. (1997e). Gritille, ***Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri 2 Neolitik,*** İstanbul: Ege Yayınları.

Harmankaya S, Tanındı O., Özbaşaran M. (1997f). Gürcütepe, ***Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri 2 Neolitik,*** İstanbul: Ege Yayınları.

Harmankaya S, Tanındı O., Özbaşaran M. (1997g). Hallan Çemi, ***Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri 2 Neolitik,*** İstanbul: Ege Yayınları.

Harmankaya S, Tanındı O., Özbaşaran M. (1997ğ). Hayaz Höyük, ***Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri 2 Neolitik,*** İstanbul: Ege Yayınları.

Harmankaya S, Tanındı O., Özbaşaran M. (1997h). Levzin Höyük, ***Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri 2 Neolitik,*** İstanbul: Ege Yayınları.

Harmankaya S, Tanındı O., Özbaşaran M. (1997ı). Mezraa Teleliat, ***Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri 2 Neolitik,*** İstanbul: Ege Yayınları.

Harmankaya S, Tanındı O., Özbaşaran M. (1997i). Nevali Çori, ***Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri 2 Neolitik,*** İstanbul: Ege Yayınları.

Hauptmann, H. (2007). Nevali Çori ve Urfa Bölgesinde Neolitik Dönem Genel Bir Bakış. Mehmet Özdoğan, Nezih Başgelen (Eds), ***Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı Türkiye'de Neolitik Dönem Yeni Kazılar Yeni Bulgular*** içinde 131-163. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Hillman, G., Hedges, R., Moore, A., Colledge, S., Pettitt, P. (2001). New Evidence of Lateglacial Cereal Cultivation at Abu Hureyra on The Euphrates, ***The Holocene,*** 11, 383-394.

Hongo, H., Meadow, R.H., Öksüz, B., İlgezdi, G. (2005). Sheep and Goat Remains from Çayönü Tepesi, Southeastern Anatolia. H. Buitenhuis, A.M. Choyke, L. Martin, L. Bartosiewicz and M. Mashkour (Eds). ***Archaeozoology Of The Near East VI*** içinde (s.112-123). Groningen/The Netherlands: ARC-Publicaties 123.

Hongo, H., Meadow, R.H., Öksüz, B., İlgezdi, G. (2004). Animal Exploitation At Çayönü Tepesi, Southeastern Anatolia Güneydoğu Anadolu, Çayönü Tepesi'nde Hayvanlardan Yararlanılması. ***Tüba-Ar,*** (VII), 107-119.

İlgezdi, G. (2008). ***The Domestication Process in Southeastern Turkey:The Evidence of Mezraa-Teleilat*** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Berlin: Universität Tübingen.

İpek, B., Çiftçi, Y. (2020). Boncuklu Tarla Doğu Alanı Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem Mimarisi ve Köy-Mekân Organizasyonu. ***Mukaddime,*** 11(1), 212-234. doi: 10.19059/mukaddime.682169

Karadoğan, S., Özgen, N. (2006). Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Tarımsal Üretimin Niteliği, Değişimi ve Dağılışının CBS Ortamında Analizi ***4. CBS Bilişim Günleri Bildiriler Kitabı.*** İstanbul: Fatih Üniversitesi Yayınları.

Karageçi, M. (2015). ***Arpaçay Havzası'nda Tarihi ve Arkeolojik Araştırmalar*** (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Kars: Kafkas Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Karaöz Arıhan, S. (2013). ***Beybağ Mevkii (Muğla) Bizans Dönemi Toplumunda Beslenmeye Bağlı Gelişen Paleopatolojik Rahatsızlıklar*** (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Ankara: Ankara Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kodaş, E. (2020). Yakın Doğu'da Çanak-Çömleksiz Neolitik Dönem'de Yerleşik Yaşam ve Depolama Birimleri Üzerine Bazı Gözlemler: Boncuklu Tarla Örnekleri.***Anadolu / Anatolia,*** (46), 123-146. doi: 10.36891/anatolia.701138

Kodaş, E., Erdoğan, N., Çiftçi, Y. (2020). Boncuklu Tarla'da Tespit Edilen Orta PPNB Dönem Yongalama Atölyesi Üzerine İlk Gözlemler. ***35. Arkeometri Sonuçları Toplantısı***, 185-195, Ankara: Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü.

Konuk, S. (2013). Güneydoğu Anadolu Bölgesinin III – VII. Yüzyıllardaki Tarihi Coğrafyasına İlişkin Erken Ortaçağ Kaynakları. ***Tarih İncelemeleri Dergisi***, XXVIII (1), 175- 192.

Kozlowski, S.K. (1989). Nemrik 9, a PPN Neolithic site in Northern Iraq, ***Paléorient,*** 15, (1), 25-31. doi: https://doi.org/10.3406/paleo.1989.4482.

Hammer, E.L., Arbuckle, B. S. (2017). 10,000 Years of Pastoralism in Anatolia: A Review of Evidence for Variability in Pastoral Lifeways. ***Nomadic Peoples,*** 21(2), Special Issue, 214-267, UK: White Horse Press. doi: 10.3197/np.2017.210204.

Loy, T.H., Wood, A.R. (1989). Blood Residue Analysis at Çayönü Tepesi, Turkey, ***Journal of Field Archaeology,*** 16(4), 451-460.

MEB. (2013). ***Konaklama ve Seyahat Hizmetleri Turizm Coğrafyası 2***. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Mısır, A. (1992). 1990 Yılı Şanlıurfa Nevali Çori Kazısı. ***II. Müze Kurtarma Kazıları Semineri,*** 201-208, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

Monohan, B. H. (2000). ***The Organization of Domestication at Gritille, A Pre-Pottery Neolithic B Site in Southeastern Turkey (unpublished doctor of Philosophy).*** Evanston, Illinois, USA: Northwestern University. UMI Number:9974327.ErişimAdresi:https://www.proquest.com/pqdtglobal/docview/304613365/5FC5ABB67A834D1EPQ/1?accountid=15188

Muslu, M. (2019). Beslenmenin Tarihsel Süreçte Sosyal ve Uluslararası İlişkilere Yansıması. ***Sosyologca Dergisi,*** 17, 25-30.

Onüçyıldız, M., Abdulmohsın, M.S., Büyükkaracığan, N. (2016). Fırat-Dicle Havzası ve Irak Su Yapıları. ***Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi,*** 12, 118-151.

Ökse, A.T., Taşkıran, H., Kartal, M. Görmüş, A., Atay, E., Erdoğan, N. (2014). Ilısu Barajı İnşaat Sahası 2012 Yılı Kazıları. ***35. Kazı Sonuçları Toplantısı,*** 1, 103-112, Muğla: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Basımevi.

Özbaşaran, M., Bucak, E., Molist, M. (2007). Akarçay Tepe, 2005. ***28. Kazı Sonuçları Toplantısı,*** 1, 187-198, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı DÖSİMM Basımevi.

Özbaşaran, M., Molist, M. (2007). Akarçay Tepe Orta Fırat'ta Neolitik Döneme Ait Yeni Bir Yerleşme. Mehmet Özdoğan, Nezih Başgelen (Eds), ***Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı Türkiye'de neolitik Dönem Yeni Kazılar Yeni Bulgular*** içinde (s.179-189). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Özbek, M. (1986). Çayönü Yerleşmesindeki Kesik İnsan Başları. ***II. Arkeometri Sonuçları Toplantısı,*** 19-39, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Özbek, M. (1990). Son Buluntuların Işığında Çayönü Neolitik İnsanları. ***V. Arkeometri Sonuçları Toplantısı,*** 161-172, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

Özbek, M. (2005). Körtik Tepe'de İnsan Sağlığı. ***20. Arkeometri Sonuçları Toplantısı,*** 41-52, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı DÖSİMM Basımevi.

Özbek, M. (2006). Çayönü ve Aşıklı Neolitik Toplumlarında Büyüme Bozuklukları. ***21. Arkeometri Sonuçları Toplantısı,*** 63-78, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı DÖSİMM Basımevi.

Özdemir, M. (2017). Neolitik Dönem Anadolu Mimarisinden Bir Kesit: Çayönü. ***Journal of History and Future,*** 3(3), 248-265. doi: 10.21551/jhf.359199

Özdoğan, M. (2007). Mezraa-Teleilat. Mehmet Özdoğan, Nezih Başgelen (Eds), ***Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı Türkiye'de Neolitik Dönem Yeni Kazılar Yeni Bulgular*** içinde (s.189-200). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Özdoğan, E., Karul, N. (2020). Neolitik Teriminin Kavramsal Değişimi ve Güneydoğu Anadolu'da Neolitik Araştırmalarının Dünü-Bugünü. ***Arkeoloji ve Sanat Dergisi***, (163), 1-28.

Özdoğan, M. (2018). Neolitik Adlanmasının Dünden Bugüne Değişen Tanımı. ***Azərbaycan Arxeologiyası,*** 21(1), 12-39. doi: 10.5782/2218-0346.2018.21.1.12

Özdoğan, E. (2003). ***Marmara Bölgesindeki Neolitik ve Kalkolitik Çağ Yerleşmelerinde Beslenme ve Besin Saklama Yöntemleri*** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Özdoğan, M., Özdoğan, A., Yosef, D.B., Zeıst, W.V. (1994). Çayönü Kazısı ve Güneydoğu Anadolu Karma Projesi 30 Yıllık Genel Bir Değerlendirme. ***XV. Kazı Sonuçları Toplantısı,*** I, 103-122, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

Özdöl, S. (2011). Çanak Çömleksiz Neolitik Çağda Güneydoğu Anadolu'da Din ve Sosyal Yapı. ***Tarih İncelemeleri Dergisi,*** XXVI (1), 173-179.

Özkaya, V. (2004). 2002 Yılı Körtik Tepe Kazısı. ***25. Kazı Sonuçları Toplantısı,*** 1, 103-116, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı DÖSİMM Basımevi.

Özkaya, V. (2007). Körtik Tepe 2005 Yılı Kazısı. ***28. Kazı Sonuçları Toplantısı***, 1**,** 29-50, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı DÖSİMM Basımevi.

Özkaya, V., Coşkun, A., Benz, M., Erdal, Y.S., Atıcı, L., Şahin, F.S. (2012). Körtik Tepe 2010 Yılı Kazısı, ***33.Kazı Sonuçları Toplantısı***, I, 315-338, Ankara: İsmail Aygül Ofset Matbaacılık.

Özkaya, V., San, O. (2002) Körtik Tepe Arkeolojik Kazıları. ***23. Kazı Sonuçları Toplantısı***, 2**,** 423-434, Ankara: Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi.

Özkaya, V., San, O. (2003). Körtik Tepe 2001 Kazısı. ***24. Kazı Sonuçları Toplantısı***, 2, 423-436, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı DÖSİMM Basımevi.

Özkaya, V., San, O. (2007). Körtik Tepe Bulgular Işığında Kültürel Doku Üzerine İlk Gözlemler. Mehmet Özdoğan, Nezih Başgelen (Eds), ***Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı Türkiye'de Neolitik Dönem Yeni Kazılar Yeni Bulgular*** içinde (s.21-36). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Özkaya, V., San, O., Barın, G., Coşkun, A., Aksoy, M. (2008). Körtik Tepe 2006 Kazısı. **29**. ***Kazı Sonuçları Toplantısı***, 1, 351-370, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı DÖSİMM Basımevi.

Özkaya, V. San, O., Coşkun, A., Şahin, F.S., Kartal, M. (2009). Körtik Tepe 2007 Kazısı. ***30. Kazı Sonuçları Toplantısı***, 1, 85-106, Ankara: Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü.

Özkaya, V., Şahin, F.S. (2018). Körtik Tepe 2016 Kazısı. ***39. Kazı Sonuçları Toplantısı***, 1**,**15-28, Bursa: Star Matbaacılık.

Özkaya, V., Şahin, F.S. (2019). Körtik Tepe 2017 Kazısı. ***40. Kazı Sonuçları Toplantısı***, 3, 575-594, Ankara: Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü.

Özkaya, V., Şahin, F.S. (2020). Körtik Tepe Kültürü Uygarlığın İlk Yetkin Deneyimi. ***41. Kazı Sonuçları Toplantısı***, 4, 375-390, Ankara: Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü.

Öztan, A. (2009). Arkeoloji ve Sanat Tarihi Eski Anadolu Uygarlıkları Neolitik Çağ (Yeni Taş/Cilalı Taş Çağı). ***T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Türkiye Kültür Portalı Projesi,*** Erişim Adresi: https://www.kulturportali.gov.tr/mrepo/eKitap/eb-NeolitikCag/26/ (Erişim Tarihi: 03.02.2021).

Roodenberg, J.J. (1981). Hayaz Höyük Kazısının İlk Sonuçları. ***III. Kazı Sonuçları Toplantısı****,* 93-94, Ankara: DSİ Basım ve Foto Film İşletme Müdürlüğü Matbaası.

Roodenberg, J.J. (1984). 1983 Yılı Hayaz Höyük ve Civarı (Kumartepe) Kazıları. ***VI. Kazı Sonuçları Toplantısı****,* 1-4, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Rosenberg, M. (1993). The Hallan Çemi Excavation 1991. ***XIV. Kazı Sonuçları Toplantısı****,* I, 117-130, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

Rosenberg, M. (1995). The Hallan Çemi Excavation 1993. ***XVI. Kazı Sonuçları Toplantısı****,* **I,** 79-94, Ankara: Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi.

Rosenberg, M. (2007a). Demirköy. Mehmet Özdoğan, Nezih Başgelen (Eds), ***Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı Türkiye'de Neolitik Dönem Yeni Kazılar Yeni Bulgular*** içinde (s.13-19). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Rosenberg, M. (2007b). Hallan Çemi. Mehmet Özdoğan, Nezih Başgelen (Eds), ***Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı Türkiye'de Neolitik Dönem Yeni Kazılar Yeni Bulgular*** içinde (s.1-11). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Rosenberg, M., İnal, N. (1999). Soundings at Demirköy Höyük, 1997. ***XX. Kazı Sonuçları Toplantısı****,* 1, 249-259, Ankara: Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi.

Sagona, A., Zimansky, P. (2015). ***Arkeolojik Veriler Işığında Türkiye'nin en eski kültürleri MÖ 1.000.000-550.*** (Çev. Nezih Başgelen, Sim İris Belik, Margaret Payne ve Harun Taşkıran), Özgür Yılmaz (Ed.). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları (Eserin Orijinali 2009'da yayımlanmıştır).

Schmidt, K. (2006). Göbekli Tepe Excavations 2004. ***27. Kazı Sonuçları Toplantısı,*** 2, 343-353, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı DÖSİMM Basımevi.

Schmidt, K. (2007a). Göbekli Tepe. Mehmet Özdoğan, Nezih Başgelen (Eds), ***Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı Türkiye'de Neolitik Dönem Yeni Kazılar Yeni Bulgular*** içinde (s.115-129). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Schmidt, K. (2007b). Gürcütepe. Nezih Başgelen(Ed***), 12000 Yıl Önce " Uygarlığın Anadolu'dan Avrupa'ya Yolculuğun Başlangıcı", Neolitik Dönem*** içinde 96. İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık.

Schmidt, K. (2009). Göbekli Tepe Kazısı 2007 Yılı Raporu. ***30. Kazı Sonuçları Toplantısı,*** 3, 163-182, Ankara: Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü.

Schmidt, K. (2010). Göbekli Tepe Kazısı 2008 Yılı Raporu. ***31. Kazı Sonuçları Toplantısı***, 1, 241-265, Ankara: İsmail Aygül Ofset Matbaacılık.

Sevin, V. (2003). ***Anadolu Arkeolojisi***, İstanbul: DER Yayınevi.

Siddiq, A.B. (2019). ***Tarih Öncesi Toplumlarda İnsan-Hayvan İlişkisi ve Orta Anadolu Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem Faunası.*** İstanbul: Çizgi Kitabevi Yayınları.

Stordeur, D., Brenet, M., Der Aprahamian, G., Roux J.C. (2000). Les Bâtiments Communautaires de Jerf el Ahmar et Mureybet Horizon PPNA (Syrie), ***Paléorient,*** 2000, 26, (1), 29-44.

Sönmez Okulmuş, N. (2016). Adıyaman'da Bir İlk Tunç Çağı Yerleşimi: Hayaz Höyük. ***Kafdağı***, 1(1), 51-56.

Şenel, A. (1982). ***İlkel Topluluktan Uygar Topluma Geçiş Aşamasında Ekonomik Toplumsal Düşünsel Yapıların Etkileşimi***. Ankara: A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.

Şimşek, M., Gülsoy, E. (2017). Güneydoğu Anadolu Bölgesinin Badem (Prunus amygdalus L.) Potansiyeline Genel Bir Bakış. ***Iğdır Üni. Fen Bilimleri Enst. Der. / Iğdır Univ. J. Inst. Sci. & Tech***, 7(3), 19-29.

Van Loon, M. (1968). The Oriental Institute Excavations at Mureybit, Syria: Prelimanary Report on the 1965 Campaing, Part: 1Architecture and General Finds. ***Journal of Near Eastern Studies,*** 27(4), 265-282. doi: 10.1086/371975.

Yener, E. (1993). Levzin Höyük Kurtarma Kazısı, 1991**.** ***III. Müze Kurtarma Kazıları Semineri***, 351-364, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

Yener, E. (1994). Levzin Höyük Kurtarma Kazısı, 1992**.** ***IV. Müze Kurtarma Kazıları Semineri***, 285-296, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

Watkins, T., Baird, D., Betts, A. (1989). Qermez Dere and The Early Aceramic Neolithic of N. Iraq, ***Paléorient,*** 15(1), 19-24.

Willcox, G., Savard, M. (2007). Güneydoğu Anadolu'da Tarımın Benimsenmesine İlişkin Botanik Veriler. Mehmet Özdoğan, Nezih Başgelen (Eds), ***Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı Türkiye'de Neolitik Dönem Yeni Kazılar Yeni Bulgular*** içinde (s.427-440). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

www.tayproject.org (Erişim Tarihi: 02.10.2021).

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, Adı: İş Metin

Uyruğu: T.C

Doğum Tarihi ve Yeri:

E-mail:

ORCID:

Eğitim

Derece	Eğitim Birimi	Mezuniyet Tarihi
Yüksek Lisans	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Antropoloji	2021
Lisans	Atatürk Üniversitesi Alman Dili ve Edebiyatı	2020-Devam
Lisans	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Arkeoloji	2015
Ön lisans	Selçuk Üniversitesi Faik İçil MYO Harita Teknikerliği	2009

İş Deneyimi

Yıl	Yer	Görev
2017-Devam	Kars Müze Müdürlüğü	Arkeolog
2010-2016	Vangölü Teknik ve Endüstri Meslek Lisesi	Harita Öğretmeni

Yabancı Dil

İngilizce: A2

Almanca: A2

VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

LİSANSÜSTÜ TEZ ORİJİNALLİK RAPORU

21.12.2021

Tez Başlığı/Konusu: "**Güneydoğu Anadolu Bölgesi Çanak Çömleksiz Neolitik Dönemde İnsan ve Besin İlişkisi**"

Yukarıda başlığı/konusu belirlenen tez çalışmamın Kapak sayfası, Giriş, Ana bölümler ve Sonuç bölümlerinden oluşan toplam 71 sayfalık kısmına ilişkin, 21/12/2021 tarihinde tez danışmanım tarafından Turnitin intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtreleme uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı %12 (yüzde oniki)'dir.

Uygulanan Filtreler Aşağıda Verilmiştir.

-Kabul ve onay sayfası hariç,
-Teşekkür hariç,
-İçindekiler hariç,
-Simge ve kısaltmalar hariç,
-Gereç ve yöntemler hariç,
-Kaynakça hariç,
-Alıntılar hariç,
-Tezden çıkan yayınlar hariç,
-7 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç (Limit match size to 7 words)

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Lisansüstü Tez Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılmasına İlişkin Yönergeyi inceledim ve bu yönergede belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.
Gereğini bilgilerinize arz ederim.

21/12/2021
Metin İŞ

Adı Soyadı : Metin İŞ
Öğrenci No : 169218027
Anabilim Dalı : Antropoloji Anabilim Dalı
Programı : Tezli Yüksek Lisans
Statüsü : Yüksek Lisans x☐ Doktora ☐

DANIŞMAN
Dr. Öğr. Üyesi Zehra ÖZBULUT
21/12/2021

ENSTİTÜ ONAYI
U Y G U N D U R
……../……../2021
Prof. Dr. Bekir KOÇLAR
Enstitü Müdürü